

81 ਵਾਂ
ਸਾਲ
ਅੰਕ 7

ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ 1933 ਓ

ਜੁਲਾਈ 2014 ₹ 20

ਸ਼ਹੀਦ ਕੀ ਜੋ ਮੌਤ ਹੈ ਵੋ ਕੌਮ ਦੀ ਹਯਾਤ ਹੈ

ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੰਗਰਾਮ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ
ਬਲਿਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦ

ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਦੀ ਬਰਸੀ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ
ਮਾਣਯੋਗ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ, ਪੰਜਾਬ

ਸ. ਪਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ

ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ

ਰਾਜ ਪੱਧਰੀ ਸਮਾਗਮ

5 ਜੁਲਾਈ 2014, ਦਿਨ ਸ਼ਨਿੱਚਰਵਾਰ ਸਵੇਰੇ 10.30 ਵਜੇ,
ਪਿੰਡ ਰੱਬੋ ਉੱਚੀ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿੱਚ ਕਰਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੈਬਨਿਟ ਮੰਤਰੀ, ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰ, ਵਿਧਾਇਕ, ਹੋਰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਆਗੂ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਆਗੂ ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਭੁੱਲ ਭੇਟ ਕਰਨਗੇ।

ਆਪ ਸਭ ਨੂੰ ਇਸ ਸਮਾਰੋਹ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦਾ ਹਾਰਦਿਕ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ

1933 ਤੋਂ

www.facebook.com/groups/preetlari/
preetlarhi@yahoo.com
www.preetlari.wordpress.com
http://thepreetlari.com

ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਹੁਣ
ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਸਾਹਿਤਕ
ਪਰਚਾ ਵੀ ਹੈ, ਸਮਾਜਿਕ ਵੀ
ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਵੀ। ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ
ਰਾਖਵੇਂ ਪੰਨੇ ਨਿਸਚੇ ਹੀ ਇਸ ਪਰਚੇ ਦੀ
ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੇ। ਪਰੰਤੂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ
ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਹੈ ਇਸ ਵਿੱਚ ਛਾਪੇ ਜਾ ਰਹੇ
ਮੈਟਰ ਦੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ, ਨਿਰਫਲਤਾ
ਤੇ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ।
ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਚਾਹਲ (ਪ੍ਰੋ:)
ਕਪੂਰਥਲਾ।

ਨਿੱਕਿਆਂ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਸਫ਼ੀ : 21-24

ਡੱਡੂ ਵਿੱਚੋਂ ਘੋੜਾ ਲੱਭੋ !

ਮੁੱਖ ਸਫਾ

ਸਪੇਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕੰਧ-ਚਿੱਤਰ

ਰੱਬ ਬੋਲਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਦੇ ਸੱਚਮੁੱਚ/ਖਿਆਲ ਜਿਹਾ ਭਾਵੇਂ ਆਇਆ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ
ਵਾਰ/ਇਹ ਤਾਂ ਗੂੰਜ ਇਹ ਰੱਬੀ/ਚੁੱਪ ਦੀ/ਜੋ ਗਾਵਣ ਪਰਿੰਦੇ, ਤੇ ਉਹੀ/ਮੂਲ ਹੇ ਉਸ
ਸੱਭੇ ਕੁੱਝ ਦਾ/ਜੋ ਵੇਖਦੇ ਤੇ/ਪਦੇ ਛੋਹਦੇ ਹਾਂ
- ਤੁਕਾ ਰਾਮ

2	ਸੰਪਾਦਕੀ	ਸਮੀਆ ਸਿੰਘ
2.	ਕਵਿਤਾ	
	ਸੁਰਿੰਦਰ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੋਹਲੀ (3), ਰਾਜ ਕੌਰ (3) ਕੇਵਲ ਗੋਸਵਾਮੀ (3)	
	ਸ਼ਿਵਨਾਥ (4), ਸ਼ਸੀ ਸਮੁੰਦਰਾ (4) ਗੁਰਮੇਲ ਬੀਰੋਕੇ (14)	
	ਕਹਾਣੀ	
6	ਮੁੱਲ	ਐੱਸ. ਸਾਕੀ
10	ਰੰਗ ਕਰਤਾਰ ਦੇ	ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਸਿੰਘ
15	ਉਜਾੜਾ	ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਸਿੰਘ
25	ਅਸਮਾਨੀਂ ਉਡਦੀਆਂ	ਰਾਜੇਸ਼ ਗੁਪਤਾ
27	ਵਿਅੰਗ	
	ਸੜਕ, ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਰੂਹ	ਬਲਰਾਜ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ
28	ਯਾਦ	ਰਜਨੀਸ਼ ਜੱਸ
	ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਹਿਰਾਈ	ਰਜਨੀਸ਼ ਜੱਸ
	ਲਲਿਤ	
29	ਗੌਰਖਪੰਦਾ	ਰਜਨੀਸ਼ ਜੱਸ
26	ਉਹ ਲੋਕ	ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਬੱਧਨ
5	ਮਾਹਿਰ	
	ਧਰਮਨਿਰਪੇਖਤਾ ਤੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ	
	ਇਧਰੋਂ ਓਧਰੋਂ	
	ਫੇਸ ਬੁੱਕ ਤੋਂ (46, 47, 48)	
38	ਨਾਵਲ	
	ਅਛੂਤ-2	ਮੁੱਲਖ ਰਾਜ ਆਨੰਦ
33	ਵਿਸ਼ਵ ਸਾਹਿਤ-16	ਜੰਗ ਬਹਾਦਰ ਗੋਇਲ
	ਸਨਜ ਐਂਡ ਲਵਰਜ਼ (ਡੀ.ਐਚ. ਲਾਰੰਸ)	
30	ਹੱਡ ਬੀਤੀ	ਇੰਦਰ ਕੌਰ

ਜੁਲਾਈ - 2014

ਸਾਲ - 81ਵਾਂ ਅੰਕ : 7
ਮੁੱਲ : 20 ਰੁ.
ਸਾਲਾਨਾ ਚੰਦਾ : 240 ਰੁ.
ਬਾਈ ਏਅਰ 1 ਸਾਲ : 1200 ਰੁ.

ਸੰਪਾਦਕ : ਸਮੀਆ ਸਿੰਘ
ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ : ਪੂਨਮ ਸਿੰਘ
ਸੰਚਾਲਕ : ਰਤੀ ਕੰਤ ਸਿੰਘ
ਬਾਨੀ : ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ, ਨਵਤੇਜ ਸਿੰਘ
ਬਾਨੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਟ੍ਰਸਟ :
ਪੀ. ਐੱਚ. ਵੈਸ਼ਨਵ

ਪ੍ਰੀਤ ਲੜੀ ਨੌਜਵਾਨ ਸੰਪਾਦਕ ਸੁਮੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ
ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਵੈਸ਼ਨਵ ਦੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦੇਣ ਸਦਕਾ
ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੈ।

ਛਾਪਕ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਰੱਤੀ ਕੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪ੍ਰੀਤ ਲੜੀ ਟ੍ਰਸਟ ਲਈ
ਪਿੰਟਵੈੱਲ, 146 ਡੋਕਲ ਪਵਾਇਟ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਛਪਵਾ ਕੇ ਪ੍ਰੀਤ
ਨਗਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ।

ਸਾਡਾ ਪਤਾ :
Preet Lari 81 / 10-A, Chandigarh -11
9876263725 (ਪ੍ਰਬੰਧਕ), 9316132806 (ਸੰਪਾਦਕ)
9463226501 (ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ; ਦਫਤਰ)
Bank Draft: "PREET LARI": payable at Chd.

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਤੇ ਹੋਂਡ ਆਫਿਸ: ਪ੍ਰੀਤ ਨਗਰ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ)-143110

ਪ੍ਰੀਤ ਲੜੀ ਡੀਪੀਆਈ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਨੰਬਰ 302, 2/47-58
ਬੀ-1277 ਮਿਤੀ 8-3-77 ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬ ਭਰ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਲਜਾਂ
ਅਤੇ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ ਲਈ ਪਰਵਾਨ ਹੈ। ਇਹ ਚੇਅਰਮੈਨ ਸੈਂਟਰਲ
ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਕਮੇਟੀ ਪੰਜਾਬ ਵਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਪੀਆਰਲਾਇਬ 56-
14994, ਮਿਤੀ 19-9-56 ਰਾਹੀਂ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੈ

ਇਸ ਵਾਰ ਘਰੋਂ ਚੱਲਣ ਤੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਬਹੁਤ ਘਬਰਾ ਰਹੀ ਸੀ ਮੈਂ। ਵੀਜ਼ਾ ਦੇਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਆਇਆ, ਮੇਰੀ ਫਲਾਈਟ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਦੀ ਸੀ। ਘਰੋਂ ਚੱਲਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਕ ਕਾਹਲ ਬਣੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤਕ ਉਸ ਜਹਾਜ਼, ਗੱਡੀ, ਬਸ ਜਾਂ ਕਾਰ ਵਿਚ ਬਹਿ ਨਾ ਜਾਓ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪੱਕਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਪੈਕਿੰਗ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਾਂ ਘਟੋ ਘੱਟ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਪਾਵਨ ਦਾ। ਸਚਾਈ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨਵੀਂ ਜਗ੍ਹਾ ਜਾਣ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਕਦੀ ਪੂਰੀ ਦਿਮਾਗੀ ਤਿਆਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੁੰਦੇ।

ਕਿਤੇ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੇ ਬਰਫ ਢਕੇ ਪਹਾੜਾਂ ਅਤੇ ਹੇਲਸਿੰਕੀ (ਫਿਨਲੈਂਡ) ਦੇ ਝੀਲਾਂ ਵਿਚ ਡੁੱਬੇ ਖਲੋਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ, ਮੇਰੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਇਕ ਮੁਸਕਾਨ ਫੈਲਣ ਲੱਗੀ ਤੇ ਇਹ ਬਣੀ ਹੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਿਛਲੇ ਕੋਈ ਤਿੰਨ ਹਫਤਿਆਂ ਤੋਂ।

ਇਥੇ ਪਹਿਲੀ ਚੀਜ਼ ਜਿਹੜੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਆ ਕੇ ਵੱਜਦੀ ਹੈ ਉਹ ਹੈ ਉਹ ਰੌਸ਼ਨੀ ! ਹਾਂ, ਇਹ ਤੱਥ ਹੈ ਕਿ ਇਥੇ ਰਾਤ ਦੇ 11.30 ਵੱਜੇ ਤੱਕ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੂਰਜ ਕਿਸ ਕੌਣ ਉੱਤੇ ਹੈ ਜਾਂ ਰੰਗਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਿਘ, ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਹਵਾ ਵਿਚ ਇਕ ਕੋਈ ਸਾਫਪੁਣਾ ਹੈ - ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀ ਕਿ ਇਹ ਐਨ ਹੈ ਕੀ - ਪਰ ਰੌਸ਼ਨੀ ਬਹੁਤ ਵਖਰੀ ਹੈ।

ਦੂਜੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਏਥੇ ਦੀ ਬੋਲੀ। ਇਕ ਖਾਸ ਹੀ ਅਜੀਬ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਪਲ ਜਦੋਂ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਉਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਚਲੀ ਗਈ ਹੈ ਜਿਥੇ ਹੋਣ ਦੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਆਦਤ ਸੀ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਬਕਾਇਦਾ ਇਕ ਬਾਹਰਲੇ ਹੋ ਅਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ। ਖੁਦ ਜਿੰਦਗੀ ਨਾਲੋਂ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਕੁਝ ਜਿੰਦਗੀ ਵਾਂਗ ਹੀ, ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਵਧੀ ਹੋਈ ਅਸਲੀਅਤ।

ਫਿਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਗੰਢਾਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਖੁਲ੍ਹਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਆਮ ਵਾਂਗ ਹੋਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਨਵੀਂ ਧਰਤੀ ਦੀ ਇਕ ਨਵੀਂ ਲੈਅ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਵਾਪਿਸ ਤੁਹਾਡੀ ਆਪਣੀ ਸੁਉਣ ਜਾਗਣ ਦੀ ਲੈਅ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ।

ਵੱਡੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਬਿਲਡਿੰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਉੱਤੇ- ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਸੋਚਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ - ਕੰਧ- ਚਿੱਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਦੇਣ ਦਾ ਨਵਾਂ ਰਿਵਾਜ ਹੈ।

ਨਵੇਂ ਖਾਣੇ ਖਾਣੇ, ਨਵੇਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ, ਨਵੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇਖਣੀਆਂ ! ਜਿਵੇਂ, ਕੁੱਤੇ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਢਾਬਾ ਨੁਮਾ ਹੋਟਲਾਂ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਵਿਚ ਆ ਸਕਦੇ ਨੇ ! ਹਰ ਥਾਂ ਮਾਂਵਾਂ ਬੱਚਾ-ਬੱਘੀਆਂ ਅਤੇ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਆਪਣੇ-ਆਪ-ਤੁਰਨਾ-ਸਿੱਖੇ ਬਾਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਤੁਰ ਫਿਰ ਰਹੀਆਂ। ਫਿਟ-ਤੰਦਰੁਸਤ ਮਾਂਵਾਂ।

ਇਕ ਹੋਰ ਨਵੀਂ ਜਾਣਕਾਰੀ: ਲਸ਼ਿਸ ਲੈਣ ਲਈ ਇਥੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ 2000 ਯੂਰੋ ਭਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ !

ਚਲੋ ਬਹੁਤ ਹੋਇਆ, ਮੈਂ ਇਥੇ ਘੁੰਮਣ ਫਿਰਨ ਨਹੀਂ ਆਈ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਇਥੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਆਈ ਹਾਂ। (ਢਾਈ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਕੰਮ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਟਿਕਟ, ਰਹਿਣਾ, ਖਾਣਾ-ਪੀਣਾ ਵੀ।)

ਕੈਰਬਲੋ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਕੰਧ-ਚਿੱਤਰ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ ਜੋ 'ਅ ਕੈਰੁਨਾ' ਤੋਂ ਕੋਈ 30 ਮਿਨਟਾਂ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਹੈ - ਉਤਰੀ-ਪੱਛਮੀ ਸਪੇਨ ਵਿਚ, ਪੁਰਤਗਾਲ ਦੇ ਬਾਰਡਰ ਦੇ ਨੇੜੇ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਇਕ ਸਪੇਨੀ ਸਹੇਲੀ ਤੇ ਉਸਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਰਹਿਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਲਓ ਹੁਣ ਇਸ ਸਾਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਪਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਦਾ ਇਕ ਮਕਸਦ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਹੈ: ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਲਈ ਕੋਈ ਖੁਰਾ ਲੱਭ ਰਹੇ ਹੋਵੋ, ਕਿਸੇ ਜਾਸੂਸ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ।

ਇਸ ਸਾਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨੂੰ ਮੇਰੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਯੁਗਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕੇ ਚੈੱਕ ਕਰਨਾ ਪਏਗਾ- ਜੋ ਵਿਚਾਰ ਕਿ ਇਕੋ ਚੁਗਿਰਦੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਕੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ, ਆਲੋਚਨਾ-ਪੜਚੋਲ ਦੀ ਛਾਨਣੀ ਵਿਚੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛਾਣ ਕੇ- ਇਸ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕੰਧ-ਚਿੱਤਰ ਲਈ ਕਿਸੇ ਫੁਰਨੇ ਤੱਕ ਪੁਜਣਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਇਥੇ ਆਪਣੇ ਫਿਰੋਨਜ਼ੇ, ਇਟਲੀ, ਤੋਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਬਣੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਵਾਦ ਆਇਆ ਹੈ।

ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂਘ ਹੈ ਸਖਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਦੀ ਅਤੇ ਇਸ ਕੰਧ-ਚਿੱਤਰ ਦੀ ਸ਼ਕਲ-ਸੂਰਤ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਫੈਸਲੇ 'ਤੇ ਪੁਜਣ ਦੀ।

ਦੋ ਗਜ਼ਲਾਂ

1

ਸੁਰਿੰਦਰ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੋਹਲੀ, ਐਡਵੋਕੇਟ

ਸਿਆਹੀ ਜੁਲਫ਼ ਦੀ ਦਿਲ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ
ਕਿਸੇ ਦੇ ਮਸਤ ਨੈਣਾਂ ਦੀ ਝਲਕ ਮਖ਼ਮੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਹਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਮਾਨੇ ਨੂੰ ਸਦਾ ਰਖਦੀ ਹੈ ਪੱਬਾਂ ਭਾਰ
ਮੁਹੱਬਤ ਵਸਵਾ ਤੇ ਬੇ-ਵਿਸਾਹੀ ਦੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਨਹੀਂ ਚੰਗੀ, ਐ ਦੀਦਾਵਰ, ਮੁਸਤਕਿਲ ਹੋਸ਼ਮੰਦੀ ਵੀ
ਹਕੀਕਤ ਹੈ, ਹਕੀਕਤ ਹਰ ਨਸ਼ਾ ਕਾਫ਼ੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਅਣਗਿੱਣਤ ਇਸ਼ਕ ਤੇਰੀ ਦੀਦ ਵਿਚ ਮਕਬੂਲ ਨਾ ਹੋਏ
ਸੁਰਖਰੂ ਉਹ ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੱਖ ਤੇਰੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਕਬੂਲਿ ਜੁਰਮ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਨੂਨਿ ਦਿਲ ਸਰਿ ਮਹਿਫ਼ਿਲ
ਮਸਲਿਹਤ ਹੈ ਕਿ ਪਰਦਾ ਪਾਣ 'ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਮੁਸਤਕਿਲ : ਲਗਾਤਾਰ, ਹਮੇਸ਼ਾ

ਮਕਬੂਲ : ਪਰਵਾਨ

ਮਸਲਿਹਤ : ਮੌਕੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਸਲਾਹ, ਨੇਕ ਸਲਾਹ

2

ਗਜ਼ਲ

ਇਹ ਦਿਲ ਹੈ ਪਿਆਰ ਦਾ ਰਾਹੀ
ਇਸ ਦੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਵਿਸਾਲ ਹੈ ਯਾਰੋ।

ਕਿਸ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੇ ਕੌਣ ਰਬ ਇਸ ਦਾ
ਜਿਉਣਾ ਸਭ ਦਾ ਮੁਹਾਲ ਹੈ ਯਾਰੋ।

ਕੌਣ ਸਾਕੀ ਤੇ ਕੌਣ ਮੈਕਸ਼ ਹੈ
ਆਪਣਾ-ਆਪਣਾ ਖ਼ਿਆਲ ਹੈ ਯਾਰੋ।

ਬੀਤ ਜਾਣੀ ਹੈ ਉਮਰ ਖੁਸ਼, ਨਾ-ਖੁਸ਼
ਜਿਉਣ ਦਾ ਪਰ ਸਵਾਲ ਹੈ ਯਾਰੋ।
ਰਬ, ਰੱਬਾਨੀ ਤਮਾਮ ਕਾਢ ਇਸ ਦੀ
ਖ਼ਾਕ ਦਾ ਬੁਤ ਕਮਾਲ ਹੈ ਯਾਰੋ।

ਰੱਬਾਨੀ : ਰਬ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ

ਚੈਂਬਰ ਨੰ : 238, ਡਿਸਟ੍ਰਿਕਟ ਕੋਰਟਸ

ਪਟਿਆਲਾ-147001

98157-44497

ਕਵਿਤਾ

ਸੂਈ ਵਾਲਾ

ਕੇਵਲ ਗੋਸਵਾਮੀ

ਉਹ ਘਰ ਸੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ
ਜਿਥੇ ਦੇਵਤੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ
ਦੇਵਤੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ
ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਹਿੰਦੇ
ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਸੁਣਨ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਦਤ
ਸਭ ਕੁਝ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਮਨ ਅਮਾਨ ਨਾਲ
ਸੂਈ ਡਿੱਗਣ ਦਾ ਖੜਕਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ
ਏਸੇ ਲਈ ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਸੂਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ।
ਸੂਈ ਦੀ ਲੋੜ ਵੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ।
ਖੈਰੇ ਕਿਥੋਂ ਆ ਗਿਆ ਸੂਈਆਂ ਵਾਲਾ ਇਕ ਦਿਨ
ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ਅਤੇ ਜਾ ਵੜਿਆ ਧੁਰ ਅੰਦਰ
ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਅਰਾਮ ਗਾਹ ਵਿਚ
ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਈ ਕਿਣ ਮਿਣ
ਚੁਭਣ ਲੱਗੀਆਂ ਸੂਈਆਂ
ਸੂਈ ਵਾਲਾ ਖਿੜ ਖਿੜ ਹੱਸਣ ਲੱਗਾ
ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਦੁਖ ਵੇਖ ਕੇ
ਦੇਵਤੇ ਏਨੇ ਵਿਚਾਰੇ ਜਿਹੇ ਕਿਉਂ ਹੋ ਗਏ ?

J-363, Sarita Vihar,
Mathura Road, New Delhi
9871638634

ਕਵਿਤਾ

ਰਾਜ ਕੌਰ

ਬੋਲ ਕੰਨ ਚੀਰਦੇ
ਚੁੱਪ ਛਾਨਣੀ ਕਰਦੀ
ਖਿੜਕੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ
ਨਜ਼ਰ ਜਾਂਦੀ ਵੀ ਤੇ
ਪਥਰਾਅ ਜਾਂਦੀ
ਹੁਣ
ਨਾ
ਉਡੀਕ ਚੰਗੀ ਲੱਗਦੀ
ਤੇ ਨਾਂ
ਦਰ ਖੜਕਣਾ...

ਗਜ਼ਲ

ਬਲਵਿੰਦਰ 'ਬਾਲਮ' ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ

ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਪਿਆਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ।
 ਘਰ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਵਾਸਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ।
 ਹੁਣ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਜ਼ੋਰ ਉਤੇ ਸਾਗਰਾਂ ਦੀ ਹਿੱਕ ਦੇ,
 ਆਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਤੇ ਪਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ।
 ਚਮਨ ਨੂੰ ਫਿਰ ਖੂਬਸੂਰਤ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੇ ਦਿੰਦੀਆਂ,
 ਪੱਤਝੜਾਂ ਵਿਚ ਰੁੱਤ ਲਈ ਇਕਰਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ।
 ਜੇ ਕਿਤੇ ਚਾਵੁਣ ਤਾਂ ਰੋਲਣ ਤਖ਼ਤ ਵੀ ਤੇ ਤਾਜ ਵੀ,
 ਜੁਲਮ ਅਤਿਆਚਾਰ ਲਈ ਤਲਵਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ।
 ਸ਼ੋਖ ਚੰਚਲ ਪਿਆਰ ਤੇ ਇਤਬਾਰ ਦੇ ਮਿਸ਼ਰਣ ਦੇ ਵਿਚ,
 ਰੇਸ਼ਮੀ ਧਾਗੇ ਦੀ ਇਕ ਦੀਵਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ।
 ਮਾਲੀਆਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਉਮਰਾਂ ਦੇ ਲੰਬੇ ਸਫ਼ਰ ਵਿਚ,
 ਖਿੜ ਰਹੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਇਕ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ।
 ਤਾਰਿਆਂ ਤੇ ਚੰਨ ਉੱਪਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਵਿਗਿਆਨ ਨਾਲ,
 ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਖਗੋਲ ਦੇ ਜਦ ਪਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ।
 ਸਿਰਫ਼ ਸੂਈ ਸੂਈ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਟਹਿਣ 'ਤੇ,
 ਬਦਸਲੂਕੀ ਵਿਚ ਤਿੱਖੇ ਖਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ।
 ਬੈਠ ਕੇ ਉੱਡਣ ਖਟੋਲੇ ਵਿਚ, ਹੜ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਤੈਰ ਕੇ,
 ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ।
 ਜਦ ਕਦੇ ਵੀ ਲੋੜ ਪਏ ਤਾਂ ਪਰਖ ਸਕਦੇ ਹੋ ਤੁਸੀਂ
 ਕਰਨੀ ਕਥਨੀ ਵਿਚ ਸਦਾ ਦਿਲਦਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ।
 ਪਹੁ ਫੁਟਾਲੇ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਜੰਨਤ ਨਜ਼ਰ ਹੈ ਆਂਵਦੀ
 ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨਸਾਨ ਲਈ ਦੀਦਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ।
 ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੀਮਾ 'ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਂਦੀਆਂ ਨੇ ਰਾਤ ਦਿਨ,
 ਸ਼ੇਰ ਵਰਗੀ ਗਰਜ ਦੀ ਲਲਕਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ।
 ਪੇਕਿਆਂ ਤੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਦਾ ਮਾਨ ਤੇ ਸਨਮਾਨ ਨੇ,
 ਪਰ ਪਤੀ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ।
 ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀਆਂ ਦਾ ਤਾਜ ਹੈ ਫਿਰ ਪਹਿਣਦੀ,
 ਫੁਟ ਰਹੇ ਜਦ ਝਰਨਿਆਂ ਦਾ ਹਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ।
 ਵਿਚ ਮੁਸੀਬਤ ਡੁੱਬ ਰਹੀ ਬੇੜੀ ਨੂੰ ਲਾਉਂਦੀਆਂ ਪਾਰ ਨੇ,
 ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਖੇਵਨਹਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ।
 ਆਨ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਸ਼ਾਨ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਮਾਨ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ ਸਦਾ,
 ਸੁਭ ਮੰਗਲ ਸੁਭ ਸ਼ਗੁਨ ਬੰਦਨਹਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ।
 ਜਿਗਰ ਦਾ ਟੋਟਾ ਸਦਾ ਹੀ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਵਾਸਤੇ,
 ਮੁਖ ਦਾ ਪੇੜਾ ਮੱਖਣੀ ਕਚਨਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ।
 ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਇਹਨਾਂ ਕਰਕੇ ਹੈ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ,
 ਇਸ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ
 ਮੁਲਕ ਦੀ ਹਰ ਸ਼ੈਅ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਟਿਕੀ ਹੈ 'ਬਾਲਮ',
 ਵਕਤ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ

(ਉੱਕਾਰ ਨਗਰ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ (ਪੰਜਾਬ)
 ਮੋ : 98156-25409

ਕਵਿਤਾ

ਰੱਬ ਵੀ ਕਦੇ ਕਦੇ

ਸ਼ਸ਼ੀ ਸਮੁੰਦਰਾ

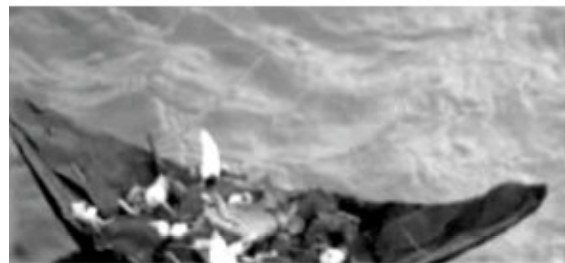
ਰੱਬ ਵੀ ਕਦੇ ਕਦੇ,
 ਖੇਡਦਾ ਹੈ ਹੋਲੀ।
 “ਅਲੀ-ਅਲੀ!” “ਬੋਲੇ ਸੋ ਨਿਹਾਲ!”
 ਤੇ “ਬੰਮ ਬੰਮ ਭੋਲੇ ਨਾਥ !” ਨਾਲ
 ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਪਿਚਕਾਰੀਆਂ।
 ਤੇ ਰਸਤੇ,
 ਜਿਓਂ ਮੋਹਲੇਪਾਰ ਬਾਰਿਸ਼ ਪਿਛੋਂ
 ਛਪੜੀਆਂ ਪਾਣੀਹਾਰੀਆਂ।
 ਰੱਤ-ਸਜੇ ਚੇਹਰੇ
 ਡਿਗੇ ਸਿਰ ਤੇ ਧੜ, ਇਥੇ ਤੇ ਉਥੇ
 ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਗੁਛੇ।
 ਡੀਕੱਪੋਜ਼ ਕਰਨ ਲਈ
 ਦੁਆਲੇ ਹੋ ਕੇ ਲੰਘਦੀ ਹੈ
 ਚਤੁਰ ਕੀੜੀਆਂ ਦੀ ਟੋਲੀ।
 ਕੀ ਕਹਿਣੇ !
 ਕਿੱਡੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹੈ
 ਰੱਬ ਦੀ ਹੋਲੀ।

ਕਵਿਤਾ

ਰਾਜ ਕੌਰ

ਖੂੰਡੀ ਦੀ ਖੜ ਖੜ
 ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਸੁਣੇਗੀ
 ਆਵਾਜ਼ ਦੇਣ 'ਤੇ
 ਕੋਈ ਨੀ ਕੁਸਕੇਗਾ
 ਬੁਰਤੀਆਂ ਭਰੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ
 ਬੁੜਬੁੜਾਉਂਦਾ ਕੋਈ ਲਫ਼ਜ਼
 ਹਵਾ 'ਚ ਘੁਲ ਕੇ
 ਕੰਨਾਂ ਤੀਕ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗਾ
 ਕੋਈ ਧੁੱਪ ਉਸ ਦੇ ਸਫ਼ੈਦ ਵਾਲਾਂ ਤੋਂ
 ਚਿੱਟੀ ਤਾਂ ਕਦੇ ਨੀ ਹੋਣੀ!

ਧਰਮ ਨਿਰਪੇਖਤਾ ਤੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ

ਡਾ. ਰਾਜੀਵ ਲੋਚਨ

ਕੋਈ ਭੇਦ ਭਾਵ ਕਰਨਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਫੇਰ ਗੱਲ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਫਿਰਕਾਮੁਖੀ ਅਵਾਰਡ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ

ਧਰਮ ਨਿਰਪੇਖਤਾ ਦੇ ਬਾਰੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿਚ ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਚਿੰਤਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਇਹ ਚਿੰਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੇਖਤਾ ਬਸ ਖਤਮ ਹੋਣ ਹੀ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਕਈ ਇਸ ਚਿੰਤਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕੇ ਲੋੜ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤੀ ਧਰਮ ਨਿਰਪੇਖਤਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਹਿਣੀ ਬਹਿਣੀ ਅਤੇ ਧਾਰਮਕ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਗੁਆ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਗੱਲ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਲੰਬੀ ਹੈ ਪਰ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਇਸ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਦੇ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੇ ਜਨਤਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦਾ ਕਾਫੀ ਰਲਾਅ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਡ ਅੱਡ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿਚ ਘੱਟ ਓ ਘੱਟ 20 ਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਤਾਂ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਸੰਨ 1857 ਦਾ ਗਦਰ ਵੀ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਧਰਮ ਨਿਰਪੇਖਤਾ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਇਸ ਲਈ ਆਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਲੱਭਾ ਕਿ ਧਰਮ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਕਰਨ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਜੋ ਅਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਲੋਕ ਇਕ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿਣ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਵੰਡ ਸਕਦੇ।

ਧਰਮ ਨਿਰਪੇਖਤਾ ਦੇ ਬਾਰੇ, ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ, ਫਿਰਕਾ ਓਦੋਂ ਵਧੇ ਜਦੋਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਇਕ ਖੁੱਲ੍ਹ ਖਿਆਲੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਦੇ ਲਈ ਵੋਟ ਦੇਣ ਦੀ ਗੱਲ ਚੁੱਕੀ। ਇਹ 1906 ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਕ ਮਹਾਨ ਖੁੱਲ੍ਹ ਖਿਆਲੀ ਪੱਤਰਕਾਰ ਜਾਨ ਮੋਰਲੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੇ ਮੰਤਰੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਦਮ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੀ ਨੀਂਹ 'ਤੇ ਵੋਟ ਦੇਣ ਦੀ ਗੱਲ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਐਸਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰਕ ਵਰਗ ਇਹ ਮੰਨਦਾ ਸੀ ਕੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਨੀਂਹ ਉੱਤੇ ਹੀ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇਸ ਉੱਦਮ ਨੂੰ ਮੋਰਲੇ ਮਿੱਟੇ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਸੁਧਾਰ ਕੀ ਹੋਇਆ ਇਹ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਪਰ ਏਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਇਆ ਕੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਵੰਡ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਅੱਡ

ਵੋਟ ਹਲਕਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਵਿਰੋਧ ਜਤਾਇਆ ਪਰ ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਟਸ ਤੋਂ ਮਸ ਨਾ ਹੋਈ ਤਾਂ 1916 ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਧਰਮ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਚੋਣਾਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਹੀ ਇੱਕ ਹਿਮਾਇਤੀ, ਮੌਲਾਨਾ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਜੌਹਰ, ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਦੋ ਬਹੁਤ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਅਖਬਾਰ ਕੱਢਦੇ ਸਨ (ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਕਾਮਰੇਡ ਅਤੇ ਉਰਦੂ ਦਾ ਹਮਦਰਦ), ਓਹ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ-ਕਰਦੇ ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਹਿ ਬੈਠੇ ਕਿ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਭਵਿੱਖ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਦੇਸ਼ United States of Religions (ਧਰਮ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ) ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਢਾਲਿਆ ਜਾਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਖਬਾਰ ਕਾਫੀ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਇਸੇ ਸੋਚ ਉੱਤੇ ਲੇਖ ਛਾਪਦੇ ਰਹੇ।

ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਵਾਹਵਾ ਦੰਗੇ ਹੋਏ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਦੰਗਾ ਫਸਾਦ ਹੋਇਆ। ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਅਸਰ ਸਭ ਨੂੰ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਾਨਪੁਰ ਵਿਚ 1931 ਦੇ ਦੰਗਿਆਂ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਨੇਤਾ ਅਤੇ ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮਾਣੇ ਪਤਕਾਰ ਗਣੇਸ਼ ਸ਼ੰਕਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਓਦੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਇਕ ਪੜਤਾਲ ਕਮੇਟੀ ਬੈਠਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਫਿਰਕੂ ਦੰਗਿਆਂ ਦਿਆਂ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਇਹ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਦੰਗਿਆਂ ਦੀ ਵਜਾਹ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵੰਡਣ ਦੀ ਨੀਤੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੀ ਬਿਨਾਹ 'ਤੇ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਸ ਹੀ ਸਮੇਂ 1931-1932 ਦੀ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਂਫਰੰਸ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ "ਫਿਰਕਾਮੁਖੀ ਅਵਾਰਡ" ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ, ਫਿਰਕਾਮੁਖੀ ਅਵਾਰਡ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਘੱਟਗਿਣਤੀ ਫਿਰਕਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਡ ਵੋਟ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਹਿਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਵੋਟ ਮਿਲਿਆ ਪਰ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਮ ਉੱਤੇ ਵੰਡਣ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਕਈ ਕਾਰਨ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਕ ਪਾਸੇ ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਹ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਾਂ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਇਕ ਹੈ ਤਾਂ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਚਲਾਣ ਦੇ ਲਈ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਮ ਉੱਤੇ

ਖਾਸ ਵੋਟ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹਾਲਾਂਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਆਬਾਦੀ ਦਾ, ਤਕਰੀਬਨ 51 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸਨ। ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਹਲਾਤ ਸੀ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੱਧ ਗਿਣਤੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਰਾਖਵੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਵਾਲੇ ਹੋ ਗਏ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਖੂਬ ਭੰਡੀ ਹੋਈ। ਕਾਂਗਰਸ ਜੋ ਗੁਣ ਤੱਕ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਫਿਰਕਾਮੁਖੀ ਅਵਾਰਡ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਜੋ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਹੀ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਰਵਾਈਏ ਉੱਤੇ ਸਵਾਲ ਉਠਾਏ ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਬਸ ਏਨਾ ਕਿਹਾ ਕਿ ਓਹ ਨਾ ਤਾਂ ਫਿਰਕਾਮੁਖੀ ਅਵਾਰਡ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਵਿਰੋਧ। ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਤਾਂ ਮਤਲਬ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਫਿਰਕਾਮੁਖੀ ਅਵਾਰਡ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੰਜੀਸ਼ਨ ਇਸ ਲਈ ਲੈ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਮਿਲਦੀ ਰਹੇ। ਇਸ ਮਹੱਲ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਨਿਰਪੇਖਤਾ ਚੇਤੇ ਆਈ। ਜਦ 1936 ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਸਿਆ ਕਿ ਧਾਰਮਕ ਵੋਟ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਚੋਣਾਂ ਹਾਰ ਜਾਏਗੀ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਚੋਣ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਧਰਮ ਨਿਰਪੇਖਤਾ ਦਾ ਪੱਲਾ ਫੜਿਆ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਤਾਂ ਓਹ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਧਰਮ ਨਿਰਪੇਖਤਾ ਦੇ ਹਾਮੀ ਸਨ, ਹੁਣ ਪਬਲਿਕ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਪਰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਏਨੇ ਵੋਟ ਨਾ ਮਿਲੇ ਕਿ ਉਹ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾ ਸਕੇ। ਮੁਸਲਿਮ ਲੀਗ ਵੀ ਹਾਰੀ। ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਨਿਰਪੇਖ ਸਰਕਾਰਾਂ ਹੀ ਬਣੀਆਂ ਪਰ ਉਹ, ਜੋ ਨਾ ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀਆਂ ਸਨ ਨਾ ਮੁਸਲਿਮ ਲੀਗ ਦੀਆਂ। ਅਜੀਬ ਗੱਲ ਸੀ।

ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਵਿਚ ਧਰਮ-ਦੇ-ਇਲਾਵਾ-ਰਾਜਨੀਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਧਰਮ ਨਿਰਪੇਖਤਾ ਆਈ - ਪਰ ਚੋਣਾਂ ਵੱਡੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਨਾ ਮਿਲਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਮੌਜੂਦਾ ਭਾਰਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਮੋ: 9417566600, 2721444

ਮੁੱਲ

ਐੱਸ.ਸਾਕੀ

ਪੈਂਤੀ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ...ਨਹੀਂ ਪੈਂਤੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸੈਂਤੀ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਨੇ...

ਇਕੱਲਾ ਬੈਠਾ ਗਿੱਲ ਹਿਸਾਬ ਲਗਾਉਣ ਲੱਗਦੈ। ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਜੋੜ ਘਟਾਅ ਵਿੱਚ ਭੁੱਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤਾਹੀਉਂ ਹਿਸਾਬ ਕਰਦਿਆਂ ਦੇ ਵਰ੍ਹੇ ਘਟ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਤਦ ਸੈਂਤੀ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਗਿੱਲ ਰੋਟੀ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਇਕੱਲਾ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਆਇਆ ਸੀ।

ਉਸਨੇ ਕਿਤੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਕੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਬੰਦਾ ਭੁੱਖਾ ਨਹੀਂ ਮਰਦਾ। ਫੇਰ ਇਹ ਗੱਲ ਉਸ ਲਈ ਸੱਚ ਵੀ ਸਾਬਤ ਹੋਈ ਸੀ।

ਦਿੱਲੀ ਆਉਣਾ ਉਸਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਚਾਰ ਪੰਜ ਦਿਨ ਉਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ 'ਚ ਟਿਕਿਆ ਰਿਹਾ ਤੇ ਕੰਮ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ।

ਟੈਕਨੀਕਲ ਬੰਦਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਤਦ ਨੌਕਰੀ ਲੱਭਣੀ ਖਾਸੀ ਔਖੀ ਸੀ। ਪਰ ਟੈਕਨੀਕਲ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਲੱਭਿਆਂ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਉਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਅਖੀਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ 'ਚ ਹੀ ਇਕ ਬੰਦੇ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮਹਿਕਮੇ ਵਿੱਚ ਗਿੱਲ ਦਾ ਕੰਮ ਠੀਕ ਠਾਕ ਜੰਮ ਗਿਆ।

ਰਹਿਣ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਇੱਕ ਸਸਤਾ ਜਿਹਾ ਕਮਰਾ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਲੈ ਲਿਆ। ਕੁਝ ਵਕਤ ਲੰਘਿਆ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਇੱਕ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਅ ਲਿਆ। ਇਕੱਲਾ ਕਮਰਾ ਛੱਡ ਉਹ ਕਿਰਾਏ ਦੇ ਦੋ ਕਮਰਿਆਂ ਵਾਲੇ ਘਰ 'ਚ ਸ਼ਿਫਟ ਹੋ ਗਏ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰਸੋਈ ਤਾਂ ਸੀ ਨਾਲ ਬਾਥਰੂਮ ਵੀ ਸੀ।

ਪਤਨੀ ਸਿਆਣੀ ਸੀ ਨਾਲ ਕਮਾਉ ਵੀ ਸੀ। ਦੋਵੇਂ ਜੀਆਂ ਦਾ ਖਰਚਾ ਵੀ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੁਝ ਪੈਸੇ ਆਪ ਜੋੜ, ਕੁਝ ਘਰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਮੰਗਵਾਅ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਬੈਂਕ ਤੋਂ ਲੋਨ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਰਕੇ ਵਸੀ ਨਵੀਂ ਕਾਲੋਨੀ ਵਿਚ ਪਲਾਟ ਲੈ ਕੇ ਗਿੱਲ

ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣਾ ਘਰ ਬਣਵਾਅ ਲਿਆ।

ਗਿੱਲ ਦੇ ਆਪਣੇ ਕੁਝ ਸ਼ੌਕ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਨੇਕ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਪਤਨੀ ਕਦੇ ਅੜਚਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣੀ। ਕਾਲਜ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਉਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖਦਾ ਆਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਸ਼ੌਕ ਉਸ ਦਾ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਟੁਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਚੰਗੇ ਮਿਆਰ ਦੇ ਰਸਾਲਿਆਂ ਜਾਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਛਪਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਖਾਸੀ ਪੁੱਛ ਸੀ।

ਗਿੱਲ ਦਾ ਦੂਜਾ ਸ਼ੌਕ ਫੁੱਲ ਬੂਟਿਆਂ ਦਾ ਸੀ। ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਬਗੀਚਾ ਵੀ ਬਣਾਅ ਲਿਆ ਸੀ।

ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਘਰ ਵਿੱਚ ਦੋ ਪੁੱਤ ਆ ਗਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹਰ ਇਕ ਲੋੜਵੀਂ ਚੀਜ਼ ਵੀ ਖਰੀਦ ਲਈ ਗਈ। ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਗਿੱਲ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਕ ਸੁਖਦ ਪਰਿਵਾਰ ਬਣ ਗਿਆ।

ਕਾਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਮਿੱਤਰਾਂ ਦੀ ਜੁੱਡਲੀ ਬਣ ਗਈ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਸਵੇਰੇ ਹਨੇਰੇ-ਹਨੇਰੇ ਕਾਲੋਨੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਮੱਝਾਂ ਦੀ ਡੋਅਰੀ ਤੋਂ ਚੁਆਵਾਂ ਦੁੱਧ ਲਿਆਂਦੇ ਸਨ। ਗਿੱਲ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਿਆ। ਮਿੱਤਰਾਂ ਨੇ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਮੱਤ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਨਹੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਢੋਲ ਵਾਲੇ ਕੋਲੋਂ ਦੁੱਧ ਲੈਂਦੇ ਸਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋ ਫਾਇਦੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਤਾਂ ਸਵੇਰੇ ਸਾਰ ਦੇ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਸੈਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਦੂਜੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਲਈ ਮੱਝ ਦਾ ਖਾਲਸ ਚੁਆਵਾਂ ਦੁੱਧ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਜਿੱਥੋਂ ਮੰਡਲੀ ਦੁੱਧ ਲਿਆਂਦੀ ਸੀ ਉਹ ਚੌਧਰੀਆਂ ਦੀ ਡੋਅਰੀ ਸੀ। ਚੌਧਰੀ ਰੌਸ਼ਨ ਲਾਲ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਦੋ ਜੁਆਨ ਹੋ ਚੱਲੇ ਪੁੱਤ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹੀ ਧਾਰਾਂ ਕੱਢਦੇ। ਉਹੀ ਬੂਝੇ ਨਾਲ ਨਾਘ ਕੇ ਡੱਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦੁੱਧ ਪਾਉਂਦੇ। ਰਾਕੇਸ਼ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਸੀ। ਬਹੁਤਾ ਕੰਮ ਉਹ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਚੌਧਰੀ ਰੌਸ਼ਨ ਲਾਲ, ਗੁੱਜਰ, ਬਹੁਤ ਨੇਕ ਸੁਭਾ ਦਾ ਮਿੱਠ

ਬੋਲੜਾ ਬੰਦਾ ਸੀ। ਆਪ ਵੀ ਉਹ ਕਈ ਵਾਰੀ ਪੁੱਤਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਦਿਸਦਾ ਸੀ।

ਜਿਨਾ ਚਿਰ ਉਹ ਧਾਰਾਂ ਕੱਢਦੇ ਮੰਡਲੀ ਉਤਨਾਂ ਚਿਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇ-ਟਾਪਿਕ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਮੰਡਲੀ ਦੇ ਬੈਠਣ ਲਈ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਦੋ ਮੰਜੇ ਡਾਹੇ ਹੁੰਦੇ। ਉਹਨਾਂ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਉਹ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ। ਉਹ ਸਿਆਸਤ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ। ਉਹ ਕਾਲੋਨੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ। ਪਰ ਗਿੱਲ ਦਾ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਮਿਜਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਦਾ। ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਉਹਦੇ ਸੁਭਾਅ ਅਨੁਕੂਲ ਜੋ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਲਿਖਣ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਆਸੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਭਲਾ ਕੀ ਰੁਚੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ।

ਸ਼ੁਰੂ ਦੇ ਦਿਨ ਸਸਤੇ ਦੇ ਸਨ। ਗਿੱਲ ਕਈ ਵਾਰੀ ਡੋਅਰੀ 'ਤੇ ਇਕੱਲਾ ਬੈਠਾ ਯਾਦ ਕਰਨ ਲੱਗਦਾ।

ਤਦ ਖਾਲਸ ਚੁਆਵਾਂ ਦੁੱਧ ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਲਿਟਰ ਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਬਾਲਿਆਂ ਉਸ 'ਤੇ ਮਲਾਈ ਦੀ ਮੋਟੀ ਪਰਤ ਜੰਮ ਜਾਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਫੇਰ ਦੁੱਧ ਪਤਲਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੁੱਲ ਵਧਦਾ ਰਿਹਾ। ਵਧਦੇ-ਵਧਦੇ ਦੁੱਧ ਤੀਹ ਰੁਪਏ ਦਾ ਲਿਟਰ ਤੀਕ ਜਾ ਪਹੁੰਚਿਆ।

ਇਕ ਵਾਰੀ ਮਿੱਤਰ ਮੰਡਲੀ ਗੰਗਾ ਜੀ ਨਹਾਉਣ ਚਲੀ ਗਈ। ਗਿੱਲ ਇਕੱਲੇ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਲੈਣ ਆਉਣਾ ਪਿਆ। ਚੌਧਰੀ ਰੌਸ਼ਨ ਲਾਲ

ਦਾ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤ ਰਾਕੇਸ਼ ਦੁੱਧ ਦੀ ਬਾਲਟੀ ਧੋਣ ਲਈ ਉਸਦੇ ਨੇੜੇ ਦੀ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਕਿਉਂ ਬਈ ਰਾਕੇਸ਼, ਇੱਕ ਗੱਲ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਜਿਹੜਾ ਇਹ ਦੁੱਧ ਕਦੇ ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਲਿਟਰ ਮਿਲਦਾ ਸੀ ਹੁਣ ਇਹ ਤੀਹ ਰੁਪਏ ਲਿਟਰ ਕਿਉਂ ਹੋ ਗਿਆ ?”

ਬਾਲਟੀ ਧੋਣ ਜਾਂਦਾ ਰਾਕੇਸ਼ ਟੁਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੀ ਥਾਵੇਂ ਹੀ ਰੁਕ ਗਿਆ। ਗਿੱਲ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦਾ ਉਹ ਬੋਲਿਆ,

“ਹੁਣ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਦੱਸੀਏ, ਸਭ ਕੁਝ ਮਹਿੰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ ?”

“ਬਈ ਮੈਂ ਸਮਝਿਆ ਨਹੀਂ ਕੀ ਮਹਿੰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ ?”

ਆਪਣੇ ਨੇੜੇ ਖੜੋਤੇ ਚੌਧਰੀ ਰੋਸ਼ਨ ਲਾਲ ਦੇ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਗਿੱਲ ਨੇ ਦੂਜਾ ਸਵਾਲ ਪਾਇਆ।

“ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਚਾਰੇ ਨੂੰ ਹੀ ਲੈ ਲਵੋ। ਜਿਹੜਾ ਤੂੜੀ ਦਾ ਟਰੱਕ ਕਦੇ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਆਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਹੁਣ ਉਹ ਛੇ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਫੇਰ ਚੋਕਰ ਨੂੰ ਤਾਂ, ਗਿੱਲ ਸਾਹਿਬ, ਜਿਵੇਂ ਅੱਗ ਹੀ ਲੱਗ ਗਈ ਹੈ। ਇੱਕ ਤਾਂ ਚੋਕਰ ਬਹੁਤ ਔਖਿਆਂ ਹੋ ਮਿਲਦਾ ਫੇਰ ਰੇਟ ਵੀ ਨਾ ਪੁੱਛੋ ! ਪਹਿਲਾਂ ਮੱਝਾਂ ਨੂੰ ਖਲ ਪਾਈ ਦੀ ਸੀ ਹੁਣ ਤਾਂ ਕੋਈ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂਉਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਫੇਰ ਮੱਝਾਂ....?”

ਰਾਕੇਸ਼ ਨੇ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਤਖ਼ਤ 'ਤੇ ਪਏ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਬਾਲਟੀ ਧੋਣ ਲੱਗਾ। ਜਿੱਥੇ ਗਾਹਕਾਂ ਦੇ ਦੁੱਧ ਵਾਲੇ ਡੱਬੇ ਰੱਖੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ। ਗਿੱਲ ਇੱਕ ਟੱਕ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਮੱਝਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੀ ਹੋਈ ਅਧੂਰੀ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ।

ਬਾਲਟੀ ਧੋ ਚੌਧਰੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤ ਗਿੱਲ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੱਝਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਲੱਗਾ।

“ਜਿਹੜੀ ਮੱਝ ਗਿੱਲ ਸਾਹਿਬ ਕਦੇ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਹੁਣ ਉਹ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ, ਤੀਹ, ਚਾਲੀ ਇੱਥੋਂ ਤੀਕ ਨੱਬੇ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਵੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ....”

“ਬਈ, ਰਾਕੇਸ਼ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਗੱਲ ਸਮਝਿਆ ਨਹੀਂ। ਆਹ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ, ਤੀਹ, ਚਾਲੀ ਤੇ ਨੌਵੇਂ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੋਇਆ ? ਮੱਝ ਤਾਂ ਮੱਝ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਮੱਝਾਂ ਤਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਇੱਕੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ।

ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੀਆਂ, ਦੋ ਸਿੰਝਾਂ ਵਾਲੀਆਂ।” ਰਾਕੇਸ਼ ਦੀ ਗੱਲ ਕੱਟ ਕੇ ਗਿੱਲ ਬੋਲਿਆ।

“ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਣ ਵਾਲੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਹੈ? ਸਭ ਕੁਝ ਸਾਫ਼ ਤਾਂ ਹੈ। ਬਈ ਮੱਝ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਮੁੱਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਮੱਝ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਮੁੱਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਮੱਝ ਨੱਬੇ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਮੁੱਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

“ਕੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਹੁੰਦੇ ?” ਇਹ ਗਿੱਲ ਦਾ ਅਗਲਾ ਸਵਾਲ ਸੀ।

“ਫਰਕ....? ਬਹੁਤ ਫਰਕ ਹੈ ਗਿੱਲ ਸਾਹਿਬ...! ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਵਾਲੀ ਦਾ ਕਦੇ ਇੱਕ ਸਿੰਝ ਟੁੱਟਿਆ ਹੁੰਦੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪੁੱਛ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਪੁੱਛ ਜੜ੍ਹ 'ਚੋਂ ਝੜ੍ਹ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਬਹੁਤੀਆਂ ਦੇ ਹੱਡ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਉਪਰ ਮਾਸ ਹੋਵੇ ਹੀ ਨਾ....”

“ਪਰ ਰਾਕੇਸ਼ ਨੱਬੇ ਹਜ਼ਾਰ ਵਾਲੀ ?”

ਆਪਣੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਲਈ ਗਿੱਲ ਰਾਕੇਸ਼ ਦੀ ਗੱਲ ਕੱਟ ਕੇ ਬੋਲਿਆ। ਮੱਝਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈਣ ਬਾਰੇ ਗਿੱਲ ਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਵਧਦੀ ਹੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਰਾਕੇਸ਼ ਕੋਲੋਂ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਲੱਗ ਰਹੇ ਸਨ।

“ਨੱਬੇ ਹਜ਼ਾਰ ਵਾਲੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰੋ ਗਿੱਲ ਸਾਹਿਬ ! ਇੱਕੋ ਵਾਰੀ ਦਰਸ਼ਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਿੰਡੇ 'ਤੇ ਹੱਥ ਲਾਇਆਂ ਹੱਥ ਤਿਲੁਕਦਾ ! ਪੁੱਛ ਜਮੀਨ ਨੂੰ ਛੂੰਹਦੀ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਸਿੰਝ ਏਨੇ ਗੁਲਾਈ 'ਚ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਕਿ ਸੂਤ ਭਰ ਵੀ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਵੇਖਿਆਂ ਲਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਮੱਝ ਨੂੰ ਰੱਬ ਨੇ ਵਿਹਲੇ ਵਕਤ ਵਿੱਚ ਬਣਾਇਆ ਹੋਵੇ। ਦੋਵੇਂ ਵੇਲੇ ਦੁੱਧ ਦੀ ਬਾਲਟੀ ਭਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।” ਇਸ ਵਾਰੀ ਰਾਕੇਸ਼ ਬਿਨਾ ਰੁਕਿਆਂ ਬੋਲਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਵੈਸੇ ਕੰਮ ਤਾਂ, ਗਿੱਲ ਸਾਹਿਬ, ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਵਾਲੀ ਨਾਲ ਵੀ ਟੁਰਦਾ ਹੈ। ਅਖੀਰ ਨੂੰ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਮੱਝ ਹੀ ਹੈ। ਨੱਬੇ ਹਜ਼ਾਰ ਵਾਲੀ ਦੋਵੇਂ ਵੇਲੇ ਜੇ ਦੁੱਧ ਦੀ ਬਾਲਟੀ ਭਰੇਗੀ ਤਾਂ ਵੀਹ ਵਾਲੀ...!”

ਗੱਲ ਅਧੂਰੀ ਛੱਡ ਰਾਕੇਸ਼ ਦੁੱਧ ਚੋਣ ਲਈ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਵਾਲੀ ਮੱਝ ਵੱਲ ਟੁਰ ਪਿਆ ਜਿਹੜੀ ਟੁੱਟੀ ਪੁੱਛ ਨਾਲ ਪਿੰਡੇ ਤੋਂ ਮੱਖੀਆਂ ਉਡਾਣ ਦੀ ਨਾਕਾਮ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

ਮਿਸਿਜ਼ ਗਿੱਲ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਬਹੁਤ ਸੁੱਖ

ਵਾਲੇ ਸੌਖੇ ਦਿਨ ਵੇਖੇ ਸਨ। ਘਰ ਇਕ ਮੰਜਲਾ ਸੀ। ਬੱਚਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਸਵੇਰੇ ਉੱਠਦੀ। ਘਰ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਕਰਦੀ। ਜੂਠੇ ਭਾਂਡੇ ਮਾਂਜਦੀ। ਸਵੇਰ ਦਾ ਨਾਸ਼ਤਾ, ਦੁਪਿਹਰ ਦਾ ਲੰਚ ਤਿਆਰ ਕਰਦੀ। ਤਿਆਰ ਹੋ ਨੱਸ ਭੱਜ ਕਰਦੀ ਆਫ਼ਿਸ ਪਹੁੰਚਦੀ। ਇਹ ਸਭ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕੋਈ ਔਖ ਮਹਿਸੂਸ ਨਾ ਕਰਦੀ। ਭਾਵੇਂ ਗਿੱਲ ਨੇ ਇੱਕ ਦੋ ਵਾਰੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਵਾਲੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਪਰ ਪਤਨੀ ਹਰ ਵਾਰੀ ਨਾਂਹ ਆਖ ਗੱਲ ਮੁਕਾਅ ਦਿੰਦੀ।

ਮਿਸਿਜ਼ ਗਿੱਲ ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਬਣ ਗਈ। ਘਰ ਇੱਕ ਮੰਜਲ ਤੋਂ ਦੋ ਮੰਜਲ ਦਾ ਬਣ ਗਿਆ।

“ਕਲ੍ਹ ਪੁੱਤ ਵੱਡੇ ਹੋਣਗੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਈ ਅੱਡ ਕਮਰਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪਵੇਗੀ।”

ਇਹ ਸੋਚ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ, ਗਿੱਲ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦੋ ਕਮਰੇ ਪਹਿਲੀ ਮੰਜਲ 'ਤੇ ਜੋੜ ਲਏ।

ਬੱਚੇ ਵੱਡੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਮਿਸਿਜ਼ ਗਿੱਲ ਦੀ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਵੀ ਵਧਦੀ ਗਈ। ਵਕਤ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਨੱਸ ਭੱਜ ਮੰਠੀ ਪੈਂਦੀ ਹੋਈ ਜਿਵੇਂ ਖੜੋ ਗਈ। ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗਾ।

ਅਖੀਰ ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪਤੀ ਦੀ ਆਖੀ ਗੱਲ ਮੰਨ ਲਈ ਗਈ। ਕੰਮ ਲਈ ਦੋ ਮਾਈਆਂ ਰੱਖ ਲਈਆਂ। ਇਕ ਦੋਵੇਂ ਵੇਲੇ ਜੂਠੇ ਭਾਂਡੇ ਮਾਂਜਦੀ। ਦੂਜੀ ਸਾਰੇ ਘਰ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਕਰ ਕੇ ਫਰਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਪੋਚੇ ਮਾਰਦੀ।

ਮਾਈਆਂ ਦਾ ਡਿਪਾਰਟਮੈਂਟ ਪਤਨੀ ਦੇ ਅੰਡਰ ਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਗਿੱਲ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੋਈ ਰੁਚੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਦਖਲ ਅੰਦਾਜ਼ੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਲਿਖਣ ਅਤੇ ਬਾਗ਼ਬਾਨੀ ਦੇ ਸ਼ੌਕ ਤੋਂ ਹੀ ਵਿਹਲ ਨਾ ਮਿਲਦੀ, ਪਰ ਗਿੱਲ ਨੂੰ ਘਰ 'ਚ ਵਾਪਰੀ ਹਰ ਇੱਕ ਗੱਲ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਜ਼ਰੂਰ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਇਹੋ ਕਿ ਪਤਨੀ ਨੇ ਨਵੀਂ ਕੰਮ ਵਾਲੀ ਮਾਈ ਕਿਉਂ ਰੱਖ ਲਈ, ਫੇਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ?

ਇਕ ਐਤਵਾਰ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਗਿੱਲ ਸਾਹਿਬ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਰੱਖ ਕੁਝ ਲਿਖਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਹੀ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਨਾਲ ਦੇ ਕਮਰੇ 'ਚੋਂ ਉਹਨਾਂ ਕੰਨੀਂ ਨਵੀਂ ਮਾਈ ਅਤੇ ਪਤਨੀ ਦੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਦੀ

ਆਵਾਜ਼ ਪਈ। ਪਹਿਲੀ ਰੱਖੀ ਮਾਈ ਦੀ ਸੱਸ ਬਿਮਾਰ ਹੋਣ 'ਤੇ ਉਹ ਪਿੰਡ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ। ਪਰ ਜਾਂਦੀ ਹੋਈ ਆਪਣੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮਾਈ ਨੂੰ ਛੱਡ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਗਿੱਲ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪਤਨੀ ਨੇ ਦੱਸੀ ਸੀ।

ਪਰ ਹਰ ਵਾਰੀ ਨਵੀਂ ਮਾਈ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਪੱਕੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਿਸਿਜ਼ ਗਿੱਲ ਉਸ ਦੀ ਇੰਟਰਵਿਊ ਜ਼ਰੂਰ ਲੈਂਦੀ ਸੀ। ਨਾਲ ਦੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਬੈਠੇ ਗਿੱਲ ਨੂੰ ਪਤਨੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗੀ।

“ਕੀ ਨਾਉਂ ਹੈ ਤੇਰਾ ?”

“ਜੀ ਲਾਜੇ।”

“ਕਿੱਥੋਂ ਦੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਹੈਂ ?”

“ਹਮ ਬੀਬੀ ਜੀ ਯੂ.ਪੀ. ਕੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਾਂ।”

“ਘਰ 'ਚ ਕੌਣ ਏ ?”

ਮਿਸਿਜ਼ ਗਿੱਲ ਪੁਲਸ ਵਾਲੇ ਵਾਂਗ ਸਾਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈਣ ਲਈ ਮਾਈ ਕੋਲੋਂ ਅਗਲਾ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਜੀ ਘਰ 'ਚ ਮੈਂ ਹਾਂ....ਮੇਰੇ ਦੋ ਬੱਚੇ ਨੇ....ਘਰ ਵਾਲਾ....ਵੱਡਾ ਭਾਈ ਅਤੇ ਮਾਂ ਹੈ।”

“ਫੇਰ ਵੱਡੇ ਭਾਈ ਦੇ ਬੱਚੇ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਉਹ ਅੱਡ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਣਗੇ ?”

ਇਹ ਮਿਸਿਜ਼ ਗਿੱਲ ਦਾ ਅਗਲਾ ਸਵਾਲ ਸੀ।

“ਨਹੀਂ, ਬੀਬੀ ਜੀ, ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਇਕੋ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਦੋ ਕਮਰੇ ਲੈਣੇ ਬਹੁਤ ਮਹਿੰਗੇ ਪੈਂਦੇ ਨੇ। ਕਿਰਾਇਆ ਦੇਣਾ ਔਖਾ ਹੁੰਦੈ।”

“ਤੇਰੇ ਭਾਈ ਦੇ ਕਿਤਨੇ ਬੱਚੇ ਨੇ ? ਤੇਰੀ ਭਾਬੀ ਕਿਹੀ ਹੈ ?”

ਮਿਸਿਜ਼ ਗਿੱਲ ਨੇ ਇਸ ਵਾਰੀ ਦੋ ਇਕੱਠੇ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛੇ। ਪਰ ਲਾਜੇ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਤੁਰੰਤ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਮਿਸਿਜ਼ ਗਿੱਲ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਮੁਜਰਿਮ ਵਾਂਗ ਖੜੀ ਫਰਸ਼ ਵੱਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗੀ। ਉਹ ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਸੋਚ ਜਿਹੀ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਸਵਾਲ ਉਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਔਖੇ ਸਨ। ਪਰ ਫੇਰ ਉਹ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਚੁੱਪ ਨਾ ਰਹਿ ਇਹਨਾਂ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਲੱਗੀ।

“ਬੀਬੀ ਜੀ ਭਾਈ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਪਰ ਘਰਵਾਲੀ ਤਾਪ ਚੜ੍ਹਣ 'ਤੇ ਛੇ

ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਹੀ ਮਰ ਗਈ। ਪੈਸੇ ਦੀ ਖੁਫ਼ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਉਸਦਾ ਵਧੀਆ ਇਲਾਜ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਅ ਸਕਿਆ।

“ਮਾਂ ਨੇ ਫੇਰ ਉਸਦਾ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਇਕ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੋਈ ਰੱਬ ਨੂੰ ਪਿਆਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਉਹਦਾ ਤਾਂ ਬੱਚਾ ਵੀ ਉਸ ਨਾਲ ਚਲਾ ਗਿਆ।

“ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਬਹੁਤ ਤਕੜੀ ਹੈ ਬੀਬੀ ਜੀ। ਹੁਣ ਭਾਈ ਦਾ ਘਰ ਤਾਂ ਵਸਾਉਣਾ ਹੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਵੇਂ ਤੇ ਕਿੱਥੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਔਰਤ ਲਿਆ ਕੇ ਭਾਈ ਦਾ ਤੀਜਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

“ਬੱਸ ਫੇਰ ਕੀ ਉਸ ਦਾ ਘਰ ਵਸ ਗਿਆ। ਅਸੀਂ ਵੀ ਸੁੱਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲਿਆ। ਭਾਈ ਦਾ ਇਕ ਦੋਸਤ ਕਦੇ ਕਦੇ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ 'ਚ ਟੈਕਸੀ ਚਲਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਦੇਖਣ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਉਹ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਬੀਬੀ ਜੀ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੜ ਕੇ ਸਭ ਕੁਝ ਥੋੜ੍ਹੇ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਦੂਜੇ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕੀ ਹੈ ? ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ਦੇ ਦੋਸਤ ਅਤੇ ਭਾਬੀ ਵਿੱਚ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਕੀ ਖਿਚੜੀ ਪੱਕਦੀ ਰਹੀ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਉਸ ਮਰਦ ਨਾਲ ਨੱਸ ਗਈ।”

ਲਾਜੇ ਦੀ ਇੰਟਰਵਿਊ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਮਿਸਿਜ਼ ਗਿੱਲ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਲੈਕਟ ਕਰ ਕੇ ਕੰਮ 'ਤੇ ਰੱਖ ਲਿਆ ਸੀ।

ਲਾਜੇ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਮਿਸਿਜ਼ ਗਿੱਲ ਦਾ ਕੰਮ ਠੀਕ ਰੁਟੀਨ ਨਾਲ ਟੁਰਨ ਲੱਗਾ। ਹੁਣ ਉਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅੜਚਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ। ਦੋਵੇਂ ਮਾਈਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ, ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਤੇ ਚਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਹਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲਾਜੇ ਅਜੇ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰੀ ਗਿੱਲ ਨੂੰ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਦਿਸ ਪੈਂਦੀ। ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਉਹ ਬਹੁਤ ਬਾਤੁਨੀ ਵੀ ਲੱਗਦੀ ਸੀ।

ਐਤਵਾਰ ਦਾ ਦਿਨ ਸੀ। ਗਿੱਲ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਬੈਠਾ ਕੁਝ ਲਿਖਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਲਾਜੇ ਉਹਦੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਪੋਚਾ ਲਗਾਉਣ ਲੱਗੀ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹਦੇ ਪਿੱਛੇ ਮਿਸਿਜ਼ ਗਿੱਲ ਆ ਲਾਜੇ ਨੂੰ ਉੱਚਾ-ਉੱਚਾ ਬੋਲਣ ਲੱਗੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਲਾਜੇ 'ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਗੁੱਸੇ 'ਚ ਤੇਜ਼ ਮੀਂਹ ਵਾਂਗ ਬਰਸ ਪਈ ਸੀ। ਅਸਲ

ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਇੰਝ ਕਿ ਇੱਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਲਾਜੇ ਨੇ ਛੁੱਟੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ।

“ਕਿਉਂ ਬਈ ਲਾਜੇ, ਤੂੰ ਕੱਲ੍ਹ ਫੇਰ ਛੁੱਟੀ ਮਾਰ ਹੀ ਲਈ। ਅਜੇ ਤਾਂ ਕੰਮ 'ਤੇ ਲੱਗਿਆਂ ਤੈਨੂੰ ਮਸਾਂ ਦਸ ਦਿਨ ਹੀ ਹੋਏ ਨੇ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਆਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਲਗਦੈ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ। ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਫਰਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਪੋਚੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਲੱਗਦੇ ਨੇ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਲੋਕ...।”

ਇਹ ਆਖਦਿਆਂ ਮਿਸਿਜ਼ ਗਿੱਲ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਭਰੇ ਚਿਹਰੇ ਨਾਲ ਲਾਜੇ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਨਵਾਂ ਸੂਟ ਪਹਿਣ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ! ਬਾਹਾਂ ਕੱਚ ਦੀਆਂ ਰੰਗ ਬਰੰਗੀਆਂ ਚੂੜੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰ ਰੱਖੀਆਂ ਸਨ ! ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਵੱਡੀ ਸਾਰੀ ਬਿੰਦੀ ਸੀ ! ਉਸਨੇ ਵਾਲ ਵੀ ਹੋਰ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ 'ਤੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਕਲਿੱਪ ਲਗਾਅ ਰੱਖੇ ਸਨ।

ਮਿਸਿਜ਼ ਗਿੱਲ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਪੋਚਾ ਲਾਉਂਦੀ ਲਾਜੇ ਦੇ ਹੱਥ ਰੁਕ ਗਏ। ਉਹ ਮਿਸਿਜ਼ ਗਿੱਲ ਵੱਲ ਵੇਖਦੀ ਹੋਈ ਬੋਲਣ ਲੱਗੀ।

“ਕੱਲ੍ਹ ਕਿਵੇਂ ਆਉਂਦੀ ਬੀਬੀ ਜੀ ! ਕੱਲ੍ਹ ਤਾਂ ਭਰਾ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸੀ। ਘਰ ਵਿਚ ਭਾਬੀ ਆਈ ਹੈ। ਫੇਰ ਮੈਂ...।”

“ਘਰ ਵਿਚ ਭਾਬੀ ਆਈ ਹੈ ? ਕੀ ਉਹੀ ਜਿਹੜੀ ਤੇਰੇ ਭਰਾ ਦੇ ਦੋਸਤ ਨਾਲ ਨੱਸ ਗਈ ਸੀ ?” ਮਿਸਿਜ਼ ਗਿੱਲ ਨੇ ਕਾਹਲ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਨਹੀਂ ਬੀਬੀ ਜੀ, ਉਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਨੱਸ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਤਾਂ ਫੇਰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕਿੱਥੇ ਚਲੀ ਗਈ। ਇਹ ਤਾਂ ਨਵੀਂ ਹੈ।”

“ਨਵੀਂ ਹੈ ?”

“ਹਾਂ ਬੀਬੀ ਜੀ, ਨਵੀਂ ਹੈ। ਮਾਂ ਲਿਆਈ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਕਲਕੱਤੇ ਨੇੜੇ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ 'ਚੋਂ।”

“ਪਿੰਡ 'ਚੋਂ ?” ਮਿਸਿਜ਼ ਗਿੱਲ ਲਾਜੇ ਕੋਲੋਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਵਾਲ ਜਿਵੇਂ ਚਿੱਥ-ਚਿੱਥ ਕੇ ਪੁੱਛ ਰਹੀ ਸੀ।

“ਕਿਹੀ ਹੈ ਤੇਰੀ ਭਾਬੀ ਲਾਜੇ ? ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ?”

ਨਵੀਂ ਆਈ ਔਰਤ ਬਾਰੇ ਮਿਸਿਜ਼ ਗਿੱਲ ਦਾ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਸਵਾਲ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਉਸਨੇ ਇਸ ਵਾਰੀ ਬਹੁਤ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਔਰਤ ਦੀ ਫਿਤਰਤ ਹੈ। ਇਹ ਉਸਦਾ ਸੁਭਾਅ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਦੂਜੀ ਔਰਤ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ ਦੀ ਬਹੁਤ ਇੱਛਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਕਿ ਉਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ? ਕਿੰਨੀ ਸੋਹਣੀ ਹੈ ? ਕਿਹੀ ਸ਼ਕਲ ਸੂਰਤ ਅਤੇ ਕੱਚ ਕਾਠ ਹੈ ? ਅਜਿਹੇ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਸਵਾਲ ਉਸਦੇ ਮਨ 'ਚ ਉੱਗ ਪੈਂਦੇ ਨੇ।

ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਪੌਚਾ ਫੜੀ ਬੈਠੀ ਲਾਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਤੁਰੰਤ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕੀ। ਪਰ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਚੁੱਪ ਨਾ ਰਹਿ ਉਹ ਏਨਾ ਹੀ ਬੋਲੀ,

“ਬੱਸ ਠੀਕ ਹੈ ਬੀਬੀ ਜੀ।”

“ਬਈ ਬੱਸ ਠੀਕ ਹੈ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੋਇਆ ਲਾਜੇ ? ਮੈਂ ਕੁਝ ਸਮਝੀ ਨਹੀਂ,” ਲਾਜੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕੱਟ ਕੇ ਮਿਸਿਜ਼ ਗਿੱਲ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ। ਪਰ ਇਸ ਵਾਰੀ ਵੀ ਲਾਜੇ ਫੇਰ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਚੁੱਪ ਨਾ ਰਹਿ ਮਿਸਿਜ਼ ਗਿੱਲ ਰਾਹੀਂ ਪੁੱਛੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੀ ਬੋਲਣ ਲੱਗੀ,

“ਬੀਬੀ ਜੀ, ਇਹ ਠੀਕ ਹੀ ਤਾਂ ਹੁੰਦੈ। ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਮਾਤਾ ਦੇ ਦਾਗ਼ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਖਿਲਾਰ ਦਿੱਤੇ ਹੋਣ। ਫੇਰ ਨਾ ਤਾਂ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਕੋਈ ਰੋਣਕ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਖਿਚਾਓ ਹੀ ਹੈ। ਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਇਵੇਂ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਚਾਰ ਪੰਜ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਤੋੜੀ ਸਬਜ਼ੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਮੁਰਝਾਅ ਗਈ ਹੋਵੇ।

“ਉਸ ਦਾ ਕੱਚ ਮਧਰੈ। ਜੁੱਸਾ ਵੀ ਬੱਸ ਬੀਬੀ ਜੀ ਕੀ ਦੱਸਾਂ ! ਦੇਹ 'ਤੇ ਹੱਡੀਆਂ ਵੱਧ ਦਿਸਦੀਆਂ ਨੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗਦੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਰੰਗ 'ਤੇ ਪਤਲਾ ਮਾਸ ਲਪੇਟ ਰੱਖਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਉਮਰ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਉਹ ਤੀਹ ਦੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ, ਕਈ ਵਾਰੀ ਉਹ ਚਾਲੀ ਦੀ ਦਿੱਸਣ ਲਗਦੀ ਹੈ।”

“ਪਰ ਹਾਏ ਲਾਜੇ ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਦੀ ਕੀ ਮੱਤ ਮਾਰੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਉਂ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਅਜਿਹੀ ਬਹੂ, ਲਾਜੇ' ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਮਿਸਿਜ਼ ਗਿੱਲ ਬੋਲੀ। ਇਹ ਸਵਾਲ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਲਾਜੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕੱਟ ਕੇ ਜਿਵੇਂ ਕਾਹਲ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਪੌਚਾ ਮਾਰਦੀ ਲਾਜੇ ਦੇ ਹੱਥ ਅਜੇ ਵੀ ਰੁਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਗਿੱਲਾ ਪੌਚਾ ਹੱਥ 'ਚ

ਫੜੀ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਬੈਠੀ ਲਾਜੇ ਅਜੇ ਵੀ ਮਿਸਿਜ਼ ਗਿੱਲ ਵੱਲ ਵੇਖ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਰੀ ਉਹ ਫੇਰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਚੁੱਪ ਰਹੀ ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਅੱਖੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਲੱਭ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ! ਉਸਨੇ ਮਿਸਿਜ਼ ਗਿੱਲ ਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਜਵਾਬ ਲਈ ਉਡੀਕਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਚੁੱਪ ਤੋੜਦੀ ਹੋਈ ਬੋਲਣ ਲੱਗੀ,

“ਹੁਣ ਬੀਬੀ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਆਪ ਸਿਆਣੇ ਹੋ, ਫੇਰ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਕੀ ਲੁਕਾਓ। “ਹੁਣ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਅਜਿਹੀ ਔਰਤ ਹੀ ਮੁੱਲ ਮਿਲਣੀ ਹੈ, ਬੀਬੀ ਜੀ।”

“ਵੀਹ...ਹਜ਼ਾਰ...’ਚ...ਮੁੱਲ...?”

ਇਸ ਵਾਰੀ ਮਿਸਿਜ਼ ਗਿੱਲ ਜਿਵੇਂ ਗੱਲ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਕੇ ਬੋਲੀ।

“ਹਾਂ ਬੀਬੀ ਜੀ, ਇਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਕਿ ਉਥੇ ਕਲਕੱਤੇ ਨੇੜੇ ਪਿੰਡਾਂ 'ਚ ਸੋਹਣੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ? ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ ਬੀਬੀ ਜੀ, ਇਕ ਤੋਂ ਇਕ ਵਧ ਕੇ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ, ਚਾਲੀ ਹਜ਼ਾਰ....ਇੱਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰੀ ਅੱਸੀ ਨੱਬੇ ਹਜ਼ਾਰ ਵੀ ਖਰਚਣੇ ਪੈਂਦੇ ਨੇ।

“ਉਥੇ ਗਰੀਬ ਮਾਪੇ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਬੋਝ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਵੇਚ ਦਿੰਦੇ ਨੇ। ਪਰ ਕੁੜੀ ਜਿੰਨੀ ਵੱਧ ਸੋਹਣੀ ਹੋਵੇਗੀ ਉਸ ਦਾ ਓਨਾ ਹੀ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪੈਂਦੈ। ਉਥੋਂ ਤਾਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਮਰਦ ਪੈਸੇ ਦੀ ਲੋੜ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਵੀ ਸੌਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਨੇ।

“ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਅੱਸੀ ਨੱਬੇ ਵਾਲੀ ਕੁੜੀ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਜੀ, ਏਨੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹੱਥ ਲਾਇਆਂ ਹੀ ਮੈਲੀ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਇਵੇਂ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਰੱਬ ਨੇ ਵਿਹਲੇ ਵਕਤ 'ਚ ਬੈਠ ਕੇ ਘੜਾਈ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ।

“ਹੁਣ ਬੀਬੀ ਜੀ, ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ....? ਫੇਰ ਮਾਂ ਕੋਲ ਤਾਂ ਸੀ ਹੀ ਕੁੱਲ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਜਿਹੜੇ ਉਹ ਵਿਚੋਲੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਕਲਕੱਤੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ 'ਚ ਕੁੜੀ ਖਰੀਦਣ ਗਈ ਸੀ। ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਫੇਰ ਕੋਈ ਕੁੜੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਪਰ ਇਹ ਤੀਹ ਚਾਲੀ ਦੀ ਉਮਰ ਦੀ ਔਰਤ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲ ਗਈ। ਮਧਰੇ ਕੱਚ ਦੀ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਮਾਤਾ ਦੇ ਦਾਗ਼ ਵਾਲੀ !

“ਚਲੋ ਬੀਬੀ ਜੀ, ਭਾਵੇਂ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਵਾਲੀ ਕਿਹੀ ਵੀ ਹੈ ਪਰ ਕੰਮ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਜੀ ਵੀਹ

ਹਜ਼ਾਰ ਵਾਲੀ ਨਾਲ ਵੀ ਟੁਰਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਅਖੀਰ ਨੂੰ ਹੈ ਤਾਂ ਔਰਤ ਹੀ....। ਹੁਣ ਭਾਈ ਦਾ ਘਰ ਵਸ ਗਿਆ, ਹੋਰ ਕੀ ਚਾਹੀਦਾ।”

ਲੰਬੀ ਗੱਲ ਮੁਕਾਅ ਲਾਜੇ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਪੌਚਾ ਲਗਾਣ ਲੱਗੀ।

“ਵੈਸੇ ਕੰਮ ਤਾਂ, ਗਿੱਲ ਸਾਹਿਬ, ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਵਾਲੀ ਨਾਲ ਵੀ ਟੁਰਦਾ ਹੈ...ਅਖੀਰ ਨੂੰ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਮੱਝ ਹੀ ਹੈ....। ਕੀ ਹੋਇਆ ਜੇ ਪੁੱਛ ਕਦੀ ਕੱਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ....ਇਕ ਸਿੰਛ ਟੁੱਟਿਆ....?”

“ਚਲੋ ਬੀਬੀ ਜੀ, ਭਾਵੇਂ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ...ਵਾਲੀ...ਕਿਹੀ ਵੀ...।

ਗਿੱਲ ਦੀ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਚੌਧਰੀ ਰੋਸ਼ਨ ਲਾਲ ਦੇ ਪੁੱਤ ਰਾਕੇਸ਼ ਦੀ ਗੱਲ ਅਤੇ ਲਾਜੇ ਦੀ ਬਾਤ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਗਡਮਡ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨੇ।

ਉਹ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਪੈਨ ਫੜੀ ਕਾਗਜ਼ 'ਤੇ ਕੁਝ ਲਿਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਪਰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਗੱਲ ਕਿੱਥੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੇ ?

(ਸਿਡਨੀ, ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ

0061-403848789

ਈ-ਮੇਲ s_saki@hotmail.com

ਚਿੱਠੀ

ਮੇਰੀਆਂ ਦੋ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਛਪਣ ਨਾਲ ਜਿੱਥੇ ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਓਥੇ ਹੀ ਡਾਕਟਰ ਇੰਦਰ ਕੌਰ ਜੀ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਖਬਰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮਨ ਇਤਨਾ ਉਦਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਢਿੱਡ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੰਢ ਬਣ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨੀ “ਯਹਾਂ ਕੋਈ ਨਾ ਜੀ ਸਕਾ” ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਮੈਂ ਅਕਸਰ ਆਪਣੇ ਜਾਣਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸਾਂ ਤੇ ਉਹ ਲੋਕ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਏਸ “ਸਵੱਛ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਔਰਤ” ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ 'ਚ ਕੀ ਭੁੰਨ ਕੇ ਬੀਜਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਜਵਾਨੀ ਤੇ ਬੁਢਾਪੇ ਤੱਕ ਇੱਕ ਵੀ ਦਿਨ ਸੌਖ ਦਾ ਨਾ ਮਿਲਿਆ। ਉਹ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਜ਼ਾਬ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਸਾਡੇ ਲਈ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਛੱਡ ਗਏ ਹਨ। ਕੀ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਖਮਈ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਈ ਮੌਤ ਨੂੰ “ਮੁਕਤੀ” ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ?

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ

ਹਨੂਮਾਨਗੜ੍ਹ (ਰਾਜਸਥਾਨ) 09462290937

ਰੰਗ ਕਰਤਾਰ ਦੇ

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ

ਮੇਰੇ ਜਨਮ 'ਤੇ ਇਕ ਜੋਤਸ਼ੀ ਨੇ ਮੇਰੀ ਜਨਮ ਕੁੰਡਲੀ ਦੇ ਫਲ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਪਾਣੀ 'ਚ ਡੁੱਬਣ ਦਾ ਡਰ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਹੂ-ਕੇਤੂ ਕੁੰਡਲੀ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਘਰਾਂ 'ਚ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਰ ਚੰਦ ਮੇਰੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰੇਗਾ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੋਧੀ ਗ੍ਰਹਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਘਟਾਏਗਾ। ਇਹ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੱਚੀ ਸੀ ਕਿ ਝੂਠੀ ਪਰ ਮੇਰੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਏਸ 'ਤੇ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਅਮਲ ਕੀਤਾ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਛੱਪੜ ਜਾਂ ਨਹਿਰ ਵਿਚ ਤੈਰਨਾ ਸਿੱਖ ਗਏ ਤੇ ਮੈਂ ਕਿਨਾਰੇ 'ਤੇ ਹੀ ਬੈਠਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਸਰਤ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਤੇ ਏਸ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਦਾ ਮੇਰੇ ਨਿੱਜੀ ਜੀਵਨ 'ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਵੀ ਭੈੜਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ। ਜਦੋਂ ਮੇਰੇ ਕੁਝ ਹੱਥ ਪੈਰ ਨਿਕਲ ਆਏ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਕੰਮਾਂ 'ਚ ਇਕ ਕੰਮ ਮੱਝ ਨੂੰ ਛੱਪੜ 'ਤੇ ਲਿਜਾਅ ਕੇ ਪਾਣੀ ਦਿਖਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਸਾਥੀ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਮੱਝਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਛੱਪੜ 'ਤੇ ਜਾਂਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕੰਮ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੱਝ ਨੂੰ ਪਾਣੀ 'ਚ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪ ਛੱਪੜ ਦੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ 'ਤੇ ਬੋਹੜ ਜਾਂ ਪਿੱਪਲਾਂ ਦੇ ਦਰਖਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟਾਹਣੇ ਛੱਪੜ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤਕ ਝੁਕੇ ਹੋਏ ਸਨ, 'ਤੇ 'ਛੱਡਾ ਡੁੱਕਣਾ' ਖੇਡਦੇ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਲਗਦਾ ਕਿ ਦੂਜੀ ਪਿਰ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਦਰਖਤ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਨੇੜੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਛੱਪੜ ਵਲ ਝੁਕੇ ਹੋਏ ਟਾਹਣੇ ਉਪਰ ਦੀ ਛੱਪੜ 'ਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿੰਦਾ। ਫੇਰ ਉਹ ਤੈਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਪਰ ਮੈਂ ਦਰਖਤ 'ਤੇ ਵੀ ਚੜ੍ਹਨਾ ਨਹੀਂ ਸਿੱਖਿਆ ਸੀ ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਦਸਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਦੋ ਵਾਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਤਾਂ ਕੀਤੀ ਸੀ ਪਰ ਇਕ ਦੁਰਘਟਨਾ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਛੱਪੜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨੂਰੇ ਲਲਾਰੀ ਦਾ ਘਰ ਸੀ। ਨੂਰੇ ਦਾ ਪੋਤਰਾ, ਜੋ ਮੇਰੇ ਹਾਣ ਦਾ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਕੁੜੀ ਦੀ ਪੀਂਘ ਡੁੱਕਦਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ 'ਚ ਟਾਹਣੇ 'ਤੇ ਨੱਚਦਾ ਹੋਇਆ ਅਚਾਨਕ ਪੈਰ ਫਿਸਲਣ 'ਤੇ, ਗਰਦਨ ਪਰਨੇ ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗ ਕੇ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ

ਵੀ ਉਥੇ ਹੀ ਸੀ। ਬੜਾ ਹੀ ਹਿਰਦੇ ਵਿੰਨ੍ਹਦਾ ਦਰਿਸ਼ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਦਾ ਦਾਦਾ ਰੌਂਦਾ ਪਿੱਟਦਾ ਉਸਦੀ ਦੇਹ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਕੇ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ।

ਕਦੇ ਕਦੇ ਇਹ ਖਰੂਦੀ ਮੁੰਡੇ, ਜੋ ਛੱਪੜ ਦੇ ਕਾਈ ਨਾਲ ਰੰਗੇ ਹਰੇ ਪਾਣੀ 'ਚ ਨਹਾਉਂਦੇ ਤੇ ਤੈਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਮੇਰੀ ਮੱਝ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਅਕਸਰ ਮੱਝ ਆਪਣੀ ਮੌਜ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੀ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਮੂੰਹ ਮਸੋਸ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਹੋਮਵਰਕ ਦਾ ਫਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਦੇ ਏਸ ਕਿਨਾਰੇ ਤੋਂ ਤੇ ਕਦੇ ਦੂਜੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੋਂ ਪੱਥਰ ਮਾਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਇਹ ਪੱਥਰ ਮੈਂ ਨੇੜੇ ਦੀ ਰੇਲ ਲਾਈਨ, ਜੋ ਸੌ ਕਦਮਾਂ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਸੀ, ਉਥੋਂ ਝੋਲੀ ਭਰ ਕੇ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਸੀ।

ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਕੋਈ ਅਕਾਊ ਦਿਨ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪੱਥਰਾਂ ਦੀ ਝੋਲੀ ਭਰ ਕੇ ਛੱਪੜ ਵਲ ਨੂੰ ਆਈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਚਾਨਕ ਮੈਂ ਇੱਕ ਬੰਦੇ ਦੀ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼, ਜੋ ਜਾਣੀ ਪਹਿਚਾਣੀ ਲਗਦੀ ਸੀ, ਸੁਣੀ। ਮੇਰੇ ਤਾਏ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਦੀਪਾ ਅਮਲੀ ਢਾਕ 'ਤੇ ਡੂਢ ਦੇ ਸਾਲ ਦੇ ਰਿੰਕੂ ਨੂੰ ਚੁੱਕੀ ਹਾਲ ਦੁਹਾਈ ਪੌਂਦਾ ਭੱਜਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਫੜੋ...ਫੜੋ...ਲੋਕੋ...ਬਚਨੀ ਗੱਡੀ ਹੇਠਾਂ ਆ ਕੇ ਮਰਨ ਲਈ ਭੱਜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ!”

ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਮੇਰੀ ਭਰਜਾਈ ਬਚਨ ਕੌਰ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ, ਹੱਥ ਪਲੋਂ ਵਾਲੀ ਗਿੱਲੀ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਲਿਬੜੇ, ਜਿਵੇਂ ਕੱਚੀ ਛੱਤ ਲਿੱਪਦੀ ਆਈ ਹੋਵੇ, ਮੇਰੇ ਵਲ ਭੱਜੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਝੋਲੀ ਦੇ ਪੱਥਰ ਸਿੱਟ ਕੇ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਲੱਕ ਤੋਂ ਜੱਫੀ ਪਾ ਲਈ। ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਪਾਗਲ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਛੰਡ ਕੇ ਪਰ੍ਹੇ ਸਿੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਕ ਪੱਥਰ ਚੁੱਕਿਆ, ਮੂੰਹ 'ਚੋਂ ਝੱਗ ਵਗਾਂਦੀ, ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਦੀਪੇ ਨੂੰ, ਜੋ ਹੁਣ ਨੇੜੇ ਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਲਲਕਾਰ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਆ ਨੇੜੇ ਮੇਰੇ ਪਿਉ ਦੇ...! ਰੋਕ ਕੇ ਦਿਖਾ ਮੈਨੂੰ!” ਏਨਾ ਕਹਿ ਕੇ ਉਸਨੇ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਪੱਥਰ ਦੀਪੇ ਵਲ ਮਾਰਿਆ ਜੋ ਉਹਦੇ ਗੋਡੇ 'ਤੇ ਵੱਜਿਆ। ਖੂਨ ਨਿਕਲ ਆਇਆ। ਉਹ ਉਥੇ ਹੀ ਬਚਨੀ

ਨੂੰ ਮੋਟੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦਾ, ਰਿੰਕੂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਸਿੱਟ ਕੇ ਗੋਡਾ ਫੜ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਇਧਰ ਮੈਂ ਫੇਰ ਹਿੰਮਤ ਕਰ ਕੇ ਬਚਨੀ ਭਾਬੀ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਫੜ ਲਿਆ ਪਰ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਘੜੀਸਦੀ ਹੋਈ ਰੇਲ ਲਾਈਨ ਵਲ ਨੂੰ ਵਧਣ ਲੱਗੀ। ਜਦ ਤਕ ਝਿਉਰਾਂ ਦਾ ਮੋਦਨ ਭੱਜ ਕੇ ਆ ਗਿਆ। ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਮੋਦਨ ਦੀ ਮਾਂ ਰਾਜਕੁਰ ਆ ਗਈ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਘਰ ਛੱਪੜ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕਰਕੇ ਸੀ। ਫੇਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਆਸ-ਪਾਸ ਦੇ ਲੋਕ ਆ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਘੇਰ ਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ। ਦੀਪਾ ਵੀ ਰੌਂਦੇ ਚਿਲਾਉਂਦੇ ਰਿੰਕੂ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਤੇ ਲੰਘ ਮਾਰਦਾ ਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚੋਂ ਪਰਨਾਲੇ ਵਾਂਗ ਹੰਝੂ ਵਹਿ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੋਡਿਆਂ ਤੱਕ ਗਿੱਲੀ ਪਲੋਂ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਟੰਗਾਂ ਲਿਬੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਤੇੜ ਗੋਡਿਆਂ ਤਕ ਮੈਲੀ ਘਸਮੈਲੀ ਧੋਤੀ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਪੈਰੋਂ ਨੰਗਾ ਸੀ। ਲਗਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਪਲੋਂ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਘਾਣ 'ਚ ਲੱਤਾਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ ਮੁਲਾਇਮ ਕਰਦਾ ਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਬਚਨੀ ਛੱਤ ਲਿੱਪਦੀ ਆਈ ਹੋਵੇ। ਲੋਕੀਂ ਬਚਨੀ ਭਾਬੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾਣ ਲੱਗੇ, “ਐਵੇਂ ਕਮਲ ਨਾ ਮਾਰ ! ਦੀਪਾ ਵਿਚਾਰਾ ਅਮਲੀ ਬੰਦਾ ਹੈ। ਗਊ ਵਰਗਾ ਅਸੀਲ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਰੱਖੇ ! ਸਬਰ ਕਰ ਤੇ ਘਰ ਮੁੜ ਜਾ। ਬੰਦਾ ਬੁੜ੍ਹੀ ਸੌ ਵਾਰ ਘਾਬਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਕੀ ਕਿ ਗੱਡੀ ਹੇਠਾਂ ਆ ਕੇ ਮਰੇਂਗੀ ! ਆਹ ਵੇਖ ਤੇਰਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਜਵਾਕ। ਕਿਵੇਂ ਮਾਂ...ਮਾਂ...ਕਰ ਕੇ ਰੋਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹਦੇ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਕੁਝ ਸੋਚ। ਤੇਰੇ ਪਿੱਛੋਂ ਇਹ ਤਾਂ ਰੁਲ ਕੇ ਮਰ ਜਾਊਗਾ।” ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿੰਨੇ ਮੂੰਹ ਓਨੀਆਂ ਹੀ ਸਲਾਹਾਂ। ਦੀਪਾ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਬਚਨੀ ਭੁੰਜੇ ਬੈਠ ਕੇ ਰੌਂਦੀ ਰਹੀ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸਾਰਾ ਗੁੱਸਾ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਹੰਝੂਆਂ ਰਾਹੀਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ। ਚੁੰਨੀ ਕਿਤੇ ਰਸਤੇ 'ਚ ਹੀ ਸਿੱਟ ਆਈ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਦੀ ਬਹੁ, ਨੰਗੇ ਸਿਰ ! ਸਿਰ 'ਤੇ ਹੱਥ ਗਿਆ। ਪਰ ਪੰਡਤ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਆਪਣੇ ਮੋਢੇ ਤੋਂ ਲਾਹ ਕੇ ਪਰਨਾ ਸਿਰ ਢਕਣ ਲਈ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਜਾਹ ਪੁੱਤ ਘਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜਾ। ਸਿਆਈ ਬਣ।” ਮੋਦਨ ਦੀ ਮਾਂ ਰਾਜਕੁਰ ਨੇ ਵੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਸਮਝਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉ

ਫੇਰ ਬਿਫਰ ਗਈ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਹੱਟ ਜਾ ਬੁੜੀਏ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ। ਤੂੰ ਹੀ ਤਾਂ ਹੈਂ ਜਿਹਨੇ ਮੇਰੀ ਬੇੜੀ 'ਚ ਵੱਟੋ ਪਾਏ। ਤੈਨੂੰ ਹੀ ਏਸ ਅਮਲੀ ਦਾ ਹੇਜ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੇਰੇ ਪਿਉ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਪਈ ਮੁੰਡਾ ਤਾਂ ਅਮਲੀ ਲਗਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੇ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਨਾਲ ਟੇਢੀ ਕੀਤੀ ਚਿਲਮ ਦੇਖ ਲਈ ਸੀਪਰ ਤੂੰ ਕਿਹਾ, “ਮੇਰੇ ਚਾਰੇ ਪੁੱਤ ਮਰ ਜਾਣ ਜੇ ਮੈਂ ਬੂਠ ਬੋਲਾਂ। ਮੁੰਡਾ ਕਾਹਨੂੰ ਅਮਲੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਖਰਾਕੋਂ ਟੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਚਿਲਮ ਤਾਂ ਟੁੱਟ ਪੈਣੇ ਏਸ ਦੇ ਬੋਲੀ ਮੱਲੂ ਅਮਲੀ ਦੀ ਹੈ।”

ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਏਸ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਬਾਪੂ ਦਾ ਵੀ ਹੱਥ ਸੀ।

ਮੇਰਾ ਤਾਇਆ ਚੰਦ ਸਿੰਘ ਅਮਲੀ ਸੀ। ਫੀਮ ਖਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਚਿਲਮ ਪੀਂਦਾ ਸੀ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਬਹੁਤੀ ਦਿਹਾੜੀ ਦੱਪਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਤੋਂ ਚਲੀ ਆਈ ਭੌਏ ਸੀ, ਉਹ ਕਦੋਂ ਦੀ ਫੀਮ ਦੇ ਅਮਲ ਨੇ ਖਾ ਲਈ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਤਾਈ ਬਹੁਤ ਕਲਪਦੀ ਪਰ ਅਮਲੀ ਬੰਦੇ 'ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਹੁੰਦਾ। ਵੱਡੀ ਧੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਤਾਈ ਵਿਆਹ ਗਈ ਸੀ ਜੋ ਆਪਣੇ ਪੁੱਠੇ ਨਾਲ ਯੁਗਾਂਡਾ, ਅਫਰੀਕਾ, ਵਿਚ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ ਪਰ ਛੋਟੀ ਸੀਬੋ ਹਾਲੇ ਕੁੰਵਾਰੀ ਸੀ। ਵੱਡੀ ਅਫਰੀਕਾ ਤੋਂ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਆਉਂਦੀ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਅਮੀਰੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਏਥੇ ਦੀਪਾ ਤੇ ਸੀਬੋ ਦੋਵੇਂ ਜਵਾਨ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਵਿਆਹੁਣ ਜੋਗੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਤਾਏ ਨੇ ਦੀਪੇ ਨੂੰ ਵੀ ਅਮਲੀ ਬਣਾਅ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਰਹੀ ਗੱਲ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ, ਅਮਲੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਨਾਲ ਕੌਣ ਸਬੰਧ ਜੋੜੇ ! ਸੀਬੋ ਗਰੀਬ ਦੀ ਧੀ, ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੀ ਤੇ ਜਵਾਨ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਸੁਹੱਪਣ ਡੁੱਲ੍ਹ ਡੁੱਲ੍ਹ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਲੋਕ ਹਉਕਾ ਭਰਦੇ ਕਿ ਇਹ ਕੁੜੀ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਭਲੇ ਘਰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ! ਪਰ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਿਥੇ ਲੱਭੇ ? ਮਾੜੀ ਕਿਸਮਤ ਸੀ ਏਸ ਕੁੜੀ ਦੀ ਜੋ ਅਜਿਹੇ ਘਰ ਵਿਚ ਜੰਮੀ। ਮਾਂ ਹੁਭਕੀ ਹੁਭਕੀ ਢਿੱਡ 'ਚ ਮੁੱਕੀਆਂ ਮਾਰ ਕੇ ਰੋਂਦੀ ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ। ਹਰ ਵੇਲੇ ਦੀ ਚਿੰਤਾ

ਘਿਰ ਖਾਣ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕੋਈ ਨਾ। ਉਸ ਨੇ ਮੰਜੀ ਫੜ ਲਈ। ਬਥੇਰਾ ਓਹੜ-ਪੋਹੜ ਗਰੀਬੋ ਗਰੀਬੀ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਦੁੱਖ ਵਸਾਅ ਕੇ ਏਸ ਜਹਾਨ ਤੋਂ ਸੁਰਖਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਕਿ ਫੀਮ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖੋਟ ਸੀ ਜਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ, ਤਾਇਆ ਚੰਦ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਕ ਦਿਨ ਅਗਲੇ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਤੁਰ ਗਿਆ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਭੈਣ ਭਰਾ ਯਤੀਮ ਹੋ ਗਏ। ਇਕ ਦੂਰ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ 'ਚੋਂ ਵਿਧਵਾ ਭੂਆ ਇਹਨਾਂ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲਗ ਪਈ ਪਰ ਅਸਲ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਮੇਰੇ ਬਾਪੂਜੀ 'ਤੇ ਆ ਗਈ। ਏਸ ਲਈ ਮੇਰਾ ਬਾਪੂ ਵੀ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਹੱਥ ਝਾੜਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਦਾਲ ਰੋਟੀ ਚਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਪਰ ਹਰ ਕੋਈ ਮੇਰੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਟੋਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਭਤੀਜੀ ਤੇ ਭਤੀਜੇ ਦੇ ਘਰ ਵਸਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਉਪਰਾਲਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਬਾਪੂ ਚਿੰਤਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਕਰਦਾ ਪਰ ਕੋਈ ਗੋੜ ਬਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਘਰ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦੇਖ ਕੇ ਕੋਈ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਢੁਕਦਾ ਸੀ।

ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੰਜੋਗ ਤਾਂ ਉਪਰ ਵਾਲਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਵਾਰ ਮੇਰੀ ਭੂਆ ਦਾ ਪੁੱਤ ਰੋਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜਿਸਦਾ ਦਿੱਲੀ 'ਚ ਕਾਰੋਬਾਰ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਇਕ ਮੁਸਾਫਰ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਨਾਲ ਵਕਤ ਕੱਢਣ ਲਈ ਉਹ ਆਪਸ ਵਿਚ ਗੱਲੀਂ ਬਾਤੀਂ ਪੈ ਗਏ। ਉਹ ਮੁਸਾਫਰ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਖ ਲਗਦਾ ਸੀ ਪਰ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਬਾਂਗਰੀ ਦਾ ਮਿਲਗੋਭਾ ਜਿਹਾ ਬੋਲਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਰੋਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਪਿੰਡ ਬਾਂਗਰ ਵਿਚ ਜਾਖਲ-ਹਿਸਾਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਰੋਹਤਕ ਆਪਣੀ ਧੀ ਤੇ ਪੁੱਤ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਲਈ ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਏਸ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬੜੀ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ਕਿ ਇਕੋ ਘਰ ਵਿਚ ਧੀ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ ਲਈ ਬਦਲੇ 'ਚ ਉਸ ਘਰ ਦੀ ਧੀ ਲਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ! ਪਰ ਉਸੇ ਬੰਦੇ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ 'ਚ ਇਹ ਵੱਟੋ-ਸੱਟੋ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਹੈ। ਜੇ ਘਰ ਵਿਚ ਲੜਕੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਜਦ ਤਕ ਕਿ ਮੁੰਡੇ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਘਰ ਦੀ ਕੁੜੀ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਨਾ ਕਰ ਦੇਣ। ਮੇਰੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਕ

ਫੁਰਨਾ ਆਇਆ ਕਿ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਪੇ ਅਮਲੀ ਦਾ ਕੰਮ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਮਾਮੇ ਭਾਵ ਮੇਰੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਏਸ ਗੱਲ ਲਈ ਮਨਾਉਣਾ ਪਏਗਾ! ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਉਹ ਵੀ ਉਸ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਰੋਹਤਕ ਉਤਰ ਗਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਉਸ ਦਾ ਕੰਮ ਏਥੇ ਨਾ ਬਣਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਮੇ ਦੇ ਪੁੱਤ ਤੇ ਧੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਰਾਅ ਦੇਵੇਗਾ।

ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਉਹ ਉਸ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਲੈ ਆਇਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਬਾਪੂ ਮੰਨਿਆ ਨਾ, ਕਿ ਲੋਕ ਕੀ ਕਹਿਣਗੇ, ਬਈ ਚਾਚੇ ਨੇ ਭਤੀਜੇ ਤੇ ਭਤੀਜੀ ਦਾ ਬੇੜਾ ਗਰਕ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਫੇਰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਚਾਰਾ ਵੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਹਾਮੀ ਭਰ ਦਿੱਤੀ। ਦੀਪੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੀਬੋ ਵਿਚਾਰੀ ਨੂੰ ਕੌਣ ਪੁੱਛਦਾ ? ਕੁੜੀ ਮੁੰਡਾ ਦੋਵੇਂ ਵੇਖ ਲਏ, ਪਰ ਉਸ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਦੀਪੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ-ਸੂਰਤ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਅਮਲੀ ਹੋਣ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਹੋ ਗਿਆ। ਤੇ ਫੇਰ ਚੁਲ੍ਹੇ ਦੇ ਨਾਲ ਟੇਢੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਚਿਲਮ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਹੋਰ ਵੀ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਕੋਈ ਬਹਾਨਾ ਕਰ ਕੇ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਤੇ ਸੰਜੋਗ ਵੇਖੇ, ਉਹ ਰਾਜਕੁਰ ਝਿਉਰੀ ਨੂੰ ਜਾ ਮਿਲਿਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚਾਰੇ ਪੁੱਤਾਂ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਕਰਾਅ ਦਿੱਤੀ ਸੀ!

ਸਾਡੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਸੀਬੋ ਦੀ ਮੰਗਣੀ ਕਰ ਆਏ ਤੇ ਉਧਰੋਂ ਉਹਨਾਂ ਬਾਂਗਰੂਆਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਏਥੇ ਆ ਕੇ ਦੀਪੇ ਦੀ ਝੋਲੀ 'ਚ ਸਵਾ ਸੇਰ ਸ਼ੱਕਰ ਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਰੁਪਿਆ ਤਲੀ 'ਤੇ ਧਰ ਕੇ ਮੰਗਣੀ ਕਰ ਗਿਆ। ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਏਸ ਅਨੋਖੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਚਰਚਾ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈ। ਜਿਥੇ ਲੋਕ ਸੀਬੋ ਦੀ ਮੰਗਣੀ ਲਈ ਖੁਸ਼ ਸਨ ਉਥੇ ਦੀਪੇ ਅਮਲੀ ਦੀ ਮੰਗਣੀ ਤੇ ਨੱਕ ਬੁੱਲ੍ਹ ਮਾਰਦੇ ਸਨ। ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਕੁੜੀ ਦੀ ਕਿਸਮਤ 'ਤੇ ਰੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਬਨਵਾਰੀ ਗਡੋਭੂ(ਇਕ ਬਾਂਗਰ) ਸਾਡੀ ਗਲੀ 'ਚੋਂ ਲੰਘਦਾ ਹੋਇਆ ਸਾਡੇ ਬੂਹੇ ਅੱਗੇ ਖੜੋ ਕੇ ਮੇਰੀ ਬੇਬੇ ਜੀ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਬੋਲਿਆ ; “ਤਾਈ ਥਾਨੇ ਸਿਉਂ ਏਕ ਬਾਤ ਬੂਜ਼ੁ। ਜੀਵਨ ਨਾਈ ਬਤਾਵੇਂ ਕਿ ਦੀਪੜੇ ਕੀ ਮੰਗਣੀ ਬਾਂਗਰ ਮੇਂ ਪੱਕੀ ਹੋ ਗਈ,” (ਤਾਈ ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਇਕ ਗੱਲ ਪੁਛਣੀ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਨਾਈ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦੀਪੇ ਦੀ ਮੰਗਣੀ ਬਾਂਗਰ

‘ਚ ਪੱਕੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।)

ਮੇਰੀ ਬੇਬੇ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਭਾਈ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਹੋਈ ਹੈ ਜੋ ਏਸਦਾ ਵੀ ਘਰ ਵਸ ਜਾਊਗਾ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਭਾਈ ਤੂੰ ਆਪ ਸਿਆਣਾ ਹੈ, ਕਿਥੇ ਧਰੇ ਪਏ ਨੇ ਡੋਲੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਅਮਲੀਆਂ ਨੂੰ।”

ਬਨਵਾਰੀ ਨੇ ਫੇਰ ਪੁੱਛਿਆ, “ਤਾਈ ਏਕ ਬਾਤ ਕਹੂੰ। ਥਾਨੇ ਘਨਾ ਫੋੜਾ ਪੜ ਜਾਸੀ। ਥਾਰੀ ਬਾਂਗਰੂ ਬਹੁ ਤਿੜਕੇ ਨੇ ਬੂਝੇਗੀ ਏ ਮਾਂ ਪਹਿਲੀ ਅਸਮਾਨ ਘਾਲੂੰ ਕਿ ਲਾਂਬੂ ਲਗਾਊ।” (ਤਾਈ ਜੀ ਤੈਨੂੰ ਬੜੀ ਮੁਸੀਬਤ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਜਾਊਗੀ ਜਦੋਂ ਬਾਂਗਰ ਬਹੁ ਸਵੇਰੇ ਪੁੱਛੇਗੀ ਕਿ ਮਾਂ ਜੀ ਪਹਿਲਾਂ ਬਹੁਕਰ ਬੁਹਾਰੀ ਕੱਢਾਂ ਕਿ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ‘ਚ ਅੱਗ ਪਾਵਾਂ।)

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਮੇਰੀ ਬੇਬੇ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਆ ਗਿਆ, “ਖੜੋ ਜਾ ਕੇਰਾਂ ਗਡੇਡੁਆ, ਲਵਾਂ ਤੇਰੀ ਖਬਰ! ਅਸਮਾਨ ਪਾਵੇ ਆਪਣੇ ਪੇਕਿਆਂ ਦੇ ! ਲਾਂਬੂ ਲਾਏ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦਿਆਂ ਨੂੰ! ਸਵੇਰੇ ਸਵੇਰੇ ਮਜਾਕਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ।” ਪਰ ਬਨਵਾਰੀ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਕਹਿ ਕੇ ਹਵਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਗਰੀਬੇ ਗਰੀਬੀ ‘ਚ ਦੋਵਾਂ ਭੈਣ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਹੋ ਗਏ। ਸੀਬੋ ਦੀ ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਤੇ ਸਾਊ ਘਰਵਾਲਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਪਰ ਵਿਚਾਰੀ ਬਚਨੀ ਭਾਬੀ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਠੀਕਰੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਜਿਸ ਦੇ ਪੱਲੇ ਦੀਪਾ ਅਮਲੀ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਬਚਨੀ ਭਾਬੀ ਨੇ ਵਰਤ ਰਹੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਬਾਂਗਰ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਥਾਨਕ ਬੋਲੀ ਬੋਲਣ ਤੇ ਕੱਪੜੇ ਲੀੜੇ ਪਹਿਨਣ ਦਾ ਵਲ ਸਿੱਖ ਲਿਆ। ਕੱਤਣ-ਤੁੰਬਣ, ਦਰੀਆਂ ਬੁਨਣ, ਸਿਲਾਈ ਕਢਾਈ ‘ਚ ਬਹੁਤ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਉਹ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਵਿਚ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਦੀਪਾ ਦਿਹਾੜੀ ਦੱਪਾ ਕਰਦਾ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਿੱਸਾ ਅਮਲ ‘ਚ ਖਰਚ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਏਸ ਲਈ ਬਚਨੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਪੱਲੇ ਸਿਵਾਏ ਹਉਕਿਆਂ ਤੇ ਕਿਫਾਇਤ ਤੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਸਿਲਾਈ ਕਢਾਈ, ਤੇ ਹੋਰ ਛੋਟੇ-ਮੋਟੇ ਕੰਮ ਕਰ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਸਦਾ ਬਾਪੂ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦੀ ਇਹ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਦੇਖ ਕੇ

ਮੇਰੇ ਬਾਪੂ ਨਾਲ ਲੜ ਕੇ ਗਿਆ ਪਰ ਉਹ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਘਰ ਵਿਚ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਕਲੇਸ਼ ਰਹਿਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਸਾਲ ਕੁ ਬਾਅਦ ਬਚਨੀ ਦੇ ਰਿੰਕੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਨੇਪੇ ‘ਤੇ ਜਿਤਨੀ ਖਾਧ-ਖੁਰਾਕ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ ਉਹ ਮੇਰੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਨੇ ਦਿੱਤੀ। ਭਾਬੀ ਦੇ ਪੇਕੇ ਵਾਲੇ ਵੀ ਕਾਫੀ ਖਰਚਾ ਕਰ ਗਏ ਤਾਂ ਕਿ ਕੁੜੀ ਦੇ ਹੱਡ ਤਕੜੇ ਹੋ ਜਾਣ। ਬੱਚਾ ਛੋਟਾ, ਕੰਮ ਕੋਈ ਕਰ ਨਾ ਸਕੇ। ਹੁਣ ਖਰਚਾ ਕਿਵੇਂ ਬਣੇ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ‘ਚ ਘਰ ਦਾ ਖਰਚਾ ਤਾਂ ਦੀਪੇ ਨੇ ਹੀ ਚਲਾਉਣਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਖਾਧ ਖੁਰਾਕ ਤਾਂ ਅਫੀਮ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਠੋਕੇਦਾਰ ਕਈ ਵਾਰੀ ਬਹੁਤੀ ਮਿਲਾਵਟ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਤੇ ਉਸਦਾ ਨਸ਼ਾ ਖਿੜਦਾ ਨਾ। ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਤੋੜ ਕਾਰਨ ਪੂਰਾ ਕੰਮ ਨਾ ਹੁੰਦਾ। ਰਿੰਕੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਆਪਣੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕੁਝ ਸਮਝਣ ਲਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਬਚਨੀ ਦੇ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਕਿ ਅਫੀਮ ਵਾਲੀ ਡੱਬੀ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਖੂਹ ਵਿਚ ਸਿੱਟ ਦੇਵੇ ਤੇ ਫੇਰ ਜਿਵੇਂ ਹੋਊ ਦੇਖੀ ਜਾਊਗੀ। “ਬਾਹਲਾ ਕੀਤਿਆਂ, ਮਰ ਜਾਊਗਾ। ਪਰ ਇਹ ਵਿਚਾਰੀ ਬਚਨੀ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਨਾ ਦੇਖੁੰਗਾ। ਪਰ ਨਿੱਕੜੇ ਰਿੰਕੂ ਦਾ ਕੀ ਬਣੁੰਗਾ। ਇਹ ਵਿਚਾਰੀ ਉਸ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਕਿੱਥੇ ਜਾਊਗੀ।” ਫੇਰ ਉਹ ਸੋਚਦਾ, “ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਮਰੁੰਗਾ ਨਹੀਂ। ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਅਫੀਮ ਛੁਡਾਊ ਗੋਲੀਆਂ ਖਾਣ ਨਾਲ ਨਸ਼ਾ ਛੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕਿਤਨਾ ਖਰਚਾ ਆਊਗਾ। ਕਿਥੋਂ ਆਊਗਾ। ਜੇ ਨਸ਼ਾ ਫੇਰ ਵੀ ਨਾ ਛੁੱਟਿਆ ?” ਇਹਨਾਂ ਗਿਣਤੀਆਂ-ਮਿਣਤੀਆਂ ‘ਚ ਦਿਨ ਲੰਘਦੇ ਗਏ। ਦੋਵੇਂ ਤੀਵੀ ਬੰਦੇ ਦਾ ਅਕਸਰ ਝਗੜਾ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਲੋਕ ਸਮਝਾਉਂਦੇ।

ਅੱਜ ਫੇਰ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਹੀ ਰੋਲਾ ਪਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇ ਬਚਨੀ ਭਾਬੀ ਗੱਡੀ ਹੇਠਾਂ ਆ ਕੇ ਮਰਨ ਲਈ ਭੱਜੀ ਆਈ ਸੀ। ਦੀਪਾ ਕਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਲ ਤੇ ਕਦੇ ਬਚਨੀ ਵਲ ਤੇ ਕਦੇ ਰੋਂਦੇ ਹੋਏ ਰਿੰਕੂ ਵਲ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੋਈ ਉਸਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੇ ਕਿ ਬਚਨੀ ਘਰ ਮੁੜ ਜਾਵੇ ! ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਪੰਚਾਇਤੇ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਅੱਗੇ ਸਹੁੰ ਖਾਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਝਗੜਾ ਕਰੁੰਗਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਫੀਮ ਖਾਊੰਗਾ, ਭਾਵੇਂ ਮੇਰੀ ਜਾਨ

ਨਿਕਲ ਜਾਵੇ।” ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਜੇਬ ‘ਚੋਂ ਫੀਮ ਵਾਲੀ ਡੱਬੀ ਕੱਢੀ ਤੇ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਉਪਰ ਦੀ ਛੱਪੜ ‘ਚ ਵਗਾਹ ਮਾਰੀ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਰੋਲਾ ਪਾਇਆ “ਉਏ ਦੀਪਿਆ ਏਵੇਂ ਨਾ ਕਰੀਂ। ਮਰ ਜਾਣੇਗਾ, ਘਰ ਉਜੜ ਜਾਊਗਾ। ਤੇਰਾ ਜੁਆਕ ਤੇ ਜਨਾਨੀ ਰੁਲ ਜਾਣਗੇ। ਉਹ ਜਾਣੇ, ਤੂੰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰ ਲੈ, ਜਿਥੇ ਚੰਗੀ ਦਿਹਾੜੀ ਮਿਲਦੀ ਹੋਵੇ।”

ਨਿੱਕੇ ਅਮਲੀ ਨੇ ਹਉਕਾ ਭਰ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਉਏ ਐਵੇਂ ਨਾ ਸ਼ਿਵਜੀ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨੂੰ ਠੋਕਰ ਮਾਰ। ਪਾਪ ਲੱਗੁਗਾ।” ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ਭੀੜ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਛੱਪੜ ਵਲ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਪਾਣੀ ‘ਤੇ ਤੈਰਦੀ ਡੱਬੀ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਲਿਆਇਆ ਤੇ ਬੋਲਿਆ, “ਦੀਪਿਆ, ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਮਾਵੇ ਹੋਣਗੇ ਡੱਬੀ ‘ਚ ? ਫੇਰ ਤੈਨੂੰ ਤਾਂ ਨੀ ਹੁਣ ਚਾਹੀਦੀ। ਲੈ ਫੇਰ ਮੈਂ ਭੋਗ ਲਾਊੰਗਾ” ਕਹਿ ਕੇ ਡੱਬੀ ਜੇਬ ‘ਚ ਪਾਈ ਤੇ ਪਿੱਛੇ ਹੱਥ ਕਰ ਕੇ, ਕੁੱਝ ਕਢ ਕੇ ਟੁੱਟੇ ਛਿੱਤਰ ਫਿੜਕਾਂਦਾ ਤੁਰ ਗਿਆ। ਲੋਕ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਹੱਸਣ ਲਗ ਪਏ।

ਏਹੋ ਜਿਹੇ ਮੌਕੇ ‘ਤੇ ਲੋਕ ਭਾਵੁਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਪੂ ਸਿੰਘ ਸਾਈਕਲਾਂ ਵਾਲੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਦੀਪਿਆ, ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਦੁਕਾਨ ‘ਤੇ ਆ ਜਾ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਸਾਈਕਲ ਮੁਰੰਮਤ ਦਾ ਕੰਮ ਸਿਖਾਅ ਦੇਵਾਂਗਾ ਤੇ ਤੇਰੇ ਅਮਲ ਜੋਗਰੀ ਅਫੀਮ ਵੀ ਦੇ ਦਿਆ ਕਰਾਂਗਾ।”

ਸੁਖਦੇਵ ਸਿਲਾਈ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦੇ ਮਿਸਤਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੀਪਾ ਉਸਦੀ ਦੁਕਾਨ ‘ਤੇ ਜੇ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਰੰਮਤ ਦਾ ਕੰਮ ਤੇ ਖਰਾਦ ਦਾ ਕੰਮ ਸਿਖਾਅ ਦੇਵੇਗਾ।

ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਬਚਨੀ ਨੂੰ ਬੜਾ ਹੌਸਲਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਸਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਪੰਚਾਇਤੇ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਹੁਕਮ ਸਿਰ ਮੱਥੇ ‘ਤੇ ਮੰਨਦੀ ਹਾਂ ਤੇ ਘਰ ਨੂੰ ਮੁੜਦੀ ਹਾਂ। ਪਰ ਏਸ ਅਮਲੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾਅ ਦੇਵੋਂ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਖਹਿਬੜੇ ਨਾ ਤੇ ਕਿਸੇ ਚੰਗੇ ਸਾਫ-ਸੁਥਰੇ ਕੰਮ ‘ਤੇ ਲਗ ਜਾਵੇ। ਮੈਂ ਵੀ ਕੋਈ ਮਿਹਨਤ ਮਜ਼ੂਰੀ ਕਰ ਕੇ ਚਿੱਡ ਭਰ ਲਵਾਂਗੀ। ਉਹ ਜਾਣੇ ਜੇ ਅਫੀਮ ਖਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਿਆ ਖਾਵੇ।”

ਭੀੜ ‘ਚ ਖੜ੍ਹੇ ਡਾਕਟਰ ਕਸਤੂਰੀ ਲਾਲ ਦੇ ਕੰਪੋਂਡਰ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਤੂੰ

ਭਰਜਾਈ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰ। ਏਸ ਦੀ ਫੀਮ ਮੈਂ ਛੁਡਾਉਂਗਾ ਭਾਵੇਂ ਮੇਰਾ ਕਿਤਨਾ ਹੀ ਖਰਚ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਮੇਰਾ ਡਾਕਟਰ ਫੀਮ ਛੁਡਾਉਣ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਰਤੀਆ ਇਲਾਜ ਹੈ। ਹੁੰਦਾ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਅਮਲ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।” ਫੇਰ ਦੀਪੇ ਵਲ ਮੁੜਿਆ, “ਭੱਬੀ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਦੀਪਿਆ ਨਿੱਕਾ ਅਮਲੀ ਲੈ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਨੂੰ ਤੇਰਾ ਨਸ਼ਾ ਟੁੱਟ ਜਾਊਗਾ ਤੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਤੋੜ ਲਗ ਜਾਊਗੀ ਤੇ ਤੂੰ ਮਰੇ ਕੁੱਤੇ ਵਾਂਗ ਹੋ ਜਾਏਂਗਾ। ਚਲ ਉੱਠ। ਹੱਥ ਪੈਰ ਛੱਪੜ ’ਤੇ ਧੋ ਲੈ। ਆਪਾਂ ਹੁਣ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਚਲਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਹੁਣ ਹੀ ਇਲਾਜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਵੇਖੀਂ, ਮਹੀਨਾ ਸਵਾ ਮਹੀਨਾ ਕੰਮ ’ਤੇ ਨਾ ਜਾਈਂ ਤੇ ਨਾ ਭਾਰੀ ਕੰਮ ਕਰੀਂ। ਕੀ ਪਤਾ ਹੈ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਤੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਛੋਟੇ-ਮੋਟੇ ਕੰਮ ’ਤੇ ਰੱਖ ਲੈਣ ? ਜਦੋਂ ਤੇਰਾ ਫੀਮ ਵਾਲਾ ਕੋਹੜ ਵੱਢਿਆ, ਜਾਵੇ ਫੇਰ ਜੋ ਜੀਅ ਆਵੇ ਕੰਮ ਕਰੀਂ।”

ਕੰਪੋਂਡਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਸਭ ਭਾਵੁਕ ਹੋ ਗਏ। ਕਈਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਗਿੱਲੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਰਾਜਕੁਰ ਅੰਮਾ ਨੇ ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਬਚਨੀ ਭਾਬੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਖੜ੍ਹੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਲਾਵੇ ’ਚ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਵਲ ਤੁਰ ਪਈ ਜਿਵੇਂ ਅੱਜ ਹੀ ਕਿਤੇ ਚਿਰ ਵਿਛੁੰਨੀ ਧੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਰਿੰਕੂ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਲਿਆ। ਭੀੜ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਈ, ਜੋ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਖਿਲਰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਮੇਰੀ ਮੱਝ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਇਆ! ਛੱਪੜ ਵਿਚ ਹੋਰ ਬਥੇਰੀਆਂ ਮੱਝਾਂ ਤੈਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਮੇਰੀ ਮੱਝ ਛੱਪੜ ’ਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਰੌਲਾ ਪਾਇਆ। ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਕਦੋਂ ਦੀ ਛੱਪੜ ’ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਖੁਰਲੀ ’ਤੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚੀ ਹੈ!

ਜਦੋਂ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਕੰਪੋਂਡਰ ਨੇ ਡਾਕਟਰ ਕਸਤੂਰੀ ਲਾਲ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਦੱਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਭਾਵੁਕ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਲਾਭ ਸਿਆਂ, ਤੂੰ ਬੜੇ ਭਲੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈਂ। ਮੈਂ ਵੀ ਕੋਈ ਪੱਥਰ ਦਿਲ ਇਨਸਾਨ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਦਵਾਈ ਦੇ ਪੈਸੇ ਤੇਰੀ ਤਨਖਾਹ ’ਚੋਂ ਕੱਟਾਂਗਾ। ਇਹ ਭਲੇ ਦੇ ਕੰਮ ਦਾ ਮੈਂ ਤਾਂ ਕੋਠਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਵਾਂਗਾ। ਬਈ ਦੀਪਿਆ, ਕੋਈ ਚੰਗੀ ਸੇਤੇ ਹੈ ਜੋ ਇਹ ਭਾਣਾ ਵਰਤਿਆ ਹੈ।

ਨਸ਼ਾ ਛੱਡਣਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਔਖਾ ਹੈ ਪਰ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਕਰ ਲੈ। ਵੇਖੀਂ ਕਿਤੇ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਡੋਲ ਨਾ ਜਾਵੀਂ। ਦਵਾਈ ਦਾ ਅਸਰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਇਲਾਜ ਸ਼ਰਤੀਆ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।”

ਦੀਪੇ ਨੇ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਏਸ ਉਪਕਾਰ ਲਈ ਵਾਰ ਵਾਰ ਪੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ।

ਦੀਪਾ ਮਨ ਦਾ ਮਾੜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਗ੍ਰਿਹਸਥੀ ਦੇ ਕੀ ਫਰਜ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਮਲ ਤੋਂ ਮਜਬੂਰ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਪੂਰੇ ਦਰਿੜ ਨਿਸਚੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ। ਸੱਤਾਂ ਅੱਠਾਂ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਉਸਨੂੰ ਲਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਸਫੁਰਤੀ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਤੇ ਸੋਝੀ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਫੀਮ ਖਾਂਦਾ ਸੀ, ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਏਸ ਦਵਾਈ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਜਾਦੂ ਸੀ। ਉਹ ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦੇ ਮਿਸਤਰੀ ਕੋਲ ਵੀ ਜਾਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਪੁਰਜੇ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਉਸ ’ਤੇ ਮਾਲ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਭੱਠੀ ’ਚ ਤਪਾਂਦਾ ਤਾਂ ਭੱਠੀ ਦਾ ਪੱਖਾ ਘੁਮਾਣ ਲਈ ਦੀਪਾ ਸਟੂਲ ’ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਵੱਡੇ ਚੱਕਰ ਦਾ ਹੈਂਡਲ ਘੁਮਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਕਿਵੇਂ ਉਸ ਪੁਰਜੇ ਨੂੰ ਫੇਰ ਖਰਾਦ ’ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਅ ਕੇ ਸਹੀ ਨਾਪ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਵਕਤ ਨਿਕਲਦਾ ਗਿਆ। ਫੀਮ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਬੀਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ! ਦੀਪਾ ਪੂਰੀ ਲਗਨ ਤੇ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਦਾ ਕੰਮ ਸਿਖਦਾ ਗਿਆ। ਉਧਰ ਬਚਨੀ ਭਾਬੀ ਨੇ ਵੀ ਘਰ ਵਿਚ ਦਰੀਆਂ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਅੱਡਾ ਲਾ ਲਿਆ। ਰੋਟੀ ਟੁੱਕ ਤੋਂ ਵਿਹਲੀ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀ। ਹੱਥ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਸੀ ਤੇ ਕੰਮ ਦਾ ਕੋਈ ਘਾਟਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਘਰ ਦੇ ਖਰਚੇ ਲਈ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਕਮਾਈ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਸੀ।

ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਦੇਸੀ ਸਿਲਾਈ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦੀ ਇੰਡਸਟਰੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਇੰਗਲੈਂਡ, ਅਮਰੀਕਾ ਜਾਂ ਜਰਮਨ ’ਚੋਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਦੇਸੀ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਬਹੁਤ

ਸਸਤੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਸੁਖਦੇਵ ਮਿਸਤਰੀ ਨੂੰ ਲਗਿਆ ਕਿ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਠੰਡਾ ਪੈਂਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਦੀਪੇ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਏਥੇ ਭੱਠੀ ਦੀ ਅੱਗ ਅੱਗੇ ਬੈਠਣ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਆਪਾਂ ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੋਂ ਬਣੇ ਬਣਾਏ ਪੁਰਜੇ ਲਿਆ ਕੇ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰ ਦਿਆ ਕਰੀਏ। ਇਹ ਕੰਮ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਾਸ ਆ ਗਿਆ! ਹੁਣ ਦੀਪੇ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਭਾਈਵਾਲ ਬਣਾਅ ਲਿਆ। ਮੁਰੰਮਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨਵੀਆਂ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਵੀ ਵੇਚਣ ਲਗ ਪਏ। ਪਹਿਲਾਂ ਪੂੰਜੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਸੰਖਿਆ ’ਚ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਜਮਾ ਪੂੰਜੀ ਤੇ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਵਧਦਾ ਗਿਆ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵੀ ਵਧਦਾ ਗਿਆ। ਅੱਠਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਦੀਪਾ, ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਬਣ ਗਿਆ। ਭਾਬੀ ਵੀ ਸਰਦਾਰਨੀ ਬਣ ਗਈ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਦੱਖ ਵੇਖਣ ਵਾਲੀ ਹੋ ਗਈ। ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਵਿਚ ਹੰਕਾਰ ਰੱਤੀ ਭਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਿਰਮਾਣਤਾ, ਦਇਆ ਭਾਵ ਦੀ ਮੂਰਤ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਾਲਜ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਜਦੋਂ ਵੀ ਮੈਂ ਪਿੰਡ ਆਉਂਦਾ ਉਹ ਮੇਰੀ ਬੇਬੇ ਜੀ ਤੋਂ ਓਹਲੇ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਬਹੁਤ ਪੈਸੇ ਮੇਰੇ ਖਰਚੇ ਲਈ ਦਿੰਦੀ ਤੇ ਮਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ। ਪੁਰਾਣੇ ਕੋਠੇ ਢਾਹ ਕੇ ਘਰ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਪੱਕਾ, ਨਵੀਆਂ ਲੋੜਾਂ, ਅਨੁਸਾਰ, ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਰਿੰਕੂ ਦਸ ਸਾਲ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸਕੂਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਜਦ ਤਕ ਇਹ ਪਰਿਵਾਰ ਪਿੰਡ ਰਿਹਾ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਖਾਸ ਤੌਰ ’ਤੇ ਬਚਨੀ ਭਰਜਾਈ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਭਾਵੁਕ ਹੋ ਕੇ ਕਹਿੰਦੀ, “ਅੱਜ ਜੋ ਮੈਂ ਹਾਂ, ਇਹ ਸਭ ਤੇਰੇ ਕਾਰਣ। ਜੇ ਤੂੰ ਉਸ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਰੋਕਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਗੱਡੀ ਹੇਠਾਂ ਆ ਕੇ ਮਰ ਜਾਣਾ ਸੀ।” ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ, “ਭਰਜਾਈ, ਇਹ ਤਾਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਰੋਕ ਲੈਂਦਾ।” ਪਰ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਸਕੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਵਰਗਾ ਪਿਆਰ ਦਿੰਦੀ ਤੇ ਕਹਿੰਦੀ, “ਉਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਸੁਭਾਗਾ ਦਿਨ ਸੀ! ਉਸ ਦਿਨ ਹੀ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਕਿਸਮਤ ਬਦਲੀ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਬਖਸ਼ੀ, ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਸਭ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਮੈਂ ਕਦੇ ਸੋਚਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਹ ਤੇਰਾ ਵੀਰ

ਵੇਖ ਲੈ ! ਕੋਈ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਏਸ ਵਰਗਾ!”

ਵਕਤ ਆਪਣੀ ਤੌਰ ਤੁਰਦਾ ਗਿਆ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ 'ਚ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਾਰ ਏਨਾ ਵਧ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਦੋਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੇ ਦੂਜਾ ਏਥੋਂ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਸੰਭਾਲਦਾ। ਫੇਰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਫੁਰਨਾ ਆਇਆ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਲੁਧਿਆਣੇ ਰਹਿ ਕੇ ਹੀ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦੇ ਖੋਖੇ, ਕਲ ਪੁਰਜੇ ਕਿਥੋਂ ਤੇ ਕਿਸ ਭਾਅ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਤੇ ਵਿਉਪਾਰ ਦੀਆਂ ਕੀ ਬਾਰੀਕੀਆਂ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਫੇਰ ਇਕ ਦਿਨ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਓਟ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਇਹ ਆਪਣਾ ਡੰਡਾ ਡੇਰਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਹੁਣ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਮਸ਼ੀਨ ਦੇ ਖੋਖਿਆਂ 'ਤੇ ਐਸ-ਜੀ ਸਿਊਇੰਗ ਮਸ਼ੀਨ ਢਲਾਈ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ 'ਚ ਲਿਖਵਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ (ਐਸ-ਸੁਖਦੇਵ, ਜੀ-ਗੁਰਦੀਪ) ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਮਾਲ ਛੋਟੇ ਕਸਬਿਆਂ ਤੇ ਮੰਡੀਆਂ 'ਚ ਜਾ ਕੇ ਵਿਕਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਐਸ-ਜੀ ਬਰਾਂਡ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਵਕੀਲਾਂ ਦੀ ਰਾਏ ਲੈ ਕੇ ਰਜਿਸਟਰਡ ਲਿਮਿਟਡ ਕੰਪਨੀ ਬਣਾਅ ਲਈ। ਢਲਾਈ ਲਈ ਆਪਣੀ ਫਾਉਂਡਰੀ ਲਾ ਲਈ।

ਛੱਪੜ ਵਾਲੀ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਵੀਹ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਲੋਕ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਕੇ ਕਿੱਥੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ ਕਿ ਇੰਡਸਟਰੀ ਦੇ ਮੰਨੇ ਪਰਮੰਨੇ ਕੋਠੀਆਂ, ਕਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਸੇਠ ਬਣ ਗਏ! ਫੈਕਟਰੀ ਤੇ ਸ਼ੋ-ਰੂਮ ਵਿਚ ਸੈਂਕੜੇ ਮਜ਼ਦੂਰ, ਤੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਅਕਾਊਂਟੈਂਟ, ਸੁਪਰਟੈਂਡੈਂਟ ਤੇ ਚਾਰਟੇਡ ਅਕਾਊਂਟੈਂਟ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਲੇਖਾ ਜੋਖਾ ਵੇਖਣ ਲਈ ਰੱਖੇ ਗਏ।

ਏਸ ਦੌਰਾਨ ਮੈਂ ਬੀ.ਏ., ਬੀ.ਐਡ ਕਰ ਕੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਆਪਕ ਬਣ ਗਿਆ। ਭਰਜਾਈ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਭਾਈਵਾਲ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਮੇਰੇ ਆਤਮ-ਸਨਮਾਨ ਨੇ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਾ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕ ਦੇ ਕੰਮ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਸ਼ਾਦੀ ਵੀ ਇਕ ਟੀਚਰ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਹੋ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਪਹਿਲਾ ਬੱਚਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਏਸ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਆਖੰਡ ਪਾਠ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਭੋਗ ਪਵਾਏ ਗਏ ਤਾਂ ਮੇਰੀ

ਭਰਜਾਈ ਬਚਨ ਕੌਰ ਤੇ ਭਰਾ ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਸਾਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਆਏ। ਭਰਜਾਈ ਨੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਗਾਰਜੀਅਨ ਬਣ ਕੇ ਪੰਜ ਲੱਖ ਦੀ ਐਫ.ਡੀ.ਆਰ. ਜਦੋਂ ਮੇਰੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਹੱਥ ਲਾ ਕੇ ਫੜਾਈ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਕੰਬਣ ਲਗ ਪਏ ਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਵਲ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਵੇਖ ਕਾਕਾ, ਤੇਰੀ ਇਹ ਭਰਜਾਈ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਕੀ ਭਾਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ!” ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਐਫ.ਡੀ.ਆਰ. ਨਹੀਂ ਰੱਖਣੀ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਇੱਕੋ ਗੱਲ ਕਹਿ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ, “ਇਹ ਤਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਹੁਣ ਵੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ। ਤੂੰ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਛੁਡਾਅ ਕੇ ਕੰਪਨੀ ਸੰਭਾਲ। ਜੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਫੇਰ ਮੁੜ ਕੇ ਨਾ ਕਹੀਂ ਕਿ ਮੈਂ ਐਫ.ਡੀ.ਆਰ. ਵਾਪਸ ਲੈ ਜਾਵਾਂ।” ਅਸੀਂ ਨਿਰਉਤਰ ਹੋ ਗਏ।

ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਹੋਈਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਵੀਰ ਗੁਰਦੀਪ ਨੂੰ ਗੁਜ਼ਰਿਆਂ ਕਈ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਰਿੰਕੂ, ਮੇਰਾ ਭਤੀਜਾ, ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਸੀ.ਈ.ਓ. ਹੈ। ਭਰਜਾਈ ਡਾਇਰੈਕਟਰ। ਮੇਰੀ ਵੀ ਕਾਫੀ ਲੰਬੀ ਨੌਕਰੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਪਰ ਮੇਰੀ ਏਸ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਭਰਜਾਈ ਦਾ ਪਿੰਡ ਗੋੜਾ ਲਗਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਬੀ.ਐਮ.ਡਬਲਿਊ. ਕਾਰ ਨੂੰ ਲੋਕ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਕਿਸਮਤ 'ਤੇ ਰਸ਼ਕ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਹਾਲੇ ਵੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਚੱਲ ਕੇ ਆਪਣੇ ਭਤੀਜੇ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਾਂ, ਜਦ ਕਿ ਉਹ ਬਾਲ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਲਾ ਹੈ ! ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਤਮ-ਸਨਮਾਨ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਕਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

ਹਨੂਮਾਨਗੜ੍ਹ (ਰਾਜਸਥਾਨ)
09462290937

ਮੰਗਾਂ ਕੀ ਰੱਬ ਤੋਂ
ਜੋ ਮਿਲੇ ਰੱਬ ਮੈਨੂੰ ?
ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਫਕੀਰ ਬੋਲਿਆ,
ਰੱਬ ਨੂੰ ਮੰਗ ਰੱਬ ਕੋਲੋਂ
ਹੋਰ ਕੁਝ ਮੰਗਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਤੈਨੂੰ !
ਜਸਕਰਨ 'ਅਜਰਾਵਰ'
95011-95068

**ਕਨੇਡਾ ਦਿਵਸ 'ਤੇ
ਕਨੇਡਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀਆਂ**

ਗੁਰਮੇਲ ਬੀਰੋਕੇ

1
ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਪੰਜਾਬ ਮੇਰਾ
ਯਾਦਾਂ ਸੀਨੇ ਰੜਕਦੀਆਂ
ਕਨੇਡੀਅਨ ਮੰਤਰੀ ਕਾਰਾਂ ਚਲਾਉਂਦੇ
ਗੱਲਾਂ ਹੈ ਨਾ ਮੜਕ ਦੀਆਂ
ਗਮਲੇ ਲੰਬੜ ਭਰਦਾ
ਯੂਵੀ ਕਿਰਨਾਂ ਕੜਕਦੀਆਂ
ਸਰਪੰਚ ਬੈਰੀ ਤੋੜੇ
ਝਾਂਜਰਾਂ ਬੋਕਰੀ ਛਣਕਦੀਆਂ
ਭਾਨੇ ਪੰਡਤ ਗੋਰੀ ਪੱਟੀ
ਡਾਂਗਾਂ ਦੇਖੋ ਖੜਕਦੀਆਂ
ਬੰਤਾ ਮਿੱਲ ਚ ਫੱਟੇ ਖਿੱਚੇ
ਹੱਡੀਆਂ ਰਹਿਣ ਜਰਕਦੀਆਂ
ਪਤਲੇ ਕੱਲੀ ਟਰੱਕ ਚਲਾਵੇ
ਪੰਜਾਬੀ ਜੁੱਤੀਆਂ ਜਰਕਦੀਆਂ
ਪਾ ਸੋਹਣਿਆ ਯਾਰਾ
ਵੇ ਬਾਤਾਂ ਸੜਕ ਦੀਆਂ

2
ਹੋ ਬੱਲੇ ਦੇਸ਼ ਕਨੇਡਾ
ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਸਦਕੇ ਜਾਵਾਂ
ਸੜਕ 'ਤੇ ਕੁੱਤੇ ਹੈ ਨੀਂ
ਨਾ ਅਵਾਰਾ ਫਿਰਦੀਆਂ ਗਾਵਾਂ
ਕਈ ਨਾਰਾਂ ਪੈਗ ਲਾਉਂਦੀਆਂ
ਜਦ ਵਿੱਚ ਪਾਰਟੀ ਜਾਵਾਂ
ਸਿਗਰਟਾਂ ਦੇ ਸੂਟੇ ਲਾਵਣ
ਦੇਖੀਆਂ ਕਈ ਮੈਂ ਥਾਵਾਂ
ਉਸੇ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਣ
ਜੀਢੇ ਨਾਲ ਲਈਆਂ ਲਾਵਾਂ
ਔਲਾਦ ਦਾ ਕੀ ਬਣਨਾ
ਡਰੱਗੀ ਹੋਈਆਂ ਮਾਵਾਂ....

3
'ਮਰੀਕਾ ਕਨੇਡਾ ਭਾਰੇ ਲੋਕ ਸੁਈਂਦੇ
ਹਰ ਤੀਜਾ ਮਨੁੱਖ ਹੈ ਮੋਟਾ
ਸਮਾਂ ਬੜਾ ਕੀਮਤੀ ਇਥੇ
ਕੋਈ ਨਾ ਕਰਦਾ ਖੋਟਾ
ਘਰਾਂ ਦੇ ਕਲੀ ਨੰਬਰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ
ਗਲੀ 'ਚ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜੋਟਾ
“ਚੀ-ਸਾਇਕਲ” ਹਰ ਸ਼ੈ ਹੋਵੇ
ਜਿਉਂ ਕਾਗਜ਼ ਦਾ ਇੱਕ ਇੱਕ ਟੋਟਾ
'ਮਰੀਕੀ ਘਰਾਂ 'ਚ ਚਫਲਾਂ ਰੱਖਣ
ਕਨੇਡਾ 'ਚ ਨਾ ਲੱਭੇ ਸੋਟਾ
ਲੂਨੀ ਠੱਗ ਲੀਂ ਵੇ
ਦੇ ਕੇ ਕੁਆਟਰ ਖੋਟਾ

ਕੈਨੇਡਾ : 0016048258053

ਲੂਨੀ-1 ਡਾਲਰ ਦਾ ਨੋਟ; ਕੁਆਟਰ-ਚੁਆਨੀ

ਉਜਾੜਾ

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ

ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਹੁਣੇ ਆਈ ਸਵਾਰੀ ਗੱਡੀ ਤੋਂ ਉਤਰਨ-ਚੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀ ਰੇਲ ਪੇਲ। ਬੜੀ ਗਹਿਮਾ ਗਹਿਮੀ ਹੈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਦੂਜੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰਪੁਰਬ ਮਨਾਣ ਲਈ ਸਿੱਖ ਤੇ ਹਿੰਦੂਸੰਗਤਾਂ ਉੱਤਰ ਕੇ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ ਛੂਹ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਪਰਣਾਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਮੁਸਾਫਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਪੈਦਲ ਜਾਂ ਆਟੋ ਰਿਕਸ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਬੈਠ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਅੰਮਾ ਖਾਨੋ ਜਿਹੜੀ ਖਾਨੇਵਾਲ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਧੀ ਕੋਲ, ਗੁਰਪੁਰਬ ਦੇ ਖਾਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ, ਏਸ ਲਈ ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਉਸਦੇ ਭਾਰਤੀ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਬੋਲਿਆ ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖ ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਪਹੁੰਚ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਡੰਗੋਰੀ ਟੇਕਦੀ ਤੇ ਹੱਥ ਵਿਚਲੀ ਕਪੜਿਆਂ, ਦੀ ਬੁਗਚੀ ਲਈ ਇੱਕ ਆਟੋ ਵਿਚ ਬੈਠ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅੰਮਾ ਅੱਸੀਆਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਪਰ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਰਹਿਮਤ ਨਾਲ ਹਾਲੇ ਹੱਡ ਗੋਡੇ ਸਲਾਮਤ ਹਨ ਤੇ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਬੜੀ ਦਬਦਬੇ ਵਾਲੀ ਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਚੁਸਤ ਹੈ। ਜਵਾਨੀ 'ਚ ਉਹ ਬੜੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਰਹੀ ਹੋਣੀ ਹੈ।

ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਸਕੂਲ ਮਾਸਟਰ ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ ਕਰ ਕੇ, ਪੈਦਲ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਇਕ ਪਾਸਿਓਂ ਆਟੋ ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਔਰਤ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਲੈ ਕੇ ਰਿਕਸ਼ੇ ਨੂੰ ਰੁਕਵਾਣ ਲਈ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ। “ਰੋਕ ਵੇ ਭਾਈ ਰਿਕਸ਼ਾ। ਆਹ ਜਾਈ ਜਾਂਦਾ ਏ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ। ਭਾਈ, ਰੋਕ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਉਤਾਰ ਦੇ। ਰੱਬ ਤੇਰਾ ਭਲਾ ਕਰੇ।” ਆਟੋ ਰੁਕ ਗਿਆ। ਨਾਲ ਵਾਲੀਆਂ ਸਵਾਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸਦੀ ਮਦਦ ਕਰ ਕੇ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਉਸਦੀ ਬੁਗਚੀ ਤੇ

ਡੰਗੋਰੀ ਫੜਾਅ ਦਿੱਤੀ। ਆਟੋ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਭਾੜਾ ਦੇਣ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜੇਬ ਟਟੋਲਨ ਲੱਗੀ ਪਰ ਜਦ ਨੂੰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਵੀ ਅਪੜ ਗਿਆ। “ਸਲਾਮ ਨਾਨੀ ਅੰਮਾ ! ਰਹਿਣ ਦੇਹ। ਮੈਂ ਆਪੇ ਭਾੜਾ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ।” ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਪਰਸ ਕੱਢਿਆ ਤੇ ਭਾੜਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ, ਕਪੜਿਆਂ ਵਾਲੀ ਬੁਗਚੀ ਚੁੱਕ ਲਈ ਤੇ ਖਾਨੋ ਨਾਨੀ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਤੁਰ ਪਿਆ।

“ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਅੱਜ ਸਵੇਰੇ ਤਾਈਂ ਸਲਾਮ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆ ਰਹੇ ਹੋ। ਤੈਨੂੰ ਕੋਈ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਲੈਣ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ? ਅਸਲਮ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਏਥੇ ਹੀ ਹਨ।”

ਖਾਨੋ ਅੰਮਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਮੈਂ ਤਾਂ ਪੁੱਤ ਕੱਲ੍ਹ ਹੀ ਆ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਨਾਲੇ ਆਉਂਦੀ ਵੀ ਆਰਾਮ ਨਾਲ। ਮੇਰਾ ਪੋਤਰਾ ਹੈ ਨਾ ਰਜ਼ਾਕ ਅਲੀ, ਉਹੀ ਜਿਹੜਾ ਤਸੀਲਦਾਰ ਹੈ, ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਅੰਮਾ ਏਸ ਵਾਰ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕਾਰ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲੂੰਗਾ ਤੇ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੇ ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਿਲੂੰਗਾ। ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਕੋਈ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ ਕਾਰਨ ਲਾਹੌਰ ਜਾਣਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਫੇਰ ਆਉਣਾ ਹੀ ਸੀ। ਰਜ਼ਾਕ ਦੀ ਮਾਂ ਮੈਨੂੰ ਰੇਲ ਗੱਡੀ 'ਚ ਬਿਠਾਅ ਗਈ। ਲੈਅ ਗੱਡੀ 'ਚ ਕਿਹੜਾ ਡਰ ਡੁਕਰ ਹੈ। ਅਸਲਮ ਕਿਤੇ ਵਾਂਞੇ ਗਿਆ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪਹੁੰਚਦਾ ਜ਼ਰੂਰ। ਹਾਂ, ਇਹ ਦੱਸ ਬਈ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਜਥਾ ਆਇਆ ਕਿ ਨਹੀਂ ?”

“ਜੱਥਾ ਤਾਂ ਨਾਨੀ ਅੰਮਾ ਕੱਲ੍ਹ ਸਵੇਰੇ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਬੱਸਾਂ 'ਤੇ ਆਏਗਾ।”

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਖਾਨੋ ਅੰਮਾ ਦਾ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਫਿਕਰ ਮੁੱਕ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, “ਚਲੋ ਵਕਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਘੜੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮੇਰਾ ਵੀਰ ਬਿਸ਼ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਦੁਖ-ਸੁਖ ਕਰੇਗਾ।” ਉਸਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੁਣ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਡਲੁਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਤੁਰਦੀ ਤੁਰਦੀ ਨੇ ਉਸਨੇ ਆਪ ਹੀ ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਤੋਰੀ, “ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਏਸ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਵੀਰਾ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਆ

ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਮਥੈਲ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਵੀਜ਼ਾ ਲਗ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਸਲਾਮ ਨੇ। ਵੀਰੋ ਨੇ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਔਖੀ ਸੌਖੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਆ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਬਰ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲੇ। ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਕੀ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਉਣਾ ਹੈ ? ਉਹ ਵੀ ਤਾਂ ਸੁਖ ਨਾਲ 75 ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਥੋਂ 5 ਵਰ੍ਹੇ ਛੋਟਾ ਹੈ।”

ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਕੁਝ ਯਾਦ ਆਇਆ, “ਅੱਛਾ, ਇਹ ਉਹੀ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਹੈ ਜੋ ਚਾਰ ਪੰਜ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਆਇਆ ਸੀ ? ਉਦੋਂ ਆਪਾਂ ਦੋਨੋਂ ਹੀ ਤਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਗਏ ਸਾਂ। ਤੂੰ ਨਾਨੀ ਉਸ ਨਾਲ ਬੜਾ ਲਾਡ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਜਦ ਤੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਮਿਲਵਾਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, ‘ਇਹ ਹੈ ਮੇਰਾ ਕਾਹਨ ਕੋਕਲਾ ਵੀਰ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ’। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਬਾਰੇ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੋਵੇਂ। ਪਰ ਨਾਨੀ ਇਹ ਕਾਹਨ ਕੋਕਲਾ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ?”

“ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਹਨ ਕਿਸਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਬੰਸਰੀ ਵਾਲੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਵਾਰ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਮਥਰਾ ਬਿੰਦਰਾ ਬਣ ਤੋਂ ਰਾਸ ਲੀਲਾ ਵਾਲੇ ਆਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮੰਡਲੀ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਦਿਨ ਮੰਡੀ ਦੀ ਚੌਪਾਲ 'ਚ ਰਾਤ ਨੂੰ ਰਾਸ ਲੀਲਾ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਬਿਸ਼ਨੇ ਦੀ ਮਾਂ ਤਾਈ ਹਰਕੁਰ ਸਾਨੂੰ ਕੁੜੀਆਂ ਚਿੜੀਆਂ ਨੂੰ ਚੌਗਾਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੀਆਂ ਹੱਟਾਂ ਦੀ ਛੱਤ 'ਤੇ ਬਿਠਾਅ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਦੂਰੋਂ ਰਾਸ ਲੀਲਾ ਦਿਖਾਉਂਦੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਜਵਾਕ ਜਿਹੜਾ ਕਾਹਨਾ ਬਣਦਾ ਸੀ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਵਾਲਾ ਬਿਸ਼ਨਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਰਾਸ ਮੰਡਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਕੋਲ ਪੰਚੈਤੀ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ ਬੈਠਾ ਰਹਿੰਦਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗਾਣੇ ਬਜਾਣੇ ਸੁਣਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਚੰਗਾ ਲੱਗਿਆ ਤੇ ਕਾਹਨਾ ਬਨਣ ਵਾਸਤੇ ਰਾਜ਼ੀ ਕਰ ਲਿਆ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਏਸਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਮੋਰ ਮੁਕਟ ਲਾ ਕੇ ਤੇ ਬੰਸਰੀ ਫੜਾਅ ਕੇ, ਤੇ ਗਲ ਵਿਚ ਪੀਲਾ ਪਤਾਂਬਰ ਪਾ ਕੇ ਕਾਹਨਾ ਬਨਾਅ ਦਿੱਤਾ। ਗੋਪੀਆਂ ਆਸ ਪਾਸ ਨੱਚਦੀਆਂ ਗੌਂਦੀਆਂ ਫਿਰਨਾ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਅਸਲੀ ਮੰਡਲੀ ਵਾਲਾ

ਕਾਹਨਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡਾ ਬਿਸ਼ਨਾ। ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਏਸ ਨੂੰ ਗਲੀ-ਮੁਹੱਲੇ ਵਾਲੇ ਕਾਹਨਾ ਕਹਿ ਕੇ ਛੇੜਦੇ ਪਰ ਮੇਰਾ ਕਿਹਾ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਸੀ। ਛੋਟਾ ਹੁੰਦਾ ਇਹ ਬਹੁਤ ਸੁਹਣਾ ਤੇ ਪਿਆਰਾ ਬੱਚਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦੀ ਤਲਾਵਤ ਕਰਦੀ ਜੋ ਕਾਜੀ ਜੀ ਆ ਕੇ ਸੁਣਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਇਹ ਮੇਰੇ ਗੋਡੇ ਨਾਲ ਲੱਗ ਕੇ ਬੈਠਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਜਦੋਂ ਤੀਜੀ-ਚੌਥੀ ਜਮਾਤ 'ਚ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਇਤਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਤਰਜਮਾ ਮੈਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾਅ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਭਲਾ ਲੋਕ ਹੈ। ਪਰ ਦੇਖੋ ਬੁੱਢੇ ਵਾਰੇ ਇਕ ਗੱਲ ਮਾੜੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਵਿਚਾਰੇ ਦੇ ਘਰੋਂ, ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਮੇਰੀ ਭਰਜਾਈ, ਦੇ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋਏ ਅੱਲ੍ਹਾ ਨੂੰ ਪਿਆਰੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਮੋਬੈਲ 'ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਘਰ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ, ਸੇਵਾ 'ਚ ਵੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਉਹਦੇ ਬਗ਼ੈਰ ਜੀਅ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ; ਹੋਰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਅੱਗੇ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਪਰ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਹੈਂ ਏਸ ਲਈ ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਦੁੱਖ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਨਰੈਣ ਸਿਆਂ ਜਦ ਦਾ ਤੇਰਾ ਨਾਨਾ ਫੌਤ ਹੋਇਆ ਹੈ ਮੇਰਾ ਵੀ ਜੀਅ ਏਵੇਂ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕੀ ਕਰਾਂ ? ਨਾਲ ਤਾਂ ਕੋਈ ਮਰਿਆ ਨਹੀਂ।”

ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦਾ ਘਰ ਆ ਗਿਆ। ਨਾਨੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਸਾਰੇ ਬੜੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ। ਉਸਦੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਤੇਜ ਕੌਰ ਤੇ ਬੱਚੇ ਭੱਜ ਕੇ ਆ ਕੇ ਖਾਨੇ ਨਾਨੀ ਨੂੰ ਚਿੰਬੜ ਗਏ। ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਖਾਨੇ ਨਾਨੀ ਦੀ ਪੀ ਦੇ ਘਰ ਫ਼ੋਨ ਕਰਕੇ ਇਤਲਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਦ ਨੂੰ ਇਹ ਲੋਕ ਚਾਹ ਪਾਣੀ ਪੀ ਕੇ ਵਿਹਲੇ ਹੋਏ ਖਾਨੇ ਨਾਨੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਦੋਹਤਾ ਜਿਹੜਾ ਮਿਉਂਸਪੈਲਿਟੀ 'ਚ ਓਵਰਸੀਅਰ ਲੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਕਾਰ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਿਆ। ਨਾਨੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਲਾਵੇ 'ਚ ਲੈ ਕੇ ਉਸਦਾ ਮੱਥਾ ਚੁੰਮਿਆ ਤੇ ਸੌ ਸੌ ਦੁਆਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਅਸਲਮ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਜ਼ਰਾ ਪਛੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਨਾਨੀ ਨੂੰ ਪਲੇਟਫਾਰਮ 'ਤੇ ਨਾ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਫੇਰ ਉਸਨੇ ਨਾਨੀ ਨੂੰ ਘਰ ਚੱਲਣ ਲਈ ਕਿਹਾ।

“ਪੁੱਤ ਨਰੈਣ ਸਿਆਂ, ਚਾਹ ਅਸੀਂ ਪੀ ਲਈ

ਹੈ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਚੱਲਦੀ ਹਾਂ।” ਫੇਰ ਉਸਨੇ ਜੇਬ 'ਚ ਹੱਥ ਮਾਰਿਆ। ਪੰਜਾਹ-ਪੰਜਾਹ ਰੁਪਏ ਦੋਵੇਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਦੇਣ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਤੇਜ ਕੌਰ ਉਸਦਾ ਹੱਥ ਫੜ ਲਿਆ। “ਨਾ ਨਾਨੀ ਜੀ, ਇਹਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਬਸ ਤੁਸੀਂ ਦੁਆ ਕਰੋ ਸਾਡੇ ਲਈ।” ਪਰ ਉਹ ਮੰਨੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, “ਕਿਉਂ ਨਾ ਦੇਵਾਂ, ਇਹ ਕੋਈ ਮੇਰੇ ਕੁਝ ਲਗਦੇ ਨਹੀਂ। ਤੁਸੀਂ ਸਭ ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਹੋ। ਜਿਵੇਂ ਮੇਰਾ ਇਹ ਅਸਲਮ ਦੋਹਤਾ ਹੈ ਏਵੇਂ ਹੀ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਹੈ। ਤੈਨੂੰ ਤਾਂ ਸਭ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਅਸਲਮ ਦਾ ਅੱਬਾ ਤੇ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਾਪੂ ਗੂੜ੍ਹੇ ਦੋਸਤ ਸਨ। ਦੋਸਤ ਕੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਸਕੇ ਭਰਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਰਹੇ ਤੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਵਰਤ ਵਰਤਾਵਾ ਰੱਖਿਆ। ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਾਪੂ ਉਮਰੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਅੱਲ੍ਹਾ ਮੀਆਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਸਲਮਾ ਤੇ ਉਸਦੇ ਖੌਂਦ ਨੇ ਆਪਣਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਚੰਗਾ ਭਾਈ ਤੁਸੀਂ ਸਭ ਜਿਉਂਦੇ ਵਸਦੇ ਰਹੋ।”

ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਨਾਨੀ ਅੰਮਾ, ਤਾਈ ਸਲਮਾਂ ਤੇ ਤਾਏ ਕਰਮਦੀਨ ਦੇ ਸਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਬੜੇ ਯੁਸਾਨ ਹਨ। ਚੰਗਾ ਫੇਰ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅੱਜ ਦੀ ਰਾਤ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਰਹਿ ਜਾਵੇ। ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਖਿਦਮਤ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦੇਵੇ।” ਪਰ ਅਸਲਮ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਨਾਨੀ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪੰਜ ਸੱਤ ਦਿਨ ਰੱਖਾਂਗੇ। ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗੀ। ਹਾਂ ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ। ਕੱਲ੍ਹ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ ਲਾਹੌਰ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਭਾਈ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਲੈ ਕੇ ਨਾਨੀ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਡਰਾਈਵਰ ਨੂੰ ਕਹਿ ਜਾਵਾਂਗਾ।” ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਨਾਨੀ-ਦੋਹਤਾ ਚਲੇ ਗਏ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਨਾਨੀ ਖਾਨੇ ਤੇ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਹੀ ਪੰਜ ਬੱਸਾਂ 'ਚ ਭਾਰਤੀ ਯਾਤਰੀ ਆ ਗਏ।

ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਬੱਸਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰੀ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਯਾਤਰੀ ਉੱਤਰ ਗਏ ਤਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਪਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਹਾਰ ਪਾ ਕੇ ਜੀ ਆਇਆਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਤੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰਪੁਰਬ ਦੀਆਂ

ਵਧਾਈਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਆਪਸੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਨਜ਼ਾਰਾ ਸੀ। ਸਭ ਲੋਕ ਪਿਆਰ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ 'ਚ ਜਥੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪਰਮਸ਼ਾਲਾ ਵੱਲ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਨਾਨੀ ਖਾਨੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੀੜ ਵਿਚ ਪਹਿਚਾਨ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਹੱਥ ਉੱਚਾ ਕਰ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਪੁਕਾਰਿਆ। ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵੀ ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਢੂੰਡ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਭੀੜ ਨੂੰ ਚੀਰਦਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਇਆ। ਏਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਾ ਰੋਕਦਾ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਗਲ ਲਗ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਹੰਝੂ ਵਹਾਉਣ ਲਗ ਪਏ। ਭੀੜ ਅੱਗੇ ਤੁਰਦੀ ਗਈ ਪਰ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਬੇਪਰਵਾਹ ਭੁੰਜੇ ਬੈਠ ਕੇ ਰੋਂਦੇ ਰਹੇ। ਆਪਣੇ ਵਿਛੜਿਆਂ ਲਈ ਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮਾਰ ਨੂੰ ਰੋਂਦੇ ਰਹੇ। ਫੇਰ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਇੱਕ ਸਿਪਾਹੀ ਆਇਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਬਾਬਾ ਜੀ ਸੰਭਲੋ। ਕੱਲ੍ਹ ਤੁਹਾਡੀ ਖੁਲ੍ਹੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਾਅ ਦੇਵਾਂਗੇ। ਏਥੇ ਹੋਰ ਵੀ ਆਪਣਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਹਾਲੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕਮਰਿਆਂ 'ਚ ਪਹੁੰਚੋ।” ਉਸਨੇ ਉਪਰ ਨਜ਼ਰ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਵੇਖਿਆ ਇਹ ਸਿਪਾਹੀ ਵੀ ਸਰਦਾਰ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਪੁਲਿਸ 'ਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਵੀ ਖੁਲ੍ਹ ਗਈ ਹੈ। ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਠੀਕ ਹੈ ਭਾਈ, ਜਿਵੇਂ ਤੇਰਾ ਹੁਕਮ, ਇਹ ਮੇਰੀ ਵਿਛੜੀ ਹੋਈ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਖਾਨੇ ਹੈ। ਤੁਹਾਡਾ ਭਲਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਖੁਲ੍ਹੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ ਅਵਸਰ ਦੇ ਦੇਵੋਗੇ।”

ਏਨੇ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਔਰਤ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਉਸ ਸਿਪਾਹੀ ਕੋਲ ਆਈ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਵੇ ਭਾਈ, ਤੇਰੀ ਰੱਬ ਉਮਰ ਦਰਾਜ਼ ਕਰੇ। ਮੈਂ ਵੀ ਸਾਡੇ ਪਿਛਲੇ ਭਾਰਤੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਇੱਕ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਈ ਹਾਂ। ਭੀੜ 'ਚ ਤਾਂ ਉਹ ਦਿਸਿਆ ਨਹੀਂ ਪਰ ਆਇਆ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ।”

ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਤੁਸੀਂ ਅੰਮਾ ਜੀ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਪਤਾ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ ਦੇਵੋ, ਮੈਂ ਲਿਖ

ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ, ਜੇ ਉਹ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲਵਾ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਪਰ ਕੱਲ੍ਹ ਗਿਆਰਾਂ ਵਜੇ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਵੇਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆ ਜਾਣਾ।” ਮਾਈ ਨੇ ਆਪਣਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਭਾਰਤੀ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਮ ਦੱਸਿਆ ਤੇ ਉਸ ਬੰਦੇ ਦਾ ਨਾਮ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੱਸਿਆ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਨਾਨੀ ਖਾਨੋਂ ਦੇ ਕੰਨ ਖੜੋ ਹੋ ਗਏ। ਉਹ ਜਿਵੇਂ ਤੁਝ ਗਈ। “ਹੈਂ! ਇਹ ਔਰਤ ਮੇਰੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਹੈ ! ਨੀ ਭੈਣੇ ! ਤੂੰ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਹੈਂ ! ਉਹੀ ਪਿੰਡ ਜਿਹੜਾ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ 'ਚ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।” ਉਹ ਔਰਤ ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਨਸਰੀਨ ਸੀ, ਖਾਨੋਂ ਵਲ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖਣ ਲੱਗੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਆਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਕੁਝ ਸਮਝ ਨਾ ਆਇਆ। ਆਵੇ ਵੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ? ਉਹ ਤਾਂ ਰੋਲੇ ਗੋਲੇ ਵਾਲੇ ਸਾਲ ਕੁੱਲ ਦੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਦਾਦੇ ਨੂਰਦੀਨ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਨੌਂ ਦਸ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਬਹਾਵਲ ਨਗਰ ਤੋਂ ਵੀਜ਼ਾ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਛਲੇ ਪਿੰਡ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਹਮਸਾਇਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਪੁਰਾਣਾ ਘਰ ਵੇਖਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪਨਾਹਗੀਰ ਪਰਿਵਾਰ ਆ ਕੇ ਵਸ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਉਸਦੇ ਮਾਨਸ ਪਟਲ 'ਤੇ ਉਕਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਉਸ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠੀ ਬਜ਼ੁਰਗ ਔਰਤ ਦਾ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਫੇਰ ਨਸਰੀਨ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਪਿੰਡ ਉਹੀ ਸੀ ਤੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਰੋਲੇ-ਗੋਲੇ ਵਾਲੇ ਸਾਲ ਤੁਸੀਂ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਵੱਡੇ ਸੀ ? ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਮਸਾਂ ਦੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਸਾਂ। ਜਦੋਂ 9-10 ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਸਾਂ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਪੂਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਪੁਰਾਣੇ ਪਿੰਡ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣਿਆਂ ਹਮਸਾਇਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਘੁੰਮਦੇ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤੇ ਤਿੰਨ ਰਾਤਾਂ ਉਥੇ ਰਹੇ ਸਾਂ।”

ਖਾਨੋਂ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ, “ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਪੰਦਰਾਂ ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਭਰ ਜੁਆਨ ਸੀ। ਤੇਰੇ ਦਾਦੇ ਦਾ ਕੀ ਨਾਮ ਹੈ ?” ਨਸਰੀਨ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਨੂਰਦੀਨ ਤੇ ਉਸਦੇ ਅੱਬਾ ਦਾ ਨਾਮ ਅਜ਼ਾਨ ਅਲੀ ਤੇ ਮਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਸਕੀਨਾ ਹੈ; ਉਥੇ ਸਾਡਾ ਘਰ ਖੂਹ ਦੇ ਕੋਲ

ਕਰਕੇ ਸੀ।

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਖਾਨੋਂ ਅੰਮਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਲਾਵੇ 'ਚ ਲੈ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਤੂੰ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਭਤੀਜੀ ਹੈਂ ! ਨੂਰਦੀਨ ਨੂੰ ਮੈਂ ਤਾਇਆ ਕਹਿੰਦੀ ਸਾਂ ਤੇ ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਸਕੀਨਾਂ ਨੂੰ ਭਰਜਾਈ। ਵਾਹ ਮੇਰੇ ਮੌਲਾ, ਕੀ ਮੇਲ ਮਿਲਾਇਆ ਹੈ !”

ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਨਤਮਸਤਕ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕੀ ਅਨੋਖਾ ਸੰਜੋਗ ਹੋਇਆ।

ਫੇਰ ਉਸਨੇ ਨਸਰੀਨ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, “ਅੰਮਾ ਜੀ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਸਾਡੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਨਿਕਲ ਆਏ ! ਏਥੇ ਤੁਸੀਂ ਕਿਥੇ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਹੋ ?” ਨਸਰੀਨ ਬੀਬੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਏਥੇ ਨਾਲ ਦੇ ਪਿੰਡ ਆਪਣੀ ਧੀ ਜੁਆਈ ਕੋਲ ਠਹਿਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਜਵਾਈ ਜਾਵੇਦ ਏਥੇ ਕਿਸੇ ਸਕੂਲ 'ਚ ਮਾਸਟਰ ਹੈ। ਉਹੀ ਆਪਣੇ ਮੋਟਰ-ਸਾਈਕਲ 'ਤੇ ਏਥੇ ਛੱਡੇ ਕੇ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਮੁੜਦਾ ਹੋਇਆ ਪਿੰਡ ਲੈ ਜਾਵੇਗਾ। ਜਾਵੇਦ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣ ਕੇ, ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਇਕ ਦਮ ਚਹਿਕ ਪਿਆ। “ਮਾਂ ਜੀ ਇਹ ਤਾਂ ਕਮਾਲ ਹੀ ਹੋ ਗਈ ! ਮੈਂ ਤੇ ਜਾਵੇਦ ਤਾਂ ਇੱਕੋ ਸਕੂਲ 'ਚ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਅੱਜ ਮੈਂ ਛੁੱਟੀ ਲੈ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਘਰ ਚੱਲੋ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਖਿਦਮਤ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦੇਵੋ। ਨਾਲੇ ਤੁਸੀਂ ਭੂਆ ਭਤੀਜੀਆਂ ਚਿਰ ਦੀਆਂ ਵਿਛੜੀਆਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਸੁਖ ਕਰ ਲੈਣਾ। ਮੈਂ ਜਵੇਦ ਨੂੰ ਮੋਬਾਇਲ ਕਰ ਕੇ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਦੱਸ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ।”

ਨਸਰੀਨ ਵੀ ਹੁਣ ਖਾਨੋਂ ਅੰਮਾਂ ਕੋਲ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਵੇਰ ਸਾਰੀਆਂ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਲੱਗਿਆ ਜੇ ਅੱਜ ਦੀ ਰਾਤ ਉਹ ਖਾਨੋਂ ਕੋਲ ਰਹਿ ਜਾਵੇ। ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਾਵੇਦ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਹਕੀਕਤ ਦੱਸ ਕੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਨਸਰੀਨ ਅੰਮਾਂ ਅੱਜ ਦੀ ਰਾਤ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਰਹੇਗੀ। ਇਸਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਸਾਰੇ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਆ ਗਏ। ਦੁਪਹਿਰ ਦੀ ਰੋਟੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਸਰੀਨ ਬੀਬੀ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਆਪਣੀ ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਬੜਾ ਅਚੰਭਾ ਵੀ ਹੋਇਆ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਵੀ

ਹੋਈ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸੱਠ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਬਾਅਦ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਮਿਲਣ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦੁਪਹਿਰ ਦੀ ਰੋਟੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਤੇਜ ਕੌਰ ਨੇ ਰੋਟੀ ਸਬਜ਼ੀ ਦਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੁਕਾਅ ਲਿਆ ਸੀ, ਬਸ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਫੁਲਕੇ ਹੋਰ ਬਣਾਅ ਲਏ। ਰੋਟੀ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੋ ਕੇ ਖਾਨੋਂ ਨਾਨੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਕਿ ਅੰਦਰ ਤਾਂ ਠੰਢ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਦੋ ਮੂਹੜੇ ਜਾਂ ਕੁਰਸੀਆਂ ਧੁੱਪੇ ਡਾਹ ਦੇਵੋ। ਕੁਰਸੀਆਂ ਬਾਹਰ ਰੱਖ ਕੇ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਆਥਣੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਫੇਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜਾ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਤਾ ਕਰੇਗਾ।

ਖਾਨੋਂ ਨੇ ਨਸਰੀਨ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਦਾਦੇ ਨੂਰਦੀਨ ਨੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹੋਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਕਦੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਥੇ ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਪਰਿਵਾਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ?

ਏਸ ਦੇ ਉੱਤਰ 'ਚ ਨਸਰੀਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਬੇਸ਼ਕ ਏਧਰ ਆ ਕੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਖੀ ਸਨ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਵਾਲ ਵਿੱਛਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰੂਹ ਪਿਛਲੇ ਪਿੰਡ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ : ਮੈਨੂੰ ਨਿੱਕੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਉਹ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਏਵੇਂ ਕਰਦੇ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਪਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਘਰ ਸੀ। ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਚੰਗੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਹਮਸਾਏ ਸਨ। ਕਿਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਭਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਘਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਸਬਾਬ ਸਮੇਤ ਗੱਡਿਆਂ 'ਤੇ ਲੱਦ ਕੇ ਹਿੰਦੂਮਲ ਕੋਟ ਦਾ ਬਾਡਰ ਟਪਾਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰ ਵਾਰ ਦੁਹਰਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਵਾਰ ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹੋਣ। ਫੇਰ ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਰੋਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਮੇਰੀ ਦਾਦੀ ਤੇ ਮੇਰੀ ਅੰਮੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਸਾਂ ਵਰਾਉਂਦੀਆਂ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਏਥੇ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ ਪਰ ਜੀਅ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ। ਏਥੋਂ ਦੇ ਰੋਟੀ ਪਾਣੀ 'ਚ ਵੀ ਨੁਕਸ ਕੱਢਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਏਥੇ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਣਿਆ ਬਣਾਇਆ ਘਰ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਅੱਬਾ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਕਾਰਖਾਨੇ 'ਚ ਬਾਇਲਰ ਉਪ੍ਰੋਟਰ ਲਗ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹੀ ਕੰਮ ਉਹ ਪਿੰਡੇ ਛੱਡ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ।

“ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਨ ਤੋਂ ਨੌਂ ਦੱਸ ਵਰ੍ਹਿਆਂ

ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਉਥੇ ਗਏ ਸਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਨੇ ਗਲੀ ਮੁਹੱਲਿਆਂ 'ਚ ਘੁੰਮ ਘੁੰਮ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਸਭ ਘਰ ਦਿਖਾਏ। ਕਿਸ ਵਿਚ ਕੌਣ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਕੀ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਫੇਰ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੀ ਬਣਿਆ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਰਿਵਾਰ ਛੋਟੇ ਮੋਟੇ ਧੰਧੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗਰੀਬ ਲੋਕ ਸਨ ਤੇ ਕਿਰਾਏ ਦੇ ਮਕਾਨਾਂ 'ਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਉਥੇ ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਲੀਸ਼ਾਨ ਮਕਾਨ ਵੇਖਿਆ। ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਮਕਾਨ ਫਤਿਹਦੀਨ ਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਸਦੀਕ, ਜੋ ਭਰਾ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਏਥੇ ਦੋ ਵੱਡੀਆਂ ਮਨਿਆਰੀ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਸਨ। ਘਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਛੋਟੇ ਵੱਡੇ ਜੀਅ, ਕੁੜੀਆਂ, ਵਹੁਟੀਆਂ ਤੇ ਮੁੰਡੇ ਸਨ। ਪਰ ਇਹ ਘਰ ਮੰਡੀ ਦੇ ਪਰਕੋਟੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਦੰਗਾਈਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਘਰ ਦਾ ਛੋਟਾ ਵੱਡਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ ਤੇ ਘਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਮਾਨ ਲੁੱਟ ਕੇ ਗੱਡਿਆਂ 'ਚ ਭਰ ਕੇ ਲੈ ਗਏ। ਕੇਵਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਜਵਾਨ ਕੁੜੀ ਤੇ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਬਚੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੰਗਾਈ ਅਗਵਾ ਕਰਕੇ ਲੈ ਗਏ।”

ਨਸਰੀਨ ਨੂੰ ਲਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਖਾਨੇਂ ਹੁਭਕੀਂ ਹੁਭਕੀਂ ਰੋਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਯਾਦ ਕਰ ਕੇ ਰੋਂਦੀ ਹੋਣੀ ਹੈ! ਕੀ ਪਤਾ ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਕੀ ਵਰਤੀ ਹੋਣੀ ਹੈ! ਫੇਰ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਉਸੇ ਪਿੰਡ ਦੀ। ਕੀ ਪਤੈ ਇਹ ਉਸੇ ਵੱਡੇ ਘਰ ਦੀ ਧੀ ਹੋਵੇ। ਉਹੀ ਜਿਹਨੂੰ ਗੁੰਡੇ ਅਗਵਾਅ ਕਰ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਵੀ ਤਾਂ ਕੀ ਕਮਲ ਮਾਰਿਆ ਜੋ ਪੁਰਾਣੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਖੁਰਚ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਚੁੱਪ ਹੀ ਭਲੀ ਹੈ ! ਪਰ ਖਾਨੇਂ ਨੇ ਕੁਰਸੀ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਘੜੀਸ ਕੇ ਉਸਦੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਫੜ ਲਏ ਤੇ ਫੇਰ ਉਸਦੇ ਕੰਬਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਿਆ,

“ਨਸਰੀਨ ਮੈਂ ਹੀ ਫਤਿਹਦੀਨ ਦੀ ਧੀ ਹਾਂ ਜਿਸਨੂੰ ਦੰਗਾਈ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ਸਨ।” ਕੁਝ ਦੇਰ ਉਹ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਹੰਝ ਵਹਾਉਂਦੀ ਰਹੀ। ਫੇਰ ਚੁੰਨੀ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ ਪੂੰਝੀਆਂ ਤੇ ਨਸਰੀਨ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, “ਤੁਸੀਂ ਏਧਰ ਸਾਰੇ ਰਾਜ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਕਿਵੇਂ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ? ਉਥੇ ਤਾਂ ਬੜੇ ਜ਼ਾਲਮ ਲੋਕ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।”

“ਨਹੀਂ ਭੂਆ ਜੀ, ਕੁਝ ਭਲੇ ਲੋਕ ਵੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਜਾਨ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਾਡੀ ਇਮਦਾਦ ਕੀਤੀ। ਮੇਰੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਹਮਸਾਇਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਵਾਇਆ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਕੋਈ ਫਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਤੋਂ ਘਟ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਰੇ ਜੀਅ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਇਹ ਤਾਂ ਕੋਈ ਭਾਣਾ ਸੀ ਕਿ ਪਰਕੋਟੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਤੁਹਾਡੀ ਇਮਦਾਦ ਲਈ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਦੇਰ ਕਰ ਕੇ ਪਹੁੰਚੇ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਬੱਚੇ ਨੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਤਲਵਾਰਾਂ ਤੇ ਗੰਡਾਸੀਆਂ ਦਿਖਾਅ ਕੇ ਭਜਾਅ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਕੋਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਸੀ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਸੀ। ਉਹ ਰੋਂਦਾ ਰੋਂਦਾ ਮੰਡੀ ਵਲ ਭਜ ਗਿਆ ਤੇ ਹੱਟਾਂ 'ਤੇ ਸਭ ਬਾਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਟੱਬਰ ਨੂੰ ਗੁੰਡਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਤੁਰਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੋਈ ਗੋਲ ਨਾ ਕੀਤੀ ਪਰ ਇੱਕ ਖਾੜਕੂ ਜਿਹੇ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੰਦੂਕ ਲਈ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਦੁਕਾਨਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੋ ਵੀ ਹਥਿਆਰ ਹੱਥ ਲਗਦਾ ਹੈ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰੰਤ ਭੱਜ ਲਵੋ। ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੱਸੀਏ ਟਕੂਏ ਫੜ ਕੇ ਕੋਈ ਵੀਹ ਪੱਚੀ ਬੰਦੇ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਵਲ ਨੂੰ ਭੱਜ ਪਏ। ਭੱਜਦਾ ਹੋਇਆ ਚੌਧਰੀ ਆਪਣੀ ਦੁਨਾਲੀ ਬੰਦੂਕ ਚਲਾਉਂਦਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਭ ਮਲੀਆ ਮੇਟ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੁੰਡੇ ਅਪਣਾ ਕਾਰਾ ਕਰ ਗਏ ਸਨ। ਬੰਦੂਕ ਦੇ ਫਾਇਰ ਸੁਣ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ ਸਨ। ਤੈਨੂੰ ਤੇ ਤੇਰੀ ਭਰਜਾਈ ਨੂੰ ਦੋ ਗੁੰਡੇ ਜੋ ਪਿਉ ਪੁੱਤ ਸਨ ਘੋੜੀ 'ਤੇ ਬਿਠਾਅ ਕੇ ਖੇਤਾਂ ਵਲ ਭੱਜ ਗਏ ਸਨ। ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਕਿ ਉਹ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਮੁੰਡਾ ਰੋਂਦਾ ਰੋਂਦਾ ਘੋੜੀ ਪਿੱਛੇ ਭੱਜਦਾ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਣ। ਇੱਕ ਜਗਾਹ ਠੇਡਾ ਖਾ ਕੇ ਉਹ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰੇ ਖਾਲ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਉਸਦੇ ਮਾਪੇ ਉਸਨੂੰ ਲੈ ਗਏ। ਏਸ ਕਤਲੇਆਮ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸਨਸਨੀ ਫੈਲਾਅ ਦਿੱਤੀ।

ਸਾਡਾ ਘਰ ਪਰਕੋਟੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਬਾਬਾ ਤੁਰੰਤ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੇ ਗੀਟਨ ਮੱਲ ਬਾਣੀਏ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਵੀ ਕਿਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਓ। ਅੱਜ ਫਤਿਹਦੀਨ ਨਾਲ ਹੋਈ ਹੈ ਕੱਲ੍ਹ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੋਊਗੀ ! ਉਹ ਬਾਨੀਆਂ ਬੜਾ ਖਾੜਕੂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, ‘ਤੁਸੀਂ ਘਬਰਾਓ ਨਾ। ਆਪਣੀ ਗਲੀ 'ਚ ਕੋਈ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਧਰ ਸਕਦਾ। ਪਰਕੋਟੇ ਦਾ ਫਾਟਕ ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਹੀ ਬੰਦ ਕਰਾਅ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ।’ ਫੇਰ ਉਹ ਸਾਡੇ ਪੜੋਸੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਆਇਆ ਜਿਹੜੇ ਸੀਘੜੇ ਬਾਣੀਏ (ਸਿੱਖ ਬਾਣੀਏ) ਸਨ। ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਕਿ ਰੋਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸਦੇ ਦੋਵੇਂ ਮੁੰਡੇ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਬਾਹਰ ਗਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਦੱਸਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਰੋਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸਦੇ ਦੋਵੇਂ ਮੁੰਡੇ ਕੋਈ ਵਣਜ ਵਪਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਚੋਰੀ ਛਿਪੇ ਅਫ਼ੀਮ ਤੇ ਹੱਥ ਕੱਢ ਸ਼ਰਾਬ ਵੇਚਦੇ ਸਨ ਤੇ ਜਾਂ ਫੇਰ ਪੁਲਸ ਦੇ ਟਾਊਟ ਬਣ ਕੇ ਚੰਗੇ ਹੱਥ ਮਾਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜਨਾਨੀਆਂ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਵਾਂਗ ਨਿਡਰ ਤੇ ਖਾੜਕੂ ਸਨ। ਹੁਣ ਪਿੱਛੇ ਰੋਸ਼ਨ ਦੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਤੇ ਦੋ ਜਵਾਨ ਧੀਆਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਬੰਦੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਇਆ। ਅਸੀਂ ਕੱਲੀਆਂ ਹੀ ਵਾਧੂ ਹਾਂ। ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਅਸਲ ਪਾ ਦੇਵਾਂਗੀਆਂ ! ਗੀਟਨ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਰਦਉਪਣ ਤੇ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ। ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਸਟੇਸ਼ਨ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਆ ਕੇ ਦੰਗਾਈਆਂ ਨੇ ਸਾਡਾ ਘਰ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਹਾਲ ਦੁਹਾਈ ਮਚ ਗਈ। ਰੋਸ਼ਨ ਦੀ ਜਨਾਨੀ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਕੁੜੀਆਂ ਗੰਡਾਸੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਈਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਲਲਕਾਰ ਕੇ ਕਿਹਾ, ਵਧੋ ਅੱਗੇ ਜੋ ਪਿਉ ਦੇ ਪੁੱਤ ਹੋ, ਸਿਰ ਲਾਹ ਦੇਵਾਂਗੀਆਂ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਇੱਕ ਨੂੰ ਜਾਣਦੀਆਂ ਹਾਂ। ਆ ਜਾਣ ਦਿਉ ਮੇਰੇ ਖਸਮ ਰੋਸ਼ਨ ਤੇ ਮੇਰੇ ਸ਼ੇਰ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ । ਤੁਹਾਡੀ ਇੱਕ ਇੱਕ ਦੀ ਬੋਟੀ ਬੋਟੀ ਕਰ ਦੇਵਾਂਗੇ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਘਰ 'ਚੋਂ ਗੀਟਨ ਵੀ ਆਪਣੀ ਬੰਦੂਕ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਹਵਾਈ ਫ਼ੈਰ ਕਰ ਕੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਵਾਂ ਭੈਣਾਂ ਦੀਆਂ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਆਸ-ਪਾਸ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਾਲੇ ਵੀ ਡਾਂਗ ਸੋਟੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਏ। ਬਸ ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ ?

ਗੁੰਡੇ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕੁੱਤੇ ਪੂਛ ਦਬਾਅ ਕੇ ਭਜਦੇ ਹਨ, ਪਲ ਛਿਣ 'ਚ ਤਿੱਤਰ ਬਿੱਤਰ ਹੋ ਗਏ।”

“ਮੈਂ ਸੋਚਦੀ ਹਾਂ ਨਸਰੀਨ, ਕਿਤੇ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਇਮਦਾਦ ਵਕਤ ਸਿਰ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਹੁੰਦੀ।” ਖਾਨੋਂ ਨੇ ਲੰਬਾ ਸਾਹ ਭਰਿਆ। ਨਸਰੀਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਭੂਆ ਜੀ, ਇਹ ਤਾਂ ਤਕਦੀਰਾਂ ਦੀ ਖੇਡ ਹੈ। ਹਾਂ, ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਰੋਸ਼ਨ ਤੇ ਉਸਦੇ ਮੁੰਡੇ ਲੁੱਟ ਦਾ ਮਾਲ ਦੇ ਗੱਡਿਆਂ 'ਚ ਭਰ ਕੇ ਲੈ ਆਏ। ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸਾਰੀ ਘਟਨਾ ਦੱਸੀ। ਰੋਸ਼ਨ ਨੇ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਫੇਰ ਉਹ ਗੀਟਨ ਮਲ ਦੇ ਘਰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਇਹਨਾਂ ਗਰੀਬਾਂ ਦਾ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਗੀਟਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਆਪਣੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮਾਰੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਆਪਣੇ ਥਾਨੇ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਿਪਾਹੀ ਵੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਮੁੜੇ ਹੋ। ਪਿੰਡੇ ਕੀ ਘਮਸਾਨ ਮੱਚਿਆ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ। ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਨਹਿਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ 'ਚ ਦੰਗਾਈ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਮੰਡੀ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲਹੂ ਮੂੰਹ ਲਗ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ 'ਚ ਹੁਣ ਇਹੀ ਹੱਲ ਹੈ ਕਿ ਆਪਾਂ ਕਿਵੇਂ ਦੀ ਕਿਵੇਂ ਨੂਰਦੀਨ ਦੇ ਟੱਬਰ ਨੂੰ ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਦੀ ਬਾਡਰ ਟਪਾ ਆਈਏ। ਦੋ ਚਾਰ ਹਥਿਆਰ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਵੀ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਦੁਨਾਲੀ ਬੰਦੂਕ ਹੈ। ਅੱਜ ਰਾਤ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਸਬਾਬ ਗੱਡਿਆਂ 'ਚ ਭਰੇ ਤੇ ਸਾਰੇ ਟੱਬਰ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰ ਪਉ।’

ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹਨਾਂ ਫਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਰਾਜ਼ੀ ਬਾਜ਼ੀ ਏਧਰ ਆ ਗਏ ਸਾਂ। ਏਥੇ ਬਹਾਵਲ ਨਗਰ 'ਚ ਸਾਡਾ ਚੰਗਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਹੈ। ਮੈਂ ਵੀ ਏਥੇ ਹੀ ਵਿਆਹੀ ਗਈ। ਸਾਡਾ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਚੰਗਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਦੋਵੇਂ ਮੁੰਡੇ ਪੜ੍ਹ ਲਿਖ ਕੇ ਚੰਗੀਆਂ ਨੌਕਰੀਆਂ 'ਤੇ ਹਨ। ਕੁੜੀਆਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਜਗਾਹ ਖੁਸ਼ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਬਾਬਾ ਨੂਰਦੀਨ ਆਪਣੇ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀਅ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਭਾਰਤ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਹੋ ਆਏ ਸਨ। ਆ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਦਸਦੇ ਕਿ ਉਥੇ ਹੁਣ ਕਿਤਨੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਤੇ ਰੌਣਕ ਹੈ। ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ

ਓਪਰੀ ਧਰਤੀ ਹੈ। ਉਥੇ ਮੇਰੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਕਬਰਾਂ ਹਨ। ਯਾਦਾਂ ਹਨ। ਏਥੇ ਤਾਂ ਮਰਨ ਨੂੰ ਵੀ ਜੀਅ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਉਸੇ ਬਾਬੇ ਰੋਸ਼ਨ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਈ ਹਾਂ। ਉਹਦੇ ਵਲੋਂ ਸੁੱਖ ਸਾਂਦ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਆਉਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

“ਭੂਆ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਫੇਰ ਏਧਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ 'ਚ ਕਿਵੇਂ ਪਹੁੰਚੇ ?”

“ਨਸਰੀਨ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਦੱਸਾਂ, ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਮੇਰਾ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਵੀ ਮੈਂ ਮਰੀ ਨਹੀਂ ! ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਮੇਰੀ ਭਰਜਾਈ ਨੂੰ ਗੁੰਡੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ਤੇ ਖੇਹ ਖ਼ਰਾਬ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਵੀ ਮਰੀ ਨਹੀਂ ! ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮੇਰੇ ਸਾਹ ਕਿਵੇਂ ਚਲਦੇ ਸਨ ! ਮੈਂ ਜਿਵੇਂ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀਅ ਲੋਥ ਬਣ ਗਈ ਸਾਂ। ਆਸੇ-ਪਾਸੇ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ, ਸਭ ਕੁਝ ਸਮਝਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਜਿਵੇਂ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਮੇਰੀ ਭਰਜਾਈ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ ! ਮੇਰਾ ਇਹ ਵੀ ਸਹਾਰਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਇਕ ਦਿਨ ਮੇਰਾ ਵੀ ਗਾਂ-ਮੱਝ ਵਾਂਗ ਰੱਸਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਫੜਾਅ ਦਿੱਤਾ। ਅਗਲੇ ਇਕ ਸਾਲ ਤਕ ਇਹੀ ਸਿਲਸਿਲਾ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਹਰ ਵਾਰ ਨਵੇਂ ਖਸਮ ! ਅਖੀਰ ਇਕ ਹਮਦਰਦ ਬੰਦਾ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਉਹ ਤਹਸੀਲ ਵਿਚ ਚਪੜਾਸੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸਦੀ ਜਨਾਨੀ ਨੂੰ ਮਰਿਆਂ ਕਈ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਸਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਲਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕੋਈ ਸਾਊ ਤੇ ਭਲਾ ਮਾਨਸ ਆਦਮੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਨੇ ਵੀ ਗਵਾਹੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਹੁਣ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਖੱਜਲ ਖੁਆਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਪਏਗਾ। ਕੀ ਦੱਸਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਪਹਿਲੀ ਨਜ਼ਰ 'ਤੇ ਪਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਏਨਾ ਲਾਡ ਪਿਆਰ ਕਰੇ ਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਫਰਮਾਇਸ਼ਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰੇ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਉਹਦੀ ਸੱਜ ਵਿਆਹੀ ਵਹੁਟੀ ਹੋਵਾਂ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸੁਰਗ ਬਣ ਗਈ। ਮੈਨੂੰ ਉਮੀਦਵਾਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਮੈਨੂੰ ਲਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਰਾਹ ਅੱਗੇ ਹਮਵਾਰ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਭਰੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਮੇਰੇ ਜੁੱਸੇ 'ਤੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਰੰਗਤ ਆ ਗਈ। ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸੂਰਤ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਈ ਜਾਂਦੀ। ਪਰ ਮੇਰੀ ਮਾੜੀ ਕਿਸਮਤ ! ਅਠਵੇਂ ਮਹੀਨੇ ਮੇਰੀ ਦੁਨੀਆ ਤੇ ਬੱਜਰ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਬੱਚਾ

ਮਰਿਆ ਹੋਇਆ ਜੰਮਿਆ। ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੋਂਦੇ ਧੌਂਦੇ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਮੇਰਾ ਬੰਦਾ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੌਸਲਾ ਧਰਾਉਂਦਾ ਤੇ ਧੀਰਜ ਦਿੰਦਾ। ‘ਕੋਈ ਨੀ ਰੱਬ ਭਲੀ ਕਰੂਗਾ’। ਮੈਂ ਫੇਰ ਕੁਝ ਸੰਭਲ ਗਈ ਤੇ ਗਰਹਸਥੀ ਦੇ ਆਹਰ ਲਗ ਗਈ।

“ਇਕ ਦਿਨ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਦਾ ਸਾਈਂ ਤਹਿਸੀਲੇ ਜਾ ਕੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਘਰ ਮੁੜ ਆਇਆ ਤੇ ਮੇਰੇ ਗਲ ਲਗ ਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਹੌਲ ਜਿਹਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਕੀ ਵਿਡੀ ਪੈ ਗਈ ! ਕੋਈ ਸਰਕਾਰੀ ਮਾਮਲਾ ਨਾ ਉਹਦੇ ਗਲ ਪੈ ਗਿਆ ਹੋਵੇ 'ਤੇ ਨੌਕਰੀ ਤੇ ਆ ਬਣੀ ਹੋਵੇ ! ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਖਾਨੋਂ ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਜੁਦਾ ਹੋਣਾ ਪਏਗਾ। ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਮੇਰੀ ਚੀਕ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਕਈ ਵਾਰ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਨਹਿਰੂ-ਲਿਆਕਤ ਅਲੀ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਏਧਰ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਭੇਜਿਆ ਜਾਊਗਾ। ਤੇ ਏਵੇਂ ਹੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ 'ਚ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਹਿੰਦੂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਰ ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵਾਰਸ ਪਾਕਿਸਤਾਨ 'ਚ ਹੈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਘਬਰਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਨਾ ਕਿਤੇ ਜਾਣਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ ਹੈ।

ਫੇਰ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਆਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਸਿਪਾਹੀ ਵੀ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਤਹਿਸੀਲਦਾਰ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਪੱਕੀ ਖ਼ਬਰ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਘਰ ਹੈਂ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੱਜ ਕੇ ਆ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਚੱਲ ਆਪਾਂ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਨਿਕਲ ਜਾਈਏ। ਮੈਂ ਜਿਵੇਂ ਸੁੰਨ ਹੋ ਗਈ। ਹੈਂ ! ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਜਿਉਂਦੀ ਹੈ ! ਉਹ ਤਾਂ ਜਣੇਪਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪੈਕੇ ਗਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਥੇ ਆਪਣੀ ਭਰਜਾਈ ਤੇ ਭਰਾ ਸਮੇਤ ਮਾਰੀ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਾ ਆਵੇ ਕਿ ਮੈਂ ਖੁਸ਼ ਹੋਵਾਂ ਕਿ ਰੋਵਾਂ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਘਰ ਵਾਲਾ ਸੁਖਦੇਵ ਕਪੜਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਥੈਲਾ, ਗਹਿਣਾ ਗੱਟਾ ਤੇ ਪੈਸੇ ਜੇਬ 'ਚ ਪਾ ਕੇ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਤੇ ਘਰ ਨੂੰ ਤਾਲਾ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਅਚਾਨਕ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਸਿਪਾਹੀ ਤੇ

ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਤੇ ਤਹਿਸੀਲਦਾਰ ਆ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭੱਜ ਕੇ ਆ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਕਾਬੂਕਰ ਲਿਆ।

“ਹਾਏ ! ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਜਿਉਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ ! ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਨੀ ਪਤਾ ਕਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਜੱਫੀ 'ਚ ਆ ਗਈਆਂ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦੇ ਵੈਣ ਤਾਂ ਸੁਣੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਸੁਖਦੇਵ ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨਾਲ ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਰੋ ਰੋ ਬੋਹਾਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਤਹਿਸੀਲਦਾਰ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਸੰਭਲ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਫ਼ੈਸਲੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨਾਲ ਢੇਅ ਲਾ ਕੇ ਸਿਰ ਸੁੱਟ ਕੇ ਰੋਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਆਸ ਪੜੋਸ ਦੇ ਬੰਦੇ ਤੇ ਬੁੜ੍ਹੀਆਂ ਉਸਦੀ ਦਿਲਜੋਈ ਵਾਸਤੇ ਆ ਗਏ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਤੁਰ ਪਈ। ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਮਣ ਮਣ ਦੇ ਹੋ ਗਏ। ਮੈਂ ਮੁੜ ਮੁੜ ਸੁਖਦੇਵ ਨੂੰ ਦੇਖਦੀ ਜਾਵਾਂ ਤੇ ਰੋਂਦੀ ਜਾਵਾਂ।

“ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਮੈਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਖਾਨੇਵਾਲ ਆ ਗਈ। ਉਹ ਤੇ ਉਸਦੀ ਭਰਜਾਈ, ਮੇਰੀ ਮਾਮੀ, ਤਾਂ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਏਥੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ 'ਚ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਉਥੇ ਕੋਈ ਅੰਜਮਨ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਮੁੜ ਵਸੇਬੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਆਇਆ ਇਕ ਸਾਡੇ ਵਰਗਾ ਲੁੱਟਿਆ ਪੁਟਿਆ ਬੰਦਾ ਲੱਭ ਕੇ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦਾ ਨਿਕਾਹ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਏਵੇਂ ਹੀ ਮੇਰੀ ਮਾਮੀ ਦਾ ਨਿਕਾਹ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੇਰਾ ਨਵਾਂ ਅੱਬਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨੇਕ ਤੇ ਹਮਦਰਦ ਬੰਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਕੀ ਧੀ ਵਾਂਗ ਪਿਆਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਲੱਕੜ ਦਾ ਕਾਰੀਗਰ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਮਿਹਨਤੀ ਸੀ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਸਨੇ ਫਰਨੀਚਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਦੁਕਾਨ ਬਣਾਅ ਲਈ ਸੀ।”

ਨਸਰੀਨ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਭੂਆ, ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਤੇ ਭਰਜਾਈ ਕਿਵੇਂ ਬਚ ਗਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਪਹੁੰਚ ਗਈਆਂ ਸਨ?”

ਖਾਨੋਂ ਨੇ ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਤੋਰੀ, “ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਤੋਂ ਇਹੀ ਗੱਲ ਜਦੋਂ ਪੁੱਛੀ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਦੰਗਾਈਆਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਮਾਮੇ ਨੇ ਭੱਜਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਘੇਰ ਕੇ

ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ, ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਤੇਰੀ ਮਾਮੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਘੜੀਸ ਲਿਆ। ਮੇਰੀ ਗੋਦੀ ਦੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਧੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਚਾਦਰ 'ਚ ਛਿਪਾਅ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਦੰਗਾਈ ਨੂੰ ਤੇਰੀ ਮਾਮੀ ਪਸੰਦ ਆ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਿਆ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦੀ ਹੈ, ਏਸ ਨੂੰ ਲਾਓ ਬਿਲੇ। ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਮੇਰੀ ਚਾਦਰ 'ਚ ਲਿਪਟੀ ਬੱਚੀ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਚਾਦਰ ਖਿਚੀ ਤੇ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਤਰਸ ਆ ਗਿਆ। ਜਿਹੜਾ ਬੰਦਾ ਤੇਰੀ ਮਾਮੀ ਨੂੰ ਲਈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਔਰਤ ਵੀ ਮੇਰੇ ਘਰ ਜਾਊਗੀ' ਮੇਰੇ ਘਰ ਬਥੇਰਾ ਰਿਜਕ ਹੈ। ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਬਚ ਗਈ ਪਰ ਉਸਦੇ ਪਿੰਡ ਆ ਕੇ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਨਮੂਨੀਆ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਕਿਸੇ ਪੜੋਸੀ ਨੇ ਉਸ ਧਰਮੀ ਬੰਦੇ ਦੀ ਥਾਣੇ ਜਾ ਕੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਘਰ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਔਰਤਾਂ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਥਾਣੇ ਵਾਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਮਿਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਭੇਜੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਨਣਦ-ਭਰਜਾਈ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਆ ਗਈਆਂ ਤੇ ਉਸ ਮੁੜ ਵਸਾਊ ਅੰਜਮਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸਾਡਾ ਵਸੇਬਾ ਬਣਾਅ ਦਿੱਤਾ।

“ਏਧਰ ਆ ਕੇ, ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦੇ, ਸਾਲ ਸਾਲ ਦੀ ਵਿੱਥ ਤੇ ਮੇਰੇ ਦੋ ਭਰਾ ਹੋਏ। ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੇ ਫਜ਼ਲ ਨਾਲ ਉਹ ਵੀ ਵੱਡੇ ਹੋ ਕੇ ਚੰਗੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਬਣੇ। ਮੇਰੇ ਕਈ ਸਾਰੇ ਭਤੀਜੇ ਭਤੀਜੀਆਂ ਹਨ। ਸਭ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਜਗਾਹ 'ਤੇ ਸੁਖੀ ਹਨ। ਏਧਰ ਮੇਰੇ ਘਰ ਵੀ ਰੰਗ ਭਾਗ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਏਧਰ ਆ ਕੇ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਤਾਏ ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੇਰੀ ਤਾਈ ਹਰਕੁਰ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਕਿ ਉਹ ਤਹਿਸੀਲ 'ਚੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਰਜਿਸਟਰੀ ਦੀ ਨਕਲ ਭੇਜ ਦੇਣ ਤਾਂ ਕਿ ਏਧਰ ਕਲੇਮ ਛੇਤੀ ਮਿਲ ਜਾਵੇ। ਉਹਨਾਂ ਵਲੋਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਮੇਰਾ ਵੀਰਾ ਬਿਸ਼ਨਾ ਲਿਖਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਹੁਣ ਨਾ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਤਾਇਆ ਤਾਈ ਤੇ

ਨਾ ਹੀ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਤੇ ਅੱਬਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਬਸ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਹਨ !

“ਇਹ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਚਾਰ ਪੰਜ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਫੇਰ ਆਇਐ। ਕੱਲ੍ਹ ਮਿਲ ਕੇ ਦੁੱਖ ਸੁੱਖ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਫੇਰ ਕਦੇ ਮਿਲਣਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ! ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪਿਛਲੇ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਤੇ ਹੌਲਨਾਕ ਨਜ਼ਾਰੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।”

“ਨਾਨੀ ਜੀ, ਪੁੱਧ ਢਲ ਗਈ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਅੰਦਰ ਆ ਜਾਵੋ।” ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਉੱਠ ਗਈਆਂ ਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਪੈਰ ਧਰਦੀਆਂ ਘਰ ਵਲ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਫੇਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਲ ਚਲਿਆ ਗਿਆ, ਇਹ ਪਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ।

ਹਨੂਮਾਨਗੜ੍ਹ ਜੰਕਸ਼ਨ (ਰਾਜਸਥਾਨ)
09462290937

ਤਾਰੇ ਭਲਕ ਦੇ... ਭਾਗ ਦੂਜਾ

‘ਤਾਰੇ ਭਲਕ ਦੇ...’ ਦਾ ਦੂਜਾ ਭਾਗ ਛਪਣ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਬਿਲਕੁਲ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ। ਇਸ ਵਾਰ ਸਿਰਫ ਲਿਖਤਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਛਾਪਿਆ ਜਾਵੇਗਾ, ਚਿਤਰਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ। ਵਿਸ਼ਾ ਵੀ ਇਕ ਹੀ ਰਹੇਗਾ ‘ਧਰਤੀ ਸਵਰਗ ਕਿਵੇਂ ਬਣੇ?’ (How Can Our Earth Become Heaven?), 25 ਸਾਲ ਤੱਕ ਦੇ (ਬੱਚੇ ਤੇ ਨੌਜਵਾਨ) ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਸਬੰਧੀ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਰਚਨਾ ਕਵਿਤਾ, ਕਹਾਣੀ, ਲੇਖ ਜਾਂ ਕਥਨ, ਆਦਿ, ਲਿਖ ਕੇ ਭੇਜ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਰਚਨਾਵਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਪੰਜਾਬੋਂ ਬਾਹਰ ਦੇ ਬੱਚੇ ਹਿੰਦੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਉਰਦੂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲਿਖ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਿਆਨ ਰੱਖੋ, ਵਿਸ਼ੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰੀ ਅਤੇ ਪੂਰਾ ਨਾਂ, ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ, ਘਰ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪਤਾ, ਜਨਮ ਮਿਤੀ ਅਤੇ ਫੋਨ ਨੰਬਰ ਲਿਖੇ ਬਿਨਾ ਭੇਜੀ ਗਈ ਰਚਨਾ ਛਾਪਣ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੋਵਾਂਗੇ। ਰਚਨਾਵਾਂ ਸੂਚਨਾ ਛਪਣ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਅੰਦਰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪਤੇ 'ਤੇ ਮਿਲ ਜਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਈਮੇਲ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ।

ਜਸਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਜਗਰਾਓ, 144/8, ਮੁਹੱਲਾ ਅਰੋੜਿਆਂ, ਨੇੜੇ ਸੈਫਾਬਾਦੀ ਗੇਟ, ਪਟਿਆਲਾ-147001, 98722-33474
jaspreetjagraon@hotmail.com

ਮਾਣੋ ਬਿੱਲੀ

ਪ੍ਰਤਾਪ ਪਾਰਸ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰੀ

ਮਾਣੋ ਬਿੱਲੀ ਮਾਣੋ ਬਿੱਲੀ,
ਤੁਰਦੀ ਆਵੇ ਢਿੱਲੀ ਢਿੱਲੀ।
ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਪੰਜ ਛੇ ਬੱਚੇ,
ਟੱਬਰ ਪੂਰਾ ਤੁਰਦਾ ਜਚੇ।
ਮਿਉਂ-ਮਿਉਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਲਗਾਂਦੇ,
ਮਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਜਾਂਦੇ।

ਪੈੜ ਚੂਹਿਆਂ ਦੀ ਦੱਬਦੀ ਫਿਰਦੀ,
ਠਾਹਰ ਨਵੇਂ ਘਰ ਲੱਭਦੀ ਫਿਰਦੀ।
ਕੁੱਤਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਡਰ ਹੈ ਉਹਨੂੰ,
ਮਾਣ ਵੀ ਖੁਦ 'ਤੇ ਪਰ ਹੈ ਉਹਨੂੰ
ਹੱਥ ਕਿਸੇ ਦੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਣਾ,
ਬੱਚੇ ਲੈ ਮੈਂ ਵਾਅਹੁ ਹੋ ਜਾਣਾ।

ਘਰ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਆ ਉਹ ਵਤਗੇ,
ਮਮੀ ਦੇ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਦੜਗੇ।
ਵੇਖ ਕੇ ਯਾਰ ਮੇਰੇ ਸਭ ਆਏ,
ਕੋਈ ਰੋਟੀ ਕੋਈ ਦੁੱਧ ਲਿਆਏ।

ਸਾਡਾ ਸੁਣ ਕੇ ਸ਼ੋਰ ਮਚਾਇਆ,
“ਪਾਰਸ” ਅੰਕਲ ਵੀ ਘਰ ਆਇਆ।
ਅੰਕਲ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਸਮਝਾਂਦੇ
“ਮਾਸੀ” ਇਸਨੂੰ ਆਖ ਬੁਲਾਂਦੇ।
ਬੱਚਿਓ ਇਸਨੂੰ ਤੰਗ ਨਾ ਕਰਨਾ,
ਵੱਢ ਦੇਵੇਗੀ ਦੰਦੀ ਵਰਨਾ।

ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਜਦ ਮੈਂ ਸਾਹ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ
ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਬਹਿਲਾਅ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ।
ਕਰਾਂ ਦੁਆਵਾਂ ਰੱਬ ਦੇ ਅੰਗੇ,
ਇਸ ਨੂੰ ਤੱਤੀ ਵਾਅ ਨਾ ਲੱਗੇ

[787/10 ਪ੍ਰੇਮ ਨਗਰ,
ਹਰਦੇਫ਼ਨੀ ਰੋਡ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ
09988811681

ਲੋਰੀ

ਹਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਾਇਰ

ਤਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਚੋਰੀ ਚੋਰੀ
ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਚੋਰੀ ਚੋਰੀ
ਨੀਨੀ ਰਾਣੀ ਆ ਜਾ...
ਗੁੱਡੂ ਨੂੰ ਸੁਆ ਜਾ...
ਨੀਨੀ ਰਾਣੀ ਆ ਜਾ...
ਤਿਤਲੀਆਂ ਰੰਗ ਦੀ
ਫਰਾਕ ਪਾ ਕੇ ਆਈਂ
ਗੁੱਡੂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ
ਸੁਪਨੇ ਸਜਾਈਂ
ਨੀਨੀ ਰਾਣੀ ਆ ਜਾ...
ਨੀਨੀ ਰਾਣੀ ਆ ਜਾ...
ਭਰ ਕੇ ਸੁਗੰਧਾਂ ਨਾਲ
ਖੰਡ ਦੇ ਖਿੜੋਣੇ
ਖੰਡ ਦੇ ਖਿੜੋਣੇ ਤੂੰ ਨੇ
ਗੁੱਡੂ ਨੂੰ ਲਿਆਏ
ਨੀਨੀ ਰਾਣੀ ਆ ਜਾ...
ਨੀਨੀ ਰਾਣੀ ਆ ਜਾ...
ਰੰਗਾਂ ਦੀ, ਸੁਗੰਧਾਂ ਵਾਲੀ
ਦੁਨੀਆ ਵਸਾਅ ਜਾ...
ਮਿੱਠਾ ਮਿੱਠਾ ਗੀਤ ਇਹਦੇ
ਕੰਨਾਂ 'ਚ ਸੁਣਾ ਜਾ....
ਨੀਨੀ ਰਾਣੀ ਆ ਜਾ...
ਨੀਨੀ ਰਾਣੀ ਆ ਜਾ ...

ਲੁਧਿਆਣਾ

09780667686

ਸਕੂਲੇ ਦਾਖਲਾ ਕਰਨ

ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਧਾਰੀਵਾਲ

ਸਰਕਾਰੀ ਮਾਸਟਰ ਤੁਰ ਪਏ ਸਕੂਲੇ ਦਾਖਲਾ ਕਰਨ,
ਗਲੀ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਲੰਗ ਗਏ ਫਿਰਦੇ ਬੱਚੇ ਫੜਨ
ਘਰ ਤੋਂ ਘਰ ਜਾਂਦੇ ਪਰਚਾਰ ਸਕੂਲ ਦਾ ਕਰਦੇ,
ਕੁੱਤਾ ਨਾ ਕੋਈ ਵੱਢ ਲਏ ਅੰਦਰੋਂ ਬੋੜਾ ਡਰਦੇ,
ਕਹਿਣ ਸਰਕਾਰੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰ

ਮੁਫਤ ਮਿਲੂਗੀ ਸਭ ਨੂੰ

ਅਸੀਂ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਜਾਨ ਜੁ ਦੇਈਂ ਰੱਬ ਨੂੰ,
ਅਸੀਂ ਵੀ ਕੀਤੀ ਪੜ੍ਹਾਈ, ਅੱਜ ਮਾਸਟਰ ਲੱਗ ਗਏ,
ਜੇ ਵੇਲਾ ਸ਼ਾਭ ਨਾ ਸਕੇ ਉਹ ਰਾਹ 'ਚੋਂ ਭੱਜ ਗਏ,
ਇਥੇ ਮੁਫਤ ਖਾਣਾ ਮਿਲਦਾ ਮੁਫਤ ਕਿਤਾਬਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ,
ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲ ਵੱਲ ਸਾਰੇ,

ਆਪਣੀਆਂ ਬੋਲ੍ਹੇ ਕੁੰਡੀਆਂ।

ਪਰਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ-ਕਰਦਿਆਂ

ਅਮੀਰਾਂ ਘਰ ਜਾ ਵੜ ਗਏ,

ਕੁੱਤਾ ਬੱਬਰ ਸ਼ੇਰ ਵਰਗਾ ਵੇਖ, ਗੇਟ ਕੋਲ ਡਰ ਗਏ,
ਵਿਹੜੇ 'ਚ ਔਰਤ ਦਿਖ ਗਈ

ਲਾਉਂਦੀ ਫੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ,

ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ-ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਕਰਦਿਆਂ

ਲੱਗੇ ਖੋਲ੍ਹਣ ਕਹਾਣੀ,

“ਭੈਣ ਜੀ ਕੋਈ ਛੋਟਾ ਬੱਚਾ

ਸਕੂਲੇ ਦਾਖਲ ਕਰਵਾਓ,”

ਸਰਕਾਰੀ ਪੜ੍ਹਾ ਕੇ ਬੱਚਾ 5 ਅੰਕ ਨੋਕਰੀ 'ਚ ਪਾਓ!
ਭੈਣ ਜੀ ਹੱਸ ਕੇ ਝੋਲੀ, “ਤੁਹਾਡੇ ਬੱਚੇ ਕਿੱਥੇ ਪੜ੍ਹਦੇ,”
ਐਕਟਿਵਾ 'ਤੇ ਬਿਠਾਅ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਸਵੇਰੇ ਕਿੱਥੇ ਖੜਦੇ,
ਅਸਾਮੀਆ ਬਨਾਉਣ ਲਈ, ਤੁਸੀਂ ਹੋ ਲਾਉਂਦੇ ਗੇੜੇ,
ਤੁਹਾਡੇ ਬੱਚੇ ਜੇ ਸਰਕਾਰੀ ਪੜ੍ਹਨਗੇ ਤਾਂ ਬਚਣਗੇ ਥੋੜੇ,
ਲੋਕੀਂ ਤਾਂ ਜੀ ਤੁਹਾਡੇ ਭਾ ਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਵਿਚ ਹਨੇਰੇ,
ਬੀਬੀ ਦੀਆਂ ਖਰੀਆਂ ਸੁਣ ਕੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾ ਔਰੀ,
ਬੇਗਾਨੇ ਘਰ ਨੂੰ ਮਹਿੰਗੀ ਪੈ ਗਈ ਮਾਸਟਰਾਂ ਨੂੰ ਪੱਤੀ,
ਸੀਨੀਅਰ ਆਖੇ ਮੁੜਦਾ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੈਂ ਨਾ ਬਚਦਾ,
ਅੱਖਾ ਬੜਾ ਜੋ ਅਧਿਆਪਕ

ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਸੱਚ ਦਾ।

ਹੱਸ ਪਏ ਸਾਰੇ ਆਖ ਕੇ,

ਕਿ ਘਰ 'ਚੋਂ ਲੱਡ ਗਏ ਬੱਚੇ,

“ਕਰਮਜੀਤ-ਧਾਰੀਵਾਲ” ਆਪਣਾ

ਕੀ ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਵੀ ਸੱਚੇ

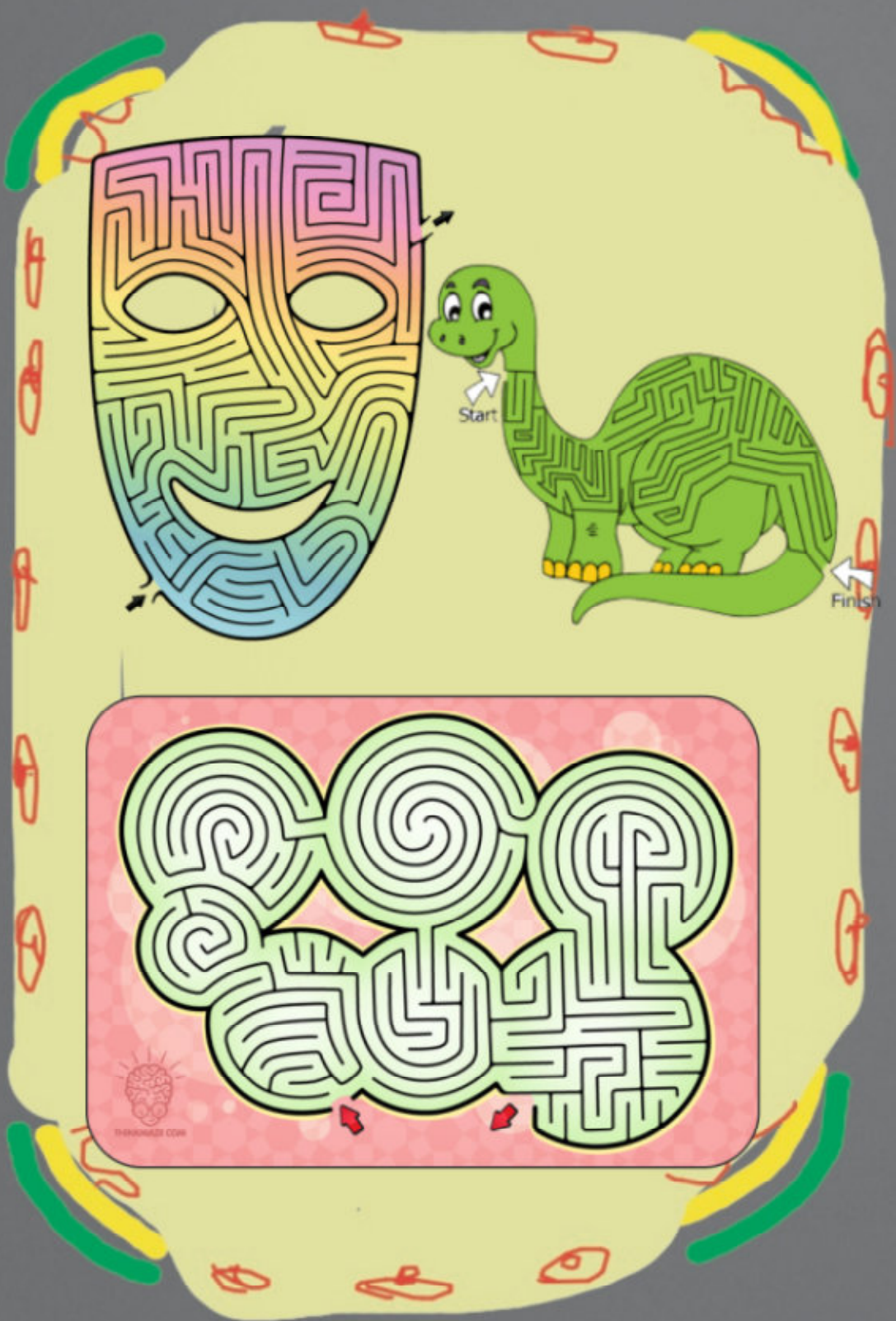
ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ

98881-79988

ਗਜ਼ਲ

ਬਲਵਿੰਦਰ 'ਬਾਲਮ' ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ

ਤੈਨੂੰ ਚੁੰਮ ਲਵਾਂ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਏ ।
ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਰਵਾਂ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਏ ।
ਤੇਰੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਬੋਲਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ,
ਤੈਥੋਂ ਹੀ ਸਮਝਾਂ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਏ ।
ਤੂੰ ਕਿੰਨਾ ਸੁਹਣਾ ਕਿੰਨਾ ਪਿਆਰਾ ਲਗਦੈਂ,
ਬਹਿਕੇ ਕੋਲ ਕਵਾਂ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਏ ।
ਸਜਦਾ ਕਰਦਾ ਕਰਦਾ ਤੇਰੇ ਕਦਮਾਂ ਵਿਚ,
ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਬਵਾਂ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਏ ।
ਤੇਰੀ ਬੁੱਧੀ ਤੇ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਅੰਬਰ ਨੂੰ ,
ਸੂਰਜ ਚੰਨ ਦਵਾਂ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਏ ।
ਤੇਰੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਝੀਲ ਕਿਨਾਰੇ,
ਰੇਤੇ ਵਾਂਗ ਦਵਾਂ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਏ ।
ਤੇਰੇ ਦਿਲ ਦੇ ਖਿੜਦੇ ਗੁਲਸ਼ਨ ਵਿਚ ਫੈਲਾਂ,
ਬਣ ਕੇ ਖੁਸ਼ਬੂਆਂ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਏ ।
'ਬਾਲਮ' ਕਿਧਰੇ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਹੀ ਆ ਮੇਲਾਂ,
ਰੂਹਾਂ ਨਾਲ ਰੂਹਾਂ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਏ ।

ਵਿਸਰਦੀ ਵਿਰਾਸਤ

ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਸੈਂਸਰਾ

ਨਾ ਖੇਡਾਂ ਕੋਟਲਾ ਫੁਪਾ ਕਿ, ਨਾ ਲਕਣ ਮਚਾਈ।
ਹੁਣ ਤਾਂ ਖੇਡਾਂ ਖੇਡ ਨੇ ਲੈਂਦੇ, ਲੋਕੀਂ ਟੀ.ਵੀ. ਤਾਈਂ।
ਨਾ ਦਿਸਦਾ ਹਾਲੀ ਨਾ ਕੋਈ ਲਿਆਵੇ ਭੱਤਾ,
ਨਾ ਦਿਸਦੀ ਸੀ, ਪੀਵੀ ਜਾਂਦੇ ਬੱਤਾ।
ਨਾ ਦਿਸਦਾ ਏ ਸੱਗੀ ਫੁੱਲ, ਨਾ ਗੁੱਤਾਂ 'ਚ ਦਿਸਣ ਪਰਾਂਦੀਆਂ,
ਨਾ ਸਤਰੰਗੀ ਦੁਪੱਟਾ ਚੁੰਨੀ ਵੀ ਲਾਹੀ ਜਾਂਦੀਆਂ।
ਪੁਰ ਦਿੱਤੇ ਨੇ ਖੁਹ ਨਾ ਦਿਸਦਾ ਏ ਬੋਹੜ,
ਕੋਈ ਕੀ ਜਾਣੈ ਤੰਦੂਰ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਬੋਹੜ!
ਨਾ ਦਿਸਦੇ ਸਏ ਨਾ ਕੁੱਕੜਾਂ ਦੇ ਆਲੇ,
ਹੁਣ ਤਾਂ ਲਾਸਟਕਾਂ ਚੱਲਦੀਆਂ ਨਾ ਰੇਸ਼ਮੀ ਨਾਲੇ।
ਨਾ ਕੋਈ ਭੱਠੀ ਤੇ ਦਾਣੇ ਭੁੰਨੇ ਨਾ ਪੁੜੇ ਪਕਾਵੇ,
ਨਾ ਕਦੇ ਹੋਈਆਂ ਤੀਆਂ ਕੱਠੀਆਂ, ਸਾਵਣ ਲੰਘਦਾ ਜਾਵੇ।
ਹੁਣ ਨਾ ਪੈਂਦੀਆਂ ਪੀਘਾਂ ਨਾ ਦਾਦੀ ਬਾਤਾਂ ਪਾਵੇ,
ਮਾਂ ਸੌਂ ਜਾਂਦੀ ਬੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲੋਰੀ ਕੋਣ ਸਣਾਵੇ।
ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਵਿਸਰ ਰਿਹਾ, ਅੱਖ ਭਰਦੀ ਯਾਦ ਜੇ ਆਵੇ,
ਸੈਂਸਰਾ ਆਖੇ ਸਾਂਭ ਲਵੋ, ਸਾਡਾ ਵਿਰਸਾ ਵਿਸਰਦਾ ਜਾਵੇ।

ਗੁਣ

ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਸੈਂਸਰਾ

ਤੇਰੀ ਅਕਲ ਸ਼ਕਲ ਏਥੇ ਕਿਸ ਕੰਮ ਆਉਣੀ,
ਜੇ ਵਿਆਹ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਪੱਗ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਬਨਾਉਣੀ,
ਗੱਲੀਂ ਬਾਤੀਂ ਹਰ ਥਾਂ ਜਿੱਤਦਾ,
ਮੰਡਾ ਏਥੇ ਆ ਕੇ ਹਾਰੇ,
ਉੱਝ ਕਹਿੰਦਾ ਫਿਰੇ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਗੁਣ ਹੈਗੇ ਸਾਰੇ।

ਕੋਟ ਪੈਂਟ ਉਹ ਪਾਵੇ ਜਿਹੜੀ ਮਨ ਨੂੰ ਹੈ ਭਾਉਂਦੀ
ਪਰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਟਾਈ ਤੈਨੂੰ
ਲਾਉਣੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ,
ਇਹ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖੀਏ,
ਬਾਅਦ 'ਚ ਉਤਰੀਏ ਖਾਰੇ,
ਉੱਝ ਕਹਿੰਦਾ ਫਿਰੇ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਗੁਣ ਹੈਗੇ ਸਾਰੇ।

ਘਰ ਵਿੱਚ ਉੱਝ ਤੂੰ ਵੈਸਟਨ ਗਾਣੇ ਲਾਵੇ,
ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਆਈ ਚਿੱਠੀ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹਾਵੇ,
ਜਿੰਨੇ ਜੋਗਾ ਹੈਗਾ ਕੋਈ ਓਨੀ ਹੀ ਫੜ੍ਹ ਮਾਰੇ,
ਉੱਝ ਕਹਿੰਦਾ ਫਿਰੇ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਗੁਣ ਹੈਗੇ ਸਾਰੇ।

ਭੰਗੜਾ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੋਵੇ, ਡਰਾਈਵ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਏ,
ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੇ ਬਿਨਾ ਹਰ ਡਿਗਰੀ ਅਧਰੀ ਏ,
ਸੈਂਸਰ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਚੱਲੀਏ ਤਾਂ ਵੱਖਰੇ ਹੁੰਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ,
ਉੱਝ ਕਹਿੰਦਾ ਫਿਰੇ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਗੁਣ ਹੈਗੇ ਸਾਰੇ

ਪਿੰਡ ਡਾਕ : ਸੈਂਸਰਾ ਕਲਾ
ਤਹਿ: ਅਜਨਾਲਾ

ਗੁੱਲੀ

ਓਮਕਾਰ ਸੂਦ ਬਹੋਨਾ

ਗੁੱਲੀ ਘੜਦਾ ਕਹੇ ਲੁਹਾਰ
ਸੁਣ ਲਓ ਬੱਚਿਓ ਮੇਰੇ ਯਾਰ।
ਇਹ ਲੱਕੜ ਦੀ ਗੁੱਲੀ ਨਿੱਕੀ।
ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਹੈ ਤਿੱਖੀ।
ਖੇਡਦਿਆਂ ਜੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵੱਜੇ।
ਰਹਿਮ ਨਾ ਕਰਦੀ ਖੱਬੇ-ਸੱਜੇ।
ਮੱਥਾ ਭੰਨ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।
ਕਾਣੀ ਕਰ ਇਹ ਅੱਖ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।
ਝਗੜੇ ਵੀ ਕਰਵਾਅ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।
ਕਈ ਪੁਆਤੇ ਪਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।
ਮਾਵਾਂ ਤੋਂ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕਢਵਾਉਂਦੀ।
ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਪਿੱਟ-ਸਿਆਪੇ ਪਾਉਂਦੀ।
ਮੈਂ-ਮੈਂ, ਤੂੰ-ਤੂੰ ਤੋਂ ਜੇ ਬਚਣਾ।
ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਰੱਖਣਾ।
ਖੇਡੋ ਜਾ ਕੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ।
ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਧਿਆਨ।

2468, ਐਸ.ਜੀ.ਐਮ. ਨਗਰ,
ਫਰੀਦਾਬਾਦ-121001 (ਹਰਿਆਣਾ)
96540-36080

ਅਸਮਾਨੇ ਉੱਡਦੀਆਂ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ

ਰਜੇਸ਼ ਗੁਪਤਾ

ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਫਿਜ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੋਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਵਾਵਾਂ ਵਿਚ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਹੀ ਲਕੀਰਾਂ ਸਨ। ਟੇਢੀਆਂ-ਮੇਢੀਆਂ, ਤਿਰਛੀਆਂ-ਸਿੱਧੀਆਂ, ਕੋਣੀਆਂ-ਤਿਕੋਣੀਆਂ ਤੇ ਕੰਡਿਆਲੀਆਂ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਹਵਾ ਦੇ ਸੰਗ ਉੱਡਦੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਕਈ ਉਪਰ ਨੂੰ, ਪਤੰਗ ਨੂੰ ਲੱਗੇ ਬੁੱਲੇ ਵਾਂਗ ਉਪਰ ਹੀ ਉਪਰ ਉੱਡ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਕੁਝ ਅਗਾਂਹ ਨੂੰ ਹੀ ਉੱਡਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਆਹਿਸਤਾ-ਆਹਿਸਤਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮੱਧਮ-ਮੱਧਮ ਜਿਹੀਆਂ ਭੈ-ਭੀਤ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਵੀ ਹੁਣ ਮਗਰੇ-ਮਗਰ ਆਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਜਾਪ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਧੁੱਪ ਦਾ ਰੰਗ ਵੀ ਗੰਧਲਾ-ਗੰਧਲਾ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਸਾਰੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੈਣ ਪਾ ਰਹੀ ਔਰਤ ਦੇ ਉੱਡ ਰਹੇ ਮਖਮਲੀ ਵਾਲਾਂ ਵਾਂਗ ਸੰਘਣਾ ਜਿਹਾ ਕਾਫ਼ਲਾ ਬਣਾਅ ਕੇ ਉੱਡ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਤਾਂ ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਕਿੱਤੇ ਛੁੱਟ ਗਏ ਲੱਗ ਰਹੇ ਸਨ। ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਬਣ ਰਹੇ ਸਨ। ਲੋਕ ਭੈ-ਭੀਤ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦੁਬਕ ਗਏ ਸਨ। ਕੋਈ ਵੀ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਦੀ ਜੁਰਅਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਸੜਕ ਉੱਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ ਕਿਸੇ ਆਸਰੇ ਦੀ ਓਟ ਵਿੱਚ ਲੁਕਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬੇਤਰਤੀਬੀ ਨੇ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਅਜੀਬ ਕਿਸਮ ਦੀ ਉੱਥਲ-ਪੁੱਥਲ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਸਿਰਜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਸਹਿਮ ਦਾ ਇਕ ਭਿਅੰਕਰ ਨਜ਼ਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਦਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਕਿੱਤੇ ਛੁੱਟ ਗਏ ਜਾਪ ਰਹੇ ਸਨ ਜਾਂ ਫਿਰ ਹਸਤ-ਰੇਖਾਵਾਂ ਨੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਕਿੱਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ। ਆਹਿਸਤਾ-ਆਹਿਸਤਾ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਦਾ ਕਾਫ਼ਲਾ ਅਗਾਂਹ ਨੂੰ ਵਧਦਾ ਜਾ

ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬੜੀ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਪਿੱਛੇ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਤੱਕ ਲਗਭਗ ਅੰਤ ਤੋਂ ਅਨੰਤ ਤੱਕ ਫੈਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਭੈਅ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਕਤ ਉੱਥੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਵੀ ਗਾਇਬ ਹੋ ਕੇ ਉਸੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਲੱਗ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮਚ ਗਈ। ਹਰ ਹੱਥ ਤੋਂ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਗਾਇਬ ਹੋ ਕੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਉੱਡ ਰਹੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਦੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਲੱਗ ਗਈਆਂ। ਲੋਕ ਭੈਅ ਨਾਲ ਕੰਬਣ ਲੱਗ ਗਏ। ਸਭ ਦੇ ਹੱਥ ਖਾਲੀ ਹੋ ਗਏ, ਬਿਲਕੁਲ ਕੋਰੇ ਕਾਗਜ਼ ਵਾਂਗ। ਲੋਕ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਤੇ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਚੌਬਾਰਿਆਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਨ ਲੱਗ ਗਏ। ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਹੋਏ ਹੱਥ ਅਸਮਾਨ ਵੱਲ ਕਰ ਕੇ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰ ਰਹੇ ਲੋਕ, ਰੱਬ ਅੱਗੇ ਤੇ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਅੱਗੇ ਦੁਹਾਈਆਂ ਦੇਣ ਲੱਗ ਗਏ.....।

....‘ਹਾਏ ਮਰ ਗਏ, ਹਾਏ ਮਰ ਗਏ....ਹੁਣ ਕੀ ਕਰਾਂਗੇ?’

‘ਹੁਣ ਕੀ ਕਰਾਂਗੇ...?’

‘ਲੁੱਟੋ ਗਏ....ਮਾਰੇ ਗਏ’

‘ਸਾਡੀ ਕਿਸਮਤ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਕੌਣ ਚੁਰਾਅ ਕੇ ਲੈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ?’....ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਭਰ ਗਿਆ ਪਰ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਦਾ ਕਾਫ਼ਲਾ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਅ ਨਾਲ ਆਪ ਹੀ ਅਗਾਂਹ ਵਧਦਾ ਗਿਆ। ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਦਾ ਕਾਫ਼ਲਾ ਜਿੱਥੇ-ਜਿੱਥੇ ਜਾਂਦਾ ਉੱਥੋਂ-ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾਅ ਲੈਂਦਾ। ਸਭ ਦੇ ਹੱਥ ਖਾਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ, ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਫ਼। ਇਕਦਮ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ।

ਬੱਚੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਰਹਿਤ ਹੱਥਾਂ ਵੱਲ ਵੇਖ-ਵੇਖ ਹੱਸਣ ਲੱਗ ਗਏ ਤੇ ਆਪਣੇ

ਸੁਭਾਅ ਮੁਤਾਬਕ ਖੇਡਣ ਲੱਗ ਗਏ। ਪਰ ਕੁਝ ਨੌਜਵਾਨ ਤੇ ਕੁਝ ਬਜ਼ੁਰਗ ਅਚਾਨਕ ਇਹ ਸਭ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਫਿਰ ਅਚਾਨਕ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਖਾਲੀ ਯਾਨੀ ਬਿਨਾਂ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਤੋਂ ਵੇਖ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਰੋਣ ਲੱਗ ਗਏ ਤੇ ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੇਖ ਕੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਰੋਣ ਲੱਗ ਗਏ। ਪਰ ਕੁਝ ਘਰਾਂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੇ ਜੋ ਕਿ ਸਿਆਣੇ ਸਨ, ਇਸ ਸਾਰੇ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਘਰ-ਘਰ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜਾਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਅਣਹੋਣੀ ਹੋਣ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਜਾਂ ਫਿਰ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਕੋਈ ਭੁੱਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਹਰ ਕੋਈ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਲਗਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਸਮਝ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ।

ਆਖ਼ਿਰ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੇ ਮੀਟਿੰਗ ਕਰ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਦੇਣ ਦੀ ਪਹਿਲ ਕੀਤੀ। ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਡਰ ਨਾਲ ਸਹਿਮ ਕੇ ਇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਇਕੱਠਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਕੋਈ ਭੁੱਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਆਪਣੀਆਂ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਦੇ ਲਈ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਦੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਤੋਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵਿਅਕਤੀ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਦੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਅੱਗੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ.....।

“ਐ ਸਾਡੀ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਫ਼ਰਿਸ਼ਤੇ, ਸਾਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦਿਉ, ਜੇਕਰ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਕੋਈ ਭੁੱਲ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ....., ਸਿਆਣੇ ਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਤੇ ਹੱਥ ਜੋੜੇ। ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਉਵੇਂ ਹੀ ਖੜ੍ਹੇ ਰਹੇ। ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਅਸਮਾਨ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰ ਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ। ਉਹ ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡਿਆਂ ਵੱਲ ਤੱਕਦੇ ਤੇ ਕਦੇ ਅਸਮਾਨ ਵੱਲ ਤੇ ਕਦੇ ਅਸਮਾਨ 'ਤੇ ਉੱਡ ਰਹੀਆਂ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਖਾਲੀ ਹੱਥਾਂ ਵੱਲ ਵੀ ਤੱਕ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਫਿਰ ਗੰਭੀਰ ਹੋਏ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਵੇਖ ਖੁਦ ਵੀ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ।

ਅਚਾਨਕ ਕੁਝ ਦੇਰ ਛਾਈ ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਆਕਾਸ਼ਵਾਣੀ ਅਸਮਾਨ ਤੋਂ ਆਈ:

“ਇਮਾਨਦਾਰ ਤੇ ਦੇਸ਼-ਭਗਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ

ਘਬਰਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣੋ ਕਿ ਇਮਾਨਦਾਰ ਤੇ ਦੇਸ਼-ਭਗਤ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਣਗੀਆਂ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਵਚਨ ਦੇਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਉਹ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ, ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼, ਆਪਣੇ ਤਰਤੀਬ ਵਾਲੇ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਨੂੰ ਦਰੁਸਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਅੱਗੇ ਆ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨਗੇ। ਕੁਦਰਤ ਵੱਲੋਂ ਬਣਾਈ ਗਈ ਇਸ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਆ ਕੇ ਸੰਭਾਲਣਗੇ। ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਧਰਤ ਸਿਰਫ਼ ਬੇਈਮਾਨ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਨਹੀਂ ਬਣਾਈ ਹੈ।” ਇਹ ਆਖਦੇ ਹੀ ਆਕਾਸ਼ਵਾਣੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ।

ਆਹਿਸਤਾ-ਆਹਿਸਤਾ ਅਸਮਾਨ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਅਸਮਾਨ ਤੋਂ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਪਤਾ ਹੀ ਨਾ ਲੱਗਾ ਕਦੋਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਅਸਮਾਨ ਦੁੱਧ ਰੰਗੀ ਧੁੱਪ ਨਾਲ ਫਿਰ ਤੋਂ ਚਮਕਣ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਸਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੋ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਮਹਿਕ, ਪੰਛੀਆਂ ਦੀ ਚਹਿਚਹਾਹਟ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਗਿਆ। ਪੰਛੀਆਂ ਦੀਆਂ ਡਾਰਾਂ ਫਿਰ ਤੋਂ ਉਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਅਸਮਾਨ 'ਤੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਬਣਾਅ ਕੇ ਉੱਡਣ ਲਗੀਆਂ। ਬਹਾਰਾਂ ਨੱਚਦੀਆਂ-ਗਾਉਂਦੀਆਂ ਉਸ ਸ਼ਹਿਰ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦੀਆਂ-ਜਾਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਤੇ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸਿਰਮੌਰ ਬਣ ਕੇ ਨਿਤਰਿਆ। ਸਾਰੀ ਤਰਤੀਬ-ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਇਮਾਨਦਾਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਇਮਾਨਦਾਰ ਤੇ ਵਧੀਆ ਹੋ ਗਈ। ਕਾਫ਼ੀ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਫਿਰ ਤੋਂ ਵਾਪਿਸ ਆ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਵਾਪਿਸ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆਈਆਂ।

(ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਸਟੇਟ ਬੈਂਕ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, ਤਿਬਤੀ ਰੋਡ,
ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ-143521
09815035214

ਯਾਦ

ਉਹ ਲੋਕ

ਮੇਰਾ ਜਨਮ ਇਕ ਗਰੀਬ ਪਰਿਵਾਰ 'ਚ ਹੋਇਆ। ਚੌਥੀ ਜਮਾਤ ਤੱਕ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲ 'ਚ, ਜਿਹੜਾ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਦੋ ਕਿਲੋਮੀਟਰ 'ਤੇ ਸੀ, ਪੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਅੱਗੇ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਡੀ.ਏ.ਵੀ. ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦਸੂਹਾ 'ਚ ਦਾਖ਼ਲਾ ਲਿਆ। ਸਕੂਲ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ 11 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਸੀ। ਪੈਦਲ ਹੀ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਪੰਜਵੀਂ ਤੋਂ ਨੌਵੀਂ ਕਲਾਸ ਤੱਕ ਸਾਰਾ ਨਤੀਜਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦੇ ਮੈਦਾਨ 'ਚ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਾਲ ਮੈਂ ਸੱਤਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਸੀ। ਜਦ ਹੈੱਡਮਾਸਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 7th Section B ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਦੱਸਣਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਚੁੱਪ ਰਹੇ। ਆਖਣ ਲੱਗੇ - “ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਸੌਂ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਫ਼ਿਕਰ 'ਚ ਕੀ ਇਸ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਫ਼ੇਲ੍ਹ ਕਰਾਂ ਜਾਂ ਪਾਸ !” ਕਿਉਂਕਿ Section 'ਚ ਮੇਰੇ ਨੰਬਰ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਨ ਪਰ ਹਿਸਾਬ 'ਚੋਂ 150 'ਚੋਂ ਮੇਰੇ 2 ਨੰਬਰ ਸਨ। ਖ਼ੈਰ ਮੈਨੂੰ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਹਿਸਾਬ 'ਚੋਂ ਸਿਵਾਏ ਦਸਵੀਂ ਦੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਪੂਰੇ ਨੰਬਰ ਲੈ ਕੇ ਪਾਸ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਦਸਵੀਂ 'ਚ ਮੇਰੇ ਬਹੁਤ ਚੰਗੇ ਨੰਬਰ ਆਏ ਅਤੇ ਹੈੱਡਮਾਸਟਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਨਾਲ ਜਾ ਕੇ ਡੀ.ਈ.ਵੀ. ਕਾਲਜ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦਾਖ਼ਲ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਹੋਸਟਲ 'ਚ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਾਡੇ ਪੂਜਨੀਯ ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕਾਲਜ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ 'ਚ ਪੋਸਟ ਗ੍ਰੈਜੂਏਸ਼ਨ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਪੋਸਟ ਗ੍ਰੈਜੂਏਸ਼ਨ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਖੈਰ, ਪਰਤ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹੋਸਟਲ ਵੱਲ ਆਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਇਕ ਮੇਰਾ ਸੀਨੀਅਰ ਲੋਕਲ ਸੀ ਪਰ - ਹੋਸਟਲਰ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਕੋਈ ਦੋ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਇਕ ਕਾਫ਼ੀ ਪੁਰਾਣਾ ਕਸਬਾ ਬਜਵਾੜਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ ਅਤੇ ਮਹਾਤਮਾ ਹੰਸ ਰਾਜ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ।

ਸਾਡੇ ਕਾਲਜ ਦਾ ਗਰਲਜ਼ ਸੈਕਸ਼ਨ ਕਾਫ਼ੀ ਦੂਰ ਸੀ। ਬਜਵਾੜੇ ਦੀ ਇਕ ਕੁੜੀ ਉਥੇ ਪੜ੍ਹਦੀ ਸੀ। ਲੋਕਲ ਹੋਸਟਲਰ ਉਸ ਨਾਲ ਛੇੜ ਖਾਨੀ ਕਰਦਾ। ਕੁੜੀ ਦੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਕਾਲਜ ਆਏ ਤੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਦਸ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਰੇ ਕਾਲਜ ਦੇ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਨੂੰ ਗਰਾਊਂਡ 'ਚ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਕੁੜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ Suspend ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸਾਡੇ ਹੋਸਟਲ ਦੇ ਕੁਝ ਮੁੰਡੇ ਉਸ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ 'ਚ ਹੜਤਾਲ ਕਰਨ ਤੇ ਉਤਾਰੂ ਸਨ। ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਹੋਸਟਲ ਆਏ ਅਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ ਸਖ਼ਤ ਮਨਾਹੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ। ਦੋ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਪੜਤਾਲ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਲ ਲਈ ਕਾਲਜ 'ਚੋਂ ਕੱਢਣ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਵਾਇਸ ਚਾਂਸਲਰ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਉਹ ਮਨਜ਼ੂਰ ਵੀ ਹੋ ਗਈ। ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਵਾਇਸ ਚਾਂਸਲਰ ਡਾ. ਜੋਸ਼ੀ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਭਾਬੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਸਨ।

ਕੀ ਅੱਜ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ 'ਚ ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

ਰਜਾਰਾ ਸਿੰਘ ਬੱਧਣ
ਦਸੂਹਾ

ਵਿਅੰਗ

ਸੜਕ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ

ਬਲਰਾਜ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ

ਮੈਂ ਹਾਂ ਸੋਹਣੇ ਦੇਸ਼ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇੱਕ ਪੇਂਡੂ ਲਿੰਕ ਰੋਡ। ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਮੇਰੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਭੈਣਾਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਜੀ.ਟੀ. ਰੋਡ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਹਾਈਵੇਜ਼, ਸ਼ਹਿਰੀ ਸੜਕਾਂ। ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਿਨ ਦੱਸਣਗੀਆਂ, ਅੱਜ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਬਿਆਨ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਬਣਾਅ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਆਵਾਜਾਈ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਜਦ ਤੱਕ ਸੜਕ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ ਲੋਕ ਬੜੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਲੀਡਰਾਂ ਤੇ ਅਫਸਰਾਂ ਦਾ ਲਹੂ ਪੀਣ ਤੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਬਣਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਹਰ ਨਾਗਰਿਕ ਆਪਣੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਪਿਆਰ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਵਰਤੋਂ ਆਵਾਜਾਈ ਲਈ ਘੱਟ ਤੇ ਹੋਰ ਕੰਮ ਪੰਦਿਆਂ ਲਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਕਿਸਾਨ ਭਰਾ ਮੇਰੀ ਫਿਰਗਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਿਆਰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਮੋਟਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦੇਂਦੇ। ਹਾੜੀ ਸਾਉਣੀ ਕਹੀਆਂ, ਤਵੀਆਂ, ਹੱਲਾਂ ਨਾਲ ਵੱਢ ਵੱਢ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਫਿੱਟ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਤਾਂ ਦੋ ਗੱਡੀਆਂ ਵੀ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ। ਅਜਿਹਾ ਪਿਆਰ ਵੇਖ ਕੇ ਮੇਰਾ ਮਨ ਭਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬੜੇ ਸੀਵਰ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹਾਂ। ਲੋਕੀਂ ਕੋਠੀ 'ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਹ ਲੱਖ ਲਾ ਦੇਣ, ਪਰ ਘਰ ਦਾ ਗੰਦਾ ਪਾਣੀ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਹੀ ਛੱਡਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਅਭਾਗੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਹ ਸੇਵਾ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਕਈ ਭਲੇਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਘਰ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਦੂਰ ਤੋਂ ਨਾਲੀ ਪੁੱਟ ਕੇ ਘਰ ਦਾ ਗੰਦਾ ਪਾਣੀ ਮੇਰੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਕਸ਼ਟ ਇਸ ਲਈ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਗਰਮੀ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਠੰਡੀ ਰਹਾਂ। ਲੰਘਦੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਨਾਲ ਇਹ ਗੰਦਾ ਪਾਣੀ ਘਰਾਂ ਅਤੇ ਕੱਪੜਿਆਂ 'ਤੇ ਪੈ

ਕੇ, ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਠੰਡਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਅਹਿਸਾਨ ਲਾਹੁਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ।

ਮੇਰੀ ਸੇਵਾ ਲੋਕ ਘਰ ਦਾ ਕੂੜਾ ਸੁੱਟਣ ਅਤੇ ਰੂੜੀ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਵੀ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਡੰਗਰਾਂ ਦਾ ਗੋਹਾ ਤੇ ਘਰ ਦਾ ਕੂੜਾ ਮੇਰੇ ਚੌਵੇਂ ਕਿਨਾਰਿਆਂ 'ਤੇ ਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਪਿਆਰੀ ਮਨਸ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਇਸ ਰੁਕਾਵਟ ਕਰਕੇ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਲੋਕ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਗੁਜ਼ਰਨ ਤਾਂ ਜੋ ਕਿਤੇ ਮੈਂ ਟੁੱਟ ਫੁੱਟ ਨਾ ਜਾਵਾਂ। ਦੁਕਾਨਾਂ ਵਾਲੇ ਝਾੜੂ ਮਾਰਕੇ ਸਾਰਾ ਕੂੜਾ ਕਰਕਟ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਗੱਲ ਵੱਖਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਉਹੀ ਕੂੜਾ ਉੱਡ ਉੱਡ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਪਰਾਲੀ, ਛਟੀਆਂ, ਕਬਾੜ ਦੇ ਢੇਰ ਲਾਉਣੇ, ਡੰਗਰ ਬੰਨ੍ਹਣੇ ਅਤੇ ਅਜੀਬੋ ਗਰੀਬ ਕਿਸਮ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨ ਬਣਾ ਕੇ ਨਜਾਇਜ਼ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰਨੇ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਦਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਮਾਰ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਲੋਕ ਇਹ ਭੁੱਲ ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਬਣਾਈ ਕਿਸ ਕੰਮ ਲਈ ਸੀ ! ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਜੰਮ ਪਵੇ, ਕੋਈ ਮਰ ਜਾਵੇ ; ਭੋਗ ਹੋਵੇ ਜਗਰਾਤਾ ਹੋਵੇ, ਮੇਰੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਜਰੂਰੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਥੰਮ੍ਹ ਗੱਡ ਕੇ ਹੀ ਟੈਂਟ ਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਭੁੱਲ ਗਈ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਸੜਕ ਹਾਂ ਕਿ ਸੀਵਰ, ਕੂੜਾਡੰਪ, ਕਬਾੜਖਾਨਾ ਜਾਂ ਰੂੜੀ ਲਾਉਣ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਹਾਂ।

ਜਦੋਂ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਰੂਹ ਪੰਜਾਬ ਆਈ

ਬਲਰਾਜ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਕਾਬਲ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ 'ਤੇ ਤਕਰੀਬਨ ਅਠਾਰਾਂ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਹਰੇਕ ਹਮਲੇ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਖੀਰ ਸਿੱਖਾਂ ਹੱਥੋਂ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਹੀ ਉਹ ਹਮਲੇ ਕਰਨੋਂ ਹਟਿਆ

ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਆਤਮਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਇੱਥੇ ਹੀ ਭਟਕਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਇੱਕ ਵਾਰ ਉਸਦੀ ਤੇ ਉਸਦੇ ਜਰਨੈਲ ਜਹਾਨ ਖਾਨ ਦੀਆਂ ਆਤਮਾਵਾਂ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਜਿੱਤੇ ਤੇ ਲੁੱਟੇ ਹੋਏ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਘੁੰਮ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਕਾਬਲ ਕੰਧਾਰ ਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਕਿ ਉਥੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਰਾਜ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਕਤਲੋਆਮ ਮਚਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਬੰਬ ਧਮਾਕੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਿਧਰੇ ਅਸੱਲਟਾਂ ਦੇ ਬਰੈਸਟ ਵੱਜ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਕਿਧਰੇ ਮਨੁੱਖੀ ਬੰਬ ਮਾਸੂਮਾਂ ਨੂੰ ਉਡਾਅ ਰਹੇ ਸਨ। ਵੇਖ ਕੇ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ ਕਿ ਨਵੇਂ ਸ਼ਾਸਕ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਾਏ ਪੂਰਨਿਆਂ 'ਤੇ ਚੱਲ ਕੇ ਹੀ ਰਾਜ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ ਤਾਂ ਇੱਕ ਦਮ ਧੂੰਏਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਹ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸੜਨ ਲੱਗੀਆਂ। ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅੱਗ ਮਚ ਰਹੀ ਸੀ। ਧੂੰਆਂ ਕਾਲੇ ਨਾਗ ਵਾਂਗ ਵਲ ਖਾਂਦਾ ਅਸਮਾਨ ਵੱਲ ਚੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਲੁਕਦੇ ਫਿਰਦੇ ਸਨ। ਸੜੇ ਹੋਏ ਟੁੰਡ ਮੁੰਡ ਦਰਖਤ ਭੂਤਾਂ ਵਾਂਗ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਛਿੜ ਗਿਆ। ਖੰਘ ਖੰਘ ਕੇ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਹੋ ਗਿਆ।

ਅਬਦਾਲੀ ਬੋਲਿਆ, “ਜਹਾਨ ਖਾਨ, ਇਹ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ! ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਇਹ ਕਿਹੜਾ ਹਮਲਾਵਰ ਪੰਜਾਬ 'ਤੇ ਟੁੱਟ ਪਿਆ ਹੈ।”

ਐਸ.ਪੀ., ਮਲੋਟ 9815124449

ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਹਿਰਾਈ ਹੋਰਾਂ ਨਾਲ

ਰਜਨੀਸ਼ ਜੱਸ

“ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਹਿਰਾਈ ਜੀ” - ਸਾਡੇ ਘਰ ਸਭ ਜਾਣਦੇ ਨੇ। ਜਦ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਆਉਂਦੀ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਪੜ੍ਹਦੇ। ਉਹ ਚਿੱਠੀ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਸਿਆਣੇ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਚਾਹੇ ਉਹ ਕੋਈ ਵੀ ਪੜ੍ਹੇ ਇੰਝ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰੇ ਲਈ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ।

ਮੇਰਾ ਜਦੋਂ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਤਮਨਾ ਸੀ ਕਿ ਸਹਿਰਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲਣਾ ਹੈ। ਚਲਾ ਗਿਆ ਰੋਹਿਣੀ। ਜਦ ਫਲੈਟ ਵਿਚ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਦੇਖਿਆ ਸਹਿਰਾਈ ਜੀ ਬੈੱਡ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਸੀ। ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਕਿਤਾਬਾਂ ਹੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਸਨ। ਇੰਝ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿਸੇ ਜਿਉਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮੈਂ : ਪੈਰੀਂ ਪੈਨਾਂ ਜੀ !

ਸਹਿਰਾਈ ਜੀ : ਜਿਉਂਦਾ ਰਹਿ।

ਮੈਂ : ਮੈਂ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹਾਂ, ਸਹਿਰਾਈ ਜੀ : ਬੈਠੋ ।

ਮੈਂ : ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਗੁੜ ਲਓ। ਦੁਆਬੇ ਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਸ਼ੌਕ ਰੱਖਦੇ ਹੋ ?

ਸਹਿਰਾਈ ਜੀ : ਹਾਂ। ਬਹੁਤ।

ਮੈਂ : ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਚਾਹਵਾਨ ਸੀ। (ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਘੁੰਮ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਕੋਈ ਤਈ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ।) ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਮੇਰੀ ਮੰਮੀ ਨੂੰ ਕਿ 'ਉਸ਼ਾ' (ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਆਸ਼ਾ ਹੈ) ਤੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਉਠਦੇ ਬੈਠਦੇ ਬਸ ਇਹੀ ਕਿਹਾ ਕਰ ਕਿ ਮੈਂ ਤੰਦਰੁਸਤ ਹਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਤੰਦਰੁਸਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਇਸ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡਾ ਮਨੋਬਲ ਪੱਕਾ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਵਧੀਆ ਵੰਗ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਓਗੇ। ਜੱਸ ਜੀ ਲਈ ਵਧੀਆ ਤੇ ਸੁਆਦਿਸ਼ਟ ਭੋਜਨ ਬਣਾਓਗੇ।

(ਸਹਿਰਾਈ ਜੀ ਦੀ ਆਦਤ ਸੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਛੋਟਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਸੀ।)

ਮੈਂ : ਕਈ ਵਾਰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਬੇਈਮਾਨੀ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਰਹੀ ਹੈ। ਬੇਈਮਾਨ ਆਦਮੀ ਖੁਸ਼ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਸਹਿਰਾਈ : ਜੀ ਨਹੀਂ ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਸਾਰੀ ਤਨਖਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ਆਪਣੇ

ਚਪੜਾਸੀ ਨੂੰ ਚੈੱਕ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਤੇ ਮੇਰੇ ਦਸਤਖ਼ਤ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਟੀਚਰਾਂ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਸੀ। 50,000 ਰੁਪਏ ਦਾ ਚੈੱਕ ਸੀ। ਉਹ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਵਾਪਸ ਨਾ ਆਇਆ। ਜਦ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਘਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਮੁੱਕਰ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਇਹ ਪੈਸੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਦਿੱਤੇ। ਪਰ ਤੂੰ ਯਕੀਨ ਕਰੇਗਾ ? ਬਹੁਤ ਸਾਲ ਪਿੱਛੋਂ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਸਨਮਾਨ ਸਮਾਰੋਹ ਵਿਚ 50,000 ਰੁਪਏ ਮਿਲੇ। ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਪੈਸਾ ਕਦੇ ਕਿਤੇ ਗਿਰ ਵੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ।

ਮੈਂ : ਮੈਂ ਤਾਂ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੋਵੇਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਇਕੱਲੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋ ? ਜਾਂ...

ਸਹਿਰਾਈ ਜੀ : ਭਾਪਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀ ਆ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਨੇ ਮੇਰੀ।

(ਏਨਾ ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਏ। ਵਿੱਚ ਵਿੱਚ ਉਹ ਖੰਘ ਵੀ ਰਹੇ ਸਨ।)

ਸਹਿਰਾਈ ਜੀ : ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਸੁਣਾਓ ? ਜੱਸ ਜੀ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੈ ? ਉਸ਼ਾ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਵੀ।

ਮੈਂ : ਡੈਡੀ ਠੀਕ ਨੇ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ। ਮੰਮੀ ਦਵਾਈ ਲੈ ਕੇ ਠੀਕ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ ਤੁਸੀਂ ਨਵੇਂ ਲੇਖਕਾਂ ਲਈ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੋਗੇ?

ਸਹਿਰਾਈ ਜੀ : ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹੋ, ਸੋਚੋ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਦਾ ਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਦੇਹਾਂ ਦਾ ਭਲਾ ਹੋਵੇ। ਸਿਰਫ਼ ਪੈਸੇ ਲਈ ਇਹ ਅਣਮੋਲ ਜੀਵਨ ਗੁਆ ਦੇਣਾ ਬਹੁਤ ਮਾੜਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਹੁਣ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਤੇਰੇ ਜਾਣ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਇਸਦੀ ਜੁਗਲੀ ਕਰਾਂਗਾ। ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਨਾ ਜੁਗਲੀ - ਜਿਵੇਂ ਮੱਝ ਕਰਦੀ ਹੈ?

ਮੈਂ : ਹਾਂ ਜੀ।

ਸਹਿਰਾਈ ਜੀ : ਬਸ ਫਿਰ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਤੱਤ ਕੱਢਾਂਗਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲੇ, ਜੇ ਵੀ ਕਰੇ ਉਸ ਦਾ ਤੱਤ ਕੱਢ ਲਵੋ ਕਿ ਕੀ ਹੈ ?

ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਇੰਝ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਬੋਹੜ ਦੀ ਛਾਵੇਂ ਬੈਠਾ ਹੋਵਾਂ ਜਿਸਦੀ ਉਮਰ 500 ਸਾਲ ਹੋਵੇ, ਜਿਸਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਾਉਣ ਤੇ ਹਾੜ੍ਹ ਝੱਲ ਲਏ ਹੋਣ ਪਰ ਉਸਦਾ ਅਸਰ ਹੇਠ ਬੈਠੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ ਨਵਾਂ ਦੇਖਣ ਦੀ

ਤਾਂਘ ਸੀ। ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਮੈਂ ਭੁੱਲ ਹੀ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਚੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੇ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਇੰਝ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਬੈੱਡ ਤੋਂ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦੇਣ। ਡੈਡੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੁੱਧ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ 2 ਕੁ ਘੰਟੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਬਹਾਦੁਰਗੜ੍ਹ ਆਪਣੀ ਮਾਸੀ ਕੋਲ ਆ ਗਿਆ। ਦੋ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਫੋਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੇਟੀ (ਦੋਸਤ ਦੀ ਬੇਟੀ) ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਜਾਣ ਬਾਅਦ ਸਹਿਰਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਖੰਘ ਆਈ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਾਂਸੀ ਰਹੀ।

ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, “ਹੁਣ ਠੀਕ ਨੇ ?”

ਉਹ : ਹਾਂ ਜੀ। ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਨ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਤੋਂ।

ਮੈਂ : ਗੱਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ?

ਉਹ ਬੋਲੀ : ਹਾਂ ਜੀ।

ਸਹਿਰਾਈ ਜੀ ਨੇ ਫੋਨ ਲਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇਰ ਗੱਲਾਂ ਕਿਉਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਬੀਅਤ ਏਨੀ ਖ਼ਰਾਬ ਰਹੀ।

ਸਹਿਰਾਈ ਜੀ : ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਹੀ ਤਾਂ ਆਏ ਸੀ। ਕੀ ਹੋਇਆ ਜੇ ਮੈਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ? ਜੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਨਾ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਪਿਆਸ ਰਹਿ ਜਾਣੀ ਸੀ।

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਨੇ। ਮੇਰੀ ਸ਼ਾਦੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਵੀ ਨੇ। ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਲਈ ਮੈਂ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆ ਸੀ। ਘਰਵਾਲੀ ਦੇ ਪਰਸ ਵਿੱਚੋਂ 3000 ਰੁਪਏ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੱਢ ਲਏ ਸਨ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੋਈ। ਮੈਨੂੰ ਸਹਿਰਾਈ ਜੀ ਦੀ ਗੱਲ ਯਾਦ ਆ ਗਈ ਕਿ ਮਿਹਨਤ ਦੇ ਪੈਸੇ ਕਿਤੇ ਡਿੱਗ ਵੀ ਜਾਣ ਤਾਂ ਕੁਦਰਤ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਫਿਰ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਕਿਸੇ ਫੈਕਟਰੀ ਤੋਂ ਬੋਨਸ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ 3300 ਰੁਪਏ ਦਾ ਚੈੱਕ ਆ ਗਿਆ। ਘਰਵਾਲੀ ਤਾਂ ਮੰਨ ਗਈ ਕਿ 'ਕੁਦਰਤ ਹੈ!' ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਲੈ ਕੇ ਇੱਕ ਯਾਦ ਤਾਜ਼ੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਮੁਹੱਲਾ ਪੁਰਹੀਰਾਂ ਨਜ਼ਦੀਕ ਡਾਕਖਾਨਾ

ਹੁਜ਼ਿਆਰਪੁਰ-146111

7351004629

ਗੋਰਖਪੰਦਾ

ਰਜਨੀਸ਼ ਜੱਸ

ਰਮੇਸ਼ ਕਿਰਾਏ ਦੇ ਮਕਾਨ 'ਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਮੀਨਾ ਤੇ ਦੋ ਬੱਚੇ ਸਨ। ਦੋ ਬੱਚੇ ਇਕ ਕੁੜੀ ਪ੍ਰਵੀਨ ਤੇ ਮੁੰਡਾ ਰਾਹੁਲ ਸੀ।

ਰਮੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਨੁਸਰਤ ਫਤਿਹ ਅਲੀ ਖਾਨ ਦੀਆਂ ਕੱਵਾਲੀਆਂ ਸੁਣਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਮਸਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਤਾੜੀਆਂ ਮਾਰ ਕੇ ਨੱਚਣ ਵੀ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ।

ਅੱਜ ਉਹ ਐਤਵਾਰ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਛੁੱਟੀ ਮਨਾਅ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਨੁਸਰਤ ਜੀ ਦੀਆਂ ਕੱਵਾਲੀਆਂ ਲਾ ਲਈਆਂ। ਮਸਤ ਹੋ ਕੇ ਤਾੜੀਆਂ ਮਾਰ ਕੇ ਨੱਚਣ ਲੱਗਾ। ਇਧਰੋਂ ਮਕਾਨ ਮਾਲਕਿਨ ਆਈ ਤੇ ਉਸਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਮੇਸ਼ ਨੂੰ ਕਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਤਾੜੀਆਂ ਨਾ ਮਾਰੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੇ ਸਹੁਰਾ ਸਾਹਿਬ ਆਏ ਹੋਏ ਨੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਏਦਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਪੁਰਾਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਨੇ। ਉਹ ਤਾਂ ਏਨੇ ਸਖ਼ਤ ਨੇ ਕਿ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਨਹੀਂ ਖੇਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਚਾਹੇ ਉਹ ਮਾਮੇ-ਮਾਸੀ ਦੇ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਣ।

ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਰਮੇਸ਼ ਨੇ ਅਵਾਜ਼ ਘੱਟ ਕਰ ਲਈ।

ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮਕਾਨ ਮਾਲਕਿਨ ਦੇ ਸਹੁਰਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਕੋਈ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰਮੇਸ਼ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਲੱਗੀ ਕਿ ਉਹ ਹੀ ਬਸ ਸਟੈਂਡ 'ਤੇ ਛੱਡ ਕੇ ਆਵੇ।

ਰਮੇਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੋਟਰਸਾਈਕਲ 'ਤੇ ਬਿਠਾਅ ਕੇ ਬਸ ਸਟੈਂਡ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, “ਬਜ਼ੁਰਗੋ, ਤੁਹਾਡਾ ਨਾਂ ਕੀ ਹੈ?”

“ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ।”

“ਜੇ ਬੁਰਾ ਨਾ ਮੰਨੋ ਤਾਂ ਇੱਕ ਗੱਲ ਪੁੱਛਾਂ?”

“ਪੁੱਛ ਲੈ।”

ਰਮੇਸ਼ : “ਤੁਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹੋ ਮੁੰਡਾ ਤੇ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਨਹੀਂ ਖੇਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਕਿ ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਚਾਹੇ ਉਹ ਭੈਣ ਭਰਾ ਹੋਣ।”

ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ : “ਹਾਂ।”

ਰਮੇਸ਼ : “ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਦੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ

ਕਿਸੇ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ?”

ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੀ ਦੁਖਦੀ ਰਗ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਏਨੀ ਦੇਰ ਨੂੰ ਬਸ ਸਟੈਂਡ ਆ ਗਿਆ। ਰਮੇਸ਼ ਨੇ ਮੋਟਰਸਾਈਕਲ ਸਾਇਕਲ ਸਟੈਂਡ 'ਚ ਜਮ੍ਹਾ ਕਰਵਾਇਆ ਤੇ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਥੈਲਾ ਲੈ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਤੁਰ ਪਿਆ।

ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਅਤੀਤ 'ਚ ਗੁੰਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਬੱਸ ਦੇ ਮੂਹਰੇ ਆ ਗਿਆ। ਰਮੇਸ਼ ਨੇ ਬਾਹੋਂ ਫੜ ਕੇ ਇਕ ਸਾਈਡ 'ਤੇ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਚਾਹ ਵਾਲੀ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਗਲਾਸ ਪਾਣੀ ਦਾ ਲਿਆ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਇਆ।

ਬਸ ਆਉਣ ਨੂੰ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ ਥੜ੍ਹੇ 'ਤੇ ਬਹਿ ਗਏ।

ਰਮੇਸ਼ : “ਕੀ ਗੱਲ ਬਜ਼ੁਰਗੋ? ਕੋਈ ਗਲਤ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛ ਲਿਆ?”

ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ : “ਨਹੀਂ ਕਾਕਾ। ਸਵਾਲ ਤਾਂ ਸਹੀ ਹੈ ਪਰ ਇਹਦਾ ਜਵਾਬ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਦੁਖਦੀ ਰਗ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਕ ਕੁੜੀ ਪਾਰੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਬਸ ਇੱਕ ਵਾਰ ਉਸਦਾ ਹੱਥ ਫੜਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ ਹਿੰਮਤ ਹੈ ਤਾਂ ਭਜਾ ਕੇ ਲੈ ਜਾ। ਮੈਂ ਹੀ ਡਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਬਸ ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ। ਉਹਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋ ਗਿਆ।”

ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਕਹਿੰਦੇ ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਆਈਆਂ।

ਰਮੇਸ਼ : “ਆਪਣੇ ਅਧੂਰੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਬਦਲਾ ਤੁਸੀਂ ਨਵੀਂ ਨਸਲ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਲੈ ਰਹੇ ਹੋ? ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਥੋੜ੍ਹੀ ਲਚਕ ਰੱਖੋ। ਕੀ ਹੁਣ ਪਾਰੇ ਮਿਲਦੀ ਨਹੀਂ? ਕੀ ਹੁਣ ਵੀ ਰਾਜ਼ੀ ਹੈ ਉਹ? ਪਰ ਹੁਣ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਹੋ ਗਿਆ।”

ਏਨੇ ਨੂੰ ਬੱਸ ਆ ਗਈ। ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ : “ਕਾਕਾ ਤੂੰ ਅੱਜ ਜਵਾਲਾਮੁਖੀ ਛੇੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਸ ਨੇ ਕੀ ਕੀ ਵਹਾਅ ਕੇ ਲੈ ਜਾਣਾ ਹੈ?”

ਰਮੇਸ਼ : “ਮਾਫ਼ੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਜੇ ਕਿਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਦਿਲ ਦੁਖਾਇਆ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇੱਕ ਵਾਰ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਦੁਬਾਰਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਥੇ ਆਉਣਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਕਈ ਫ਼ੈਸਲੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਨਾ ਲਓ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਹ ਮੌਕੇ ਦੁਬਾਰਾ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ।”

ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ : “ਚਲੋ ਰੱਬ ਦਾ ਭਾਣਾ !

ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਬੱਸ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਚੱਲਦਾ ਹਾਂ। ਪਰ ਤੂੰ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਛੇੜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਨੇ। ਚੰਗਾ, ਚੱਲਦਾ ਹਾਂ। ਜਿਉਂਦਾ ਰਹਿ।”

ਉਹ ਬੱਸ ਵਿਚ ਬਹਿ ਗਿਆ। ਪਰ ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰਮੇਸ਼ ਲਈ ਇਕ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ ਇੱਜ਼ਤ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਸਮਾਂ ਬੀਤ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਵਾਪਿਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਰਮੇਸ਼ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਤੀਵੀਂ ਸੀ। ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਉਹਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬਹਿ ਗਏ।

ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ : “ਰਮੇਸ਼ ਦੱਸ ਇਹ ਕੌਣ ਹੈ? ਰਮੇਸ਼ : “ਪਤਾ ਨਹੀਂ।”

ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ : “ਇਹ ਪਾਰੇ ਹੈ। ਇਹਦਾ ਘਰਵਾਲਾ ਗੁਜ਼ਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਅ ਲਿਆ ਹੈ। ਲੋਕ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਬੁੱਢੇ ਨੂੰ ਜਵਾਨੀ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਹੁਣ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇੱਕ ਵਾਰ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਪਰ ਮੌਕਾ ਦੁਬਾਰਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕੀ ਪਤਾ ਫਿਰ ਨਾ ਮਿਲੇ।”

ਰਮੇਸ਼ ਨੇ ਪਾਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ।

ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ : “ਮੈਂ ਪਾਰੇ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਤੂੰ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿੰਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੈਨੂੰ ਹੀ ਮਿਲਣਾ ਹੈ। ਸੇ ਸਿੱਧਾ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਹੀ ਆਏ ਹਾਂ।”

ਪਾਰੇ : “ਜੇ ਤੂੰ ਜਵਾਨੀ ਵੇਲੇ ਇਹਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਏਨੇ ਸਾਲ ਵਿਯੋਗ ਨਾ ਸਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ।”

ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਉਹਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕੁਰਾਹਟ ਸੀ। ਰਮੇਸ਼ ਨੇ ਉੱਠ ਕੇ ਕੱਵਾਲੀਆਂ ਲਾ ਲਈਆਂ। ਕੱਵਾਲੀ ਸੀ - “ਤੁਮ ਇਕ ਗੋਰਖਪੰਦਾ ਹੋ”।

ਉਹ ਤਾੜੀਆਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗਾ। ਪਰ ਅੱਜ ਸਮਾਂ ਬਦਲ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਪੁਰਾਣੀ ਸੋਚ ਛੱਡ ਕੇ ਨਵਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹਨੂੰ ਕੁੜੀਆਂ ਤੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਇਕੱਠੇ ਖੇਲਣ 'ਤੇ ਵੀ ਕੋਈ ਰੋਸ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਮੁਹੱਲਾ ਪੁਰਹੀਰਾਂ ਨਜ਼ਦੀਕ ਡਾਕਖਾਨਾ
ਗੁਜ਼ਿਆਰਪੁਰ, 7351004629

ਯਹਾਂ ਕੋਈ ਨਾ ਜੀ ਸਕਾ-9

•ਇੰਦਰ ਕੌਰ

ਮੈਂ ਸੋਧ ਦੇ ਕੰਮ ਲਈ ਅੱਜ ਤਕ ਬਿਨਾਂ ਵੇਤਨ ਦੇ ਜਾਂ ਵੇਤਨ-ਸਹਿਤ ਛੁੱਟੀਆਂ ਨਹੀਂ ਲੀਤੀਆਂ, ਪਰ ਹੁਣ ਸੋਚ ਰਹੀ ਹਾਂ ਕਿ ਲੈ ਹੀ ਲਵਾਂ। ਦੋ ਕਾਰਣਾਂ ਪਿੱਛੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਵਿਆਹ ਬਚਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ; ਮੇਰਾ ਸੋਧ ਦਾ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਹੋ ਸਕੇਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਲਗਦੈ ਕਿ ਖ਼ੁਦਦਾਰ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਈ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੁਰਖਤੰਤਰ ਦੇ ਘਿਨਾਉਣੇ ਪੰਜੇ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਨਹੁੰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਕੌਮਲ ਕਾਇਆ-ਮਨ ਨੂੰ ਲਹੂ-ਲਹਾਨ ਕਰਦੇ ਈ ਨੇ, ਵੈਸੇ ਅਪਵਾਦ ਤਾਂ ਹਰ ਥਾਂ ਹੁੰਦੇ ਈ ਨੇ। ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਵਿਆਹ ਈ ਨਾ ਕਰਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ 'ਪੁਰਖਸ਼੍ਰੋਮਣੀ' ਏ ! ਹੁਣ ਜਦ ਗਲਤੀ ਕਰ ਈ ਬੈਠੀ ਤਾਂ ਵਿਆਹ ਦਾ ਨਿਭਾਹ ਈ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਹਿਤ 'ਚ ਏ, ਐਸਾ ਮੈਨੂੰ ਲਗਦੈ। ਅਸੀਂ ਸੱਤ ਭੈਣ-ਭਰਾ ਹਾਂ, ਤਲਾਕ ਦੀ ਸਥਿਤੀ 'ਚ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਜਮਾਨਾ ਸਦਾ ਸ਼ਕ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਦੇਖੇਗਾ। ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਛੱਡ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ, ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਹੀ ਤਲਾਕਸ਼ੁਦਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਨਿੰਦਾ 'ਚ ਹਜ਼ਾਰ ਮੂੰਹਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨੇ। ਜਗ ਦੀਆਂ ਹੋਰਨਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬੇਸਿਰ-ਪੈਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਨਾ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਘਰ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਹੀ ਕੀ-ਕੀ ਨਹੀਂ ਬੋਲਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਅਸਾਡੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਇਕ ਭੈਣ ਵਲ ਮੇਰੇ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਏ। ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਕਿਸੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਦੁਆਰਾ ਪੁੱਛੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਭਰਾ ਦੀ ਸੱਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਅਸਾਨੂੰ ਉਸ ਘਰ 'ਚ ਜਿਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਡਰ ਸੀ, ਉਸ ਘਰ 'ਚ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਉਹ ਈ ਏ।' ਮਨ 'ਚ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਦੀ ਸੋਚ ਕੇ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰਿੰਦਰ ਨਾਲ ਨਿਕਲੀ ਸੀ, ਉਹ 17 ਜਨਵਰੀ, 1974 ਦਾ ਦਿਨ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ 1990 ਵਿਚ ਵੀ ਲੋਕੀਂ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਸ਼ੰਕਾ ਕਰ

ਰਹੇ ਨੇ !
...ਮੈਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਉਪਕੁਲਪਤੀ ਕੋਲ ਸੋਧ ਦੇ ਕੰਮ ਲਈ ਦੋ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਲਈ ਬਿਨਾ ਵੇਤਨ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਵਾਸਤੇ ਬਿਨੈ-ਪੱਤਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਏ। ਮੇਰਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਏ ਕਿ ਇਕ-ਡੋਢ ਵਰ੍ਹੇ 'ਚ ਮੈਂ ਸੋਧ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਪਟਨਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ 'ਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰ ਸਕਾਂਗੀ ਅਤੇ ਛੇ-ਮਹੀਨੇ ਸਾਲ ਬਰਨਪੁਰ 'ਚ ਰਹਿ ਲਵਾਂਗੀ। ਬਿਨੈ-ਪੱਤਰ ਦੀ ਮੰਜੂਰੀ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ 'ਚ ਜਦ ਉਪਕੁਲਪਤੀ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹਾਂ, ਤਦ ਉਹ ਖਿੰਝ ਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ, 'ਪ੍ਰਾਧਿਆਪਕ ਸੋਧ ਦੇ ਕੰਮ ਲਈ ਛੁੱਟੀਆਂ ਮੰਗਦੇ ਤਾਂ ਹੈਣ ਪਰ ; ਹਕੀਕਤ 'ਚ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਨਹੀਂ।' ਜੇ ਵੀ ਏ, ਮੇਰਾ ਬਿਨੈ-ਪੱਤਰ ਉਹ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਨੇ।
ਮੈਂ ਕਰਾਏ ਦੇ ਮਕਾਨ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਖਾਲੀ ਕਰ ਕੇ ਸਮਾਨ ਨਾਲ ਪਟਨੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਘਰ ਦਿਆਂ ਕੰਮਾਂ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਾਈ 'ਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਾਅ ਦਿੰਦੀ ਹਾਂ। ਕੰਮਵਾਲੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਈ ਮੇਰੇ ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਦਿਨ ਲਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਘਰ-ਗ੍ਰਹਿਸਥੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਰੋਜ਼ ਲਿਖਣ ਲਈ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਘੰਟਿਆਂ ਦਾ ਵਕਤ ਕੱਢ ਈ ਲੈਂਦੀ ਹਾਂ। ਠੰਢ ਦੇ ਦਿਨ ਨੇ, ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਬਿਲਕੁਲ ਸੁਕ ਚੁਕਿਆ ਅਤੇ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਅਨੰਤ ਹੁੰਦੇ ਨੇ, ਤਾਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਨਾ ਤੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕੌੜ ਏ ਅਤੇ ਨਾ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਦਾ ਕੋਈ ਭਾਵ।
ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਸਮਾਧਾਨ ਦਾ ਵੇਲਾ ਮੰਨ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹਾਂ।
...ਪਟਨੇ ਆਇਆਂ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਹੋ ਚਲਿਆ। ਸਹੁਰਾ ਸਾਹਿਬ ਆਏ ਨੇ। ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਇਆਂ ਨਾ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋ ਰਹੀ ਏ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਗਮ। ਉਹ ਜਿਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਆਏ ਨੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਈ ਸੌਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਏ, ਪਰ ; ਮੈਂ ਵੀਤਰਾਗ-ਜਿਹੀ ਹਾਂ। ਘਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਜਿਵੇਂ ਦੋ ਦਲ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਨੇ। ਇਕ ਦਲ 'ਚ

ਭਾਪਾ ਜੀ (ਸਹੁਰਾ ਸਾਹਿਬ) ਅਤੇ ਪ੍ਰੀਤਮ-ਸੁਰਜੀਤ ਅਤੇ ਦੂਜੇ 'ਚ ਸਿਰਫ ਮੈਂ, ਪਰ ਦਲ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹਿਜ ! ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਬਣਾਅ ਕੇ ਖੁਆ ਰਹੀ ਹਾਂ, ਕੱਪੜੇ ਧੋ ਰਹੀ ਹਾਂ, ਭਾਂਡੋ-ਝਾੜੂ-ਪੌਚਾ ਵਗੈਰਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ।
ਭਾਪਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਇਆਂ ਅੱਜ ਪੰਜਵਾਂ ਦਿਨ ਏ। ਸਵੇਰ ਦਾ ਵਕਤ ਏ। ਮੈਂ ਰਸੋਈ 'ਚ ਪੀੜ੍ਹੇ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਪਰੌਂਠੇ ਵੇਲ ਰਹੀ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਸੁਭਾਵਕ ਏ ਕਿ ਸਿਰ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਪ੍ਰੀਤਮ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਏ ਅਤੇ ਕਹਿੰਦੈ, 'ਤੂੰ ਭਾਪਾ ਜੀ ਨਾਲ ਬਰਨਪੁਰ ਚਲੀ ਜਾ।' 'ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ 'ਚ ਸੋਧ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾਅ ਕੇ ਮੈਂ ਚਲੀ ਜਾਵਾਂਗੀ,' ਮੈਂ ਸਹਿਜਤਾ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਹੱਥ ਮੇਰੇ ਝੁਕੇ ਹੋਏ ਸਿਰ 'ਤੇ ਵਾਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਨੇ ਅਤੇ ਮੈਂ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ।
ਹੋਸ਼ ਆਵਣ 'ਤੇ ਮੈਂ ਸਿਰਫ ਇਕ ਹੀ ਗੱਲ ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ, 'ਹਰਿੰਦਰ ਨੂੰ ਤਾਰ ਦਿਉ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਕਦੀ ਵੀ ਇਸ ਘਰ ਦਾ ਅੰਨ-ਜਲ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪਾਉਣਾ।'
ਹਰਿੰਦਰ ਨੂੰ ਤਾਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਏ ਅਤੇ ਉਹ ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਆ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਭਾਪਾ ਜੀ ਅਤੇ ਹਰਿੰਦਰ ਵਿਚ ਕੌੜਾ ਸੰਵਾਦ ਹੁੰਦਾ ਏ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਕੱਪੜੇ ਅਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਰੱਖ ਲਈਆਂ ਨੇ। ਹਰਿੰਦਰ ਦੇ ਆਵਣ ਦੇ ਇਕ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੰਮਵਾਲੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾਅ ਲਿਆਉਂਦਾ ਏ। ਭਾਪਾ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ, 'ਤੂੰ ਜਮਾਲਪੁਰ ਤੋਂ ਜਲਦੀ

ਵਾਪਸ ਆ ਜਾ ਅਤੇ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਮਾਨ - ਸੂਤੀ ਸਾੜੀਆਂ, ਚੰਗੀਆਂ ਚਪਲਾਂ, ਤੇਰੀ ਪਸੰਦ ਦੇ ਕਾਂਟੇ ਤੈਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਦੇਵਾਂ।' ਮੈਂ ਨਾ ਤੇ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੁਖ-ਮੁਦਰਾ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਤਸੱਲੀਬਖ਼ਸ਼ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੀ ਹਾਂ। ਪਿਉ-ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਹਵਾਈਆਂ ਉੱਡ ਰਹੀਆਂ ਨੇ। ਦੋਵੇਂ ਅਸਾਨੂੰ ਗੱਡੀ 'ਤੇ ਬਿਠਾਉਣ ਲਈ ਨਾਲ ਈ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਆਏ ਨੇ, ਜਦ ਕਿ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ 'ਚ ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਿਆ !

ਮੈਂ ਅਤੇ ਹਰਿੰਦਰ ਜਮਾਲਪੁਰ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਾਂ। ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਹੱਡੀਆਂ ਦਾ ਢਾਂਚਾ-ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਏ ਅਤੇ ਰੰਗ ਸਿਆਹ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਏ, ਫਿਰ ਵੀ ਮਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਈ ਕ੍ਰੋਧ ਸੰਭਾਲ ਨਹੀਂ ਸਕ ਰਹੀ, 'ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇ ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਨਾਲ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੀ ਨਾ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗਾ।'

ਦੋ ਦਿਨ ਅਰਾਮ ਕਰ ਕੇ ਮੈਂ ਫਿਰ ਪੜ੍ਹਾਈ 'ਚ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਅਤੇ ਗੁਰਜੀਤ ਇਕ ਹੀ ਕਮਰੇ 'ਚ ਸੌਂਦੇ ਹਾਂ। ਇਕ ਦਿਨ ਗੁਰਜੀਤ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਏ, 'ਤੂੰ ਰਾਤੀਂ ਸੁੱਤੀ ਹੋਈ ਕਰਾਹੁੰਦੀ ਏਂ। ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ, ਤੈਨੂੰ ਦਰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇਗਾ।' ਆਪਣੀ ਕਰਾਹ ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀਂਦੀ, ਇਸ ਲਈ ; ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਵਾਂ ! ਬਸ ; ਸਰੀਰ 'ਚ ਜਦ ਥੋੜ੍ਹੀ ਤਾਕਤ ਆ ਜਾਂਦੀ ਏ, ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਾਨ ਨਾਲ ਗੁਰਜੀਤ ਨੂੰ ਸੰਗ ਲੈ ਕੇ ਮੁਜ਼ੱਫਰਪੁਰ ਆ ਕੇ ਕਾਲਜ 'ਚ ਫਿਰ ਨੌਕਰੀ 'ਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਲਈ ਲੋਡੀ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹਾਂ। ਉਹ ਉੱਜ ਤਾਂ ਚੰਗੇ ਈ ਨੇ, ਪਰ ਪ੍ਰਾਧਿਆਪਕਾਵਾਂ 'ਤੇ ਦਬਾਅ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਫ਼ਰਜ਼ ਅਦਾਇਗੀ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਲਗਦਾ ਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਆਚਾਰ ਮੈਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਨਾਪਸੰਦ ਏ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਮੈਂ ਪ੍ਰਬਲ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀ ਆਈ ਹਾਂ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ 'ਚ ਸੁਭਾਵਕ ਏ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਵਾਪਸੀ ਚੁੱਭੇ, ਪਰ ਇਸ ਚੋਭ ਦਾ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ! ਮੈਨੂੰ ਕਾਲਜ 'ਚ ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ ਉਹ ਨਹੀਂ ਲੈਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ, ਪਰ ਮਜ਼ਬੂਰ ਨੇ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਛੁੱਟੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਈ ਮੁਜ਼ੱਫਰਪੁਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹੀ ਹਾਂ।

....ਮੈਂ ਅਧਿਆਪਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ

ਹਾਂ, ਨਾਲ ਈ ਸੋਧ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪੜ੍ਹਾਈ-ਲਿਖਾਈ ਵੀ। ਘਰ-ਗ੍ਰਹਿਸਥੀ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਸੰਗ-ਸੰਗ ਈ ਅਕਾਦਮਿਕ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਮੈਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਰੰਗਾਂ 'ਚ ਰੰਗੀ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ-ਉਮੰਗਾਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੂਣੀਆਂ ਨੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੈਂ ਐਸੇ ਫਾਹ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲੀ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਮੈਂ ਸਾਹ ਲੈਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਜਿਉਂ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਸੀ, ਬਸ ਜਿਉਣ ਦਾ ਆਭਾਸ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ ਖ਼ੁਦ ਨੂੰ ਵੀ, ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ। ਦੋ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਈ ਵਿਆਹੁਤਾ ਜੀਵਨ ਇਤਨਾ ਨਿਰਭਾਵ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਸੋਚਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੁਣ ਲੱਗ ਰਿਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਨਵਾਂ ਜੀਵਨ ਮਿਲਿਆ ਏ ਜਿਸਦੇ ਦਿਨ ਇਤਨੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਨੇ ਅਤੇ ਰਾਤਾਂ ਦੀ ਮੁਸਕਾਨ ਸਹਿਜ ਏ ! ਇਹ ਵੀ ਲਗਦੈ ਕਿ ਮੈਂ ਪਰੀਆਂ ਦੀ ਰਾਣੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਗਗਨ ਮੇਰੀਆਂ ਉਡਾਰੀਆਂ ਲਈ ਹੀ ਤਾਂ ਹੈ ਏ ! ਸਚ ; ਇਤਨੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਅੱਜ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿੱਥੇ ਜੀਵਿਆ ਸੀ ! ਅਤੇ ਫਿਰ ਚੰਨ ਵੀ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਏਨਾ ਸੋਹਣਾ ਕਿੱਥੇ ਸੀ ! ਨਾ ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਐਸੀ ਅਨੋਖੀ, ਰਹੱਸਮਈ ਅਤੇ ਵਤਸਣ ਛਾਂ ਈ ਕਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਸੀ ਮੈਨੂੰ ! ਕੁਦਰਤ 'ਚ ਆਇਆ ਇਹ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਅੰਦਰ ਕਿਧਰੇ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਏ ਕਿ ਮੈਂ ਗਲਤ ਨਹੀਂ ਹਾਂ।

....ਸੋਧਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਧਿਆਇ ਮੈਂ ਲਿਖ ਚੁੱਕੀ ਹਾਂ। ਪੁਸਤਕਾਵਨਾ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਕਰਸ਼ (ਨਿਚੋੜ) ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਜਾਣਾ ਈ ਬਾਕੀ ਏ ਅਤੇ ਫਿਰ ਦਵਿਵੇਦੀ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਖੇ ਗਏ ਸਾਰੇ ਅਧਿਆਇ ਦਿਖਾਉਣੇ ਵੀ ਤਾਂ ਹੈਣ ! ਮੈਂ ਪਟਨੇ 'ਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਠਹਿਰ ਕੇ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸਾਰੀ ਸਮੱਗਰੀ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਂਦੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੱਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰ ਕੇ ਫਿਰ ਤੋਂ ਲਿਖਣ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਉੱਥੇ ਈ ਕਰਦੀ ਹਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲ ਠਹਿਰਾਉ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਂ, ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਘਰ ਦੇ ਬਾਕੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦਾ ਸਲੂਕ ਕੌਮਲ ਰਿਹਾ ਏ, ਇਸ ਲਈ ਉੱਥੇ ਮੈਨੂੰ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ਕਿ ਇੱਥੇ ਮੈਂ ਬਾਹਰੀ ਹਾਂ। ਮੁਜ਼ੱਫਰਪੁਰ ਨੂੰ ਵਾਪਸੀ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਟਾਈਪਿੰਗ-ਜਿਲਦ ਲਈ ਸੋਧਪ੍ਰਬੰਧ

ਦਵਿਵੇਦੀ ਜੀ ਵੱਲ ਈ ਛੱਡ ਆਉਂਦੀ ਹਾਂ। ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਮੌਖਿਕ ਪਰੀਖਿਆ ਲਈ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਬੁਲਾਵਾ ਆਉਣ 'ਤੇ ਪਟਨੇ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਵਕਤ ਬਾਅਦ ਪਟਨਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਏ।

ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੇ ਪਟਨੇ ਮੈਨੂੰ ਧਮਕਾਇਆ ਸੀ, 'ਮੈਂ ਮੁਜ਼ੱਫਰਪੁਰ ਆ ਕੇ ਤੈਨੂੰ ਮਾਰਾਂਗਾ !' ਮੈਂ ਹਰਿੰਦਰ-ਸਤਬੀਰ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਅੱਗੇ ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ 'ਪਟਨੇ ਜਾ ਕੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੂੰ ਕਹਵੇ ਕਿ ਗਲਤ ਇਰਾਦਿਆਂ ਨਾਲ ਮੁਜ਼ੱਫਰਪੁਰ ਨਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਇਹ ਪਾਸਬੁਕ ਵੀ ਲੈ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਪਟਨੇ ਦੇ ਬੈਂਕ 'ਚ ਮੇਰੇ ਜਿਹੜੇ ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਸੌ ਰੁਪਏ ਪਏ ਨੇ, ਉਹ ਲਈ ਆਵੇ।'

ਮੈਂ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤਕ ਕਾਲਜ 'ਚ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਲਈ ਪੈਸਿਆਂ ਦਾ ਅਕਾਲ-ਜਿਹਾ ਪਿਆ ਏ, ਉਸ ਹਾਲਤ 'ਚ ਇਹ ਪੈਸੇ ਮੇਰੇ ਬੜੇ ਕੰਮ ਆਉਂਦੇ ਨੇ। ਕੁਝ ਪੈਸੇ ਸੋਧਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਟਾਈਪਿੰਗ-ਜਿਲਦ 'ਚ ਖਰਚ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਅਤੇ ਬਚਿਆਂ ਪੈਸਿਆਂ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸੂਤੀ ਸਾੜੀਆਂ-ਬਲਾਉਜ਼ ਅਤੇ ਚਪਲਾਂ ਵਗ਼ੈਰਾ ਖਰੀਦਦੀ ਹਾਂ। ਸਭ ਕੁਝ ਸਧਾਰਨ ਏ, ਪਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 1964-65 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 1973 ਤਕ ਮੈਂ ਬੁੜਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਿਆ ਏ, ਉਸ 'ਚ ਇਹ 'ਸਧਾਰਨ' ਮੇਰੇ ਲਈ 'ਅਸਧਾਰਨ' ਈ ਏ। ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਹੁਣ ਮਾਸ ਵੀ ਚੜ੍ਹਨ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਿਆਹ ਹੋ ਗਏ ਰੰਗ 'ਚ ਤਬਦੀਲੀ ਆ ਰਹੀ ਏ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸੁਖ-ਦੁਖ ਕਦੀ ਆਪਣੀਆਂ ਸਹਿਕਰਮੀਆਂ ਨਾਲ ਵੰਡੇ ਨਹੀਂ ਨੇ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਉਸ ਕੰਧ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ 'ਚ ਸੰਕੋਚ ਕਰਦੀ ਏ, ਜੋ ਖੁਦ ਮੈਂ ਈ ਆਪਣੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਖੜ੍ਹੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਏ, ਪਰ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਇਕ ਦਿਨ ਇਹ ਢਹਿਣੀ ਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਸਹਿਕਰਮੀਆਂ ਸਰੋਜ-ਦੀ (ਦੀਦੀ-ਸੰ.) ਅਤੇ ਗਿਰਿਜਾ-ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਨੇ, 'ਤੂੰ ਸੋਹਣੇ ਕੱਪੜੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪਹਿਨਦੀ ? ਦੇਖ, ਇਹ ਸਾੜੀ-ਬਲਾਉਜ਼ ਤੇਰੇ 'ਤੇ ਕਿਤਨਾ ਫਬ ਰਿਹੈ ! ਅਸੀਂ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਹਾਂ ਕਿ ਚੰਗੇ ਕੱਪੜਿਆਂ 'ਚ ਸਜਿਆਂ ਹੋਇਆਂ

ਸੋਹਣਿਆਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖੀਏ !' ਮੈਂ ਕੀ ਕਹਿੰਦੀ, ਬਸ ; ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਸਲੀਕੇ ਨਾਲ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹਾਂ।

ਇਹ 1975 ਦਾ ਵਰ੍ਹਾ ਏ ਅਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇਸ 'ਚ ਇਮਰਜੇਂਸੀ ਲਾਗੂ ਕਰਦੀ ਏ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹਰ ਪਾਸੇ ਬੇਤਰਤੀਬੀ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਏ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਲੋਕ ਨਾਇਕ ਜੈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਰਾਯਣ ਦੇਸ ਦੇ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕਰਦੇ ਨੇ ਅਤੇ ਜਨਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੋ ਤੁਰਦੀ ਏ। ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 'ਚ ਐਸੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਜੇ.ਪੀ. 'ਸੰਪੂਰਨ ਕ੍ਰਾਂਤੀ' ਦਾ ਨਾਰਾ ਦਿੰਦੇ ਨੇ। ਮੁਜ਼ੱਫ਼ਰਪੁਰ ਵੀ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ 'ਚ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਏ। ਮੈਂ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਕਦੀ-ਕਿਧਰੇ ਜੇਲ੍ਹ 'ਚ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਕਾਲਜ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ 'ਚ ਮੇਰੇ ਇਲਾਵਾ ਦੋ ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਧਿਆਪਕਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਦਿੰਦੇ ਨੇ ਕਿ ਇਹ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਾਧਿਆਪਕਾਂ 'ਸੰਪੂਰਨ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਅੰਦੋਲਨ' ਦੀਆਂ ਸਮਰਥਕ ਨੇ। ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਅਸਾਡੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਸਤਬੀਰ ਆਇਆ ਏ ਮੈਨੂੰ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਜਮਾਲਪੁਰ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਤੋਂ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਮਾਮਾ ਜੀ ਅਤੇ ਕਰਨਾਲ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਮਾਸੜ ਜੀ ਆਏ ਨੇ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਨੇ। ਪਟਨੇ ਤੋਂ ਹਰਿੰਦਰ ਨਾਲ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਾ ਤੇ ਮੈਂ ਪਟਨੇ ਜਾਂ ਬਰਨਪੁਰ ਗਈ ਹਾਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਧਰੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਜਮਾਲਪੁਰ ਜਾਂ ਮੁਜ਼ੱਫ਼ਰਪੁਰ ਆਇਆ ਏ। ਹਰਿੰਦਰ ਨੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਮਾਮਾ ਜੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਲੰਮੀ-ਜਿਹੀ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਸੀ ਕਿ ਪਟਨੇ-ਬਰਨਪੁਰ ਵਿਚ ਭੈਣ ਜੀ ਨਾਲ ਬਦਸਲੂਕੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਨੇ ਵਗ਼ੈਰਾ-ਵਗ਼ੈਰਾ। ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ 'ਚ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਕੁਝਿੱਤਣ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਈ ਮਾਮਾ ਜੀ-ਮਾਸੜ ਜੀ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਏ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਇਹ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਨੇ ਕਿ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹਿਜ ਹੋ ਜਾਣ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਮਾਮਾ

ਜੀ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤਕ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਨੇ, ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਨੇ, ਪਰ ਮੈਂ ਤੇ ਸਹੁਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਤੋਂ ਹਾਰ ਮੰਨ ਚੁੱਕੀ ਹਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ 'ਚ ਮੈਨੂੰ ਬੰਦਿਆਈ ਦੀ ਬੜੀ ਕਮੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਏ। ਪ੍ਰੀਤਮ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਬਗ਼ੈਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵਿੱਚ ਪਾਏ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਹੱਕ ਨਾਲ ਜਮਾਲਪੁਰ ਆਉਂਦੇ, ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਤੀਆਂ ਲਈ ਪਛਤਾਵਾ ਜਾਹਰ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸੰਗ ਲੈ ਜਾਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਜਾਹਰ ਕਰਦੇ, ਪਰ ਐਸਾ ਕੁਝ ਵੀ ਮੈਂ ਦੇਖ-ਸੁਣ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਮਾਮਾ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ, 'ਤੂੰ ਬਿਹਾਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਦੇਹ ਅਤੇ ਪਟਨੇ ਜਾ ਕੇ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾ, ਜੇਕਰ ਤੈਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਹੀ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਏ।' ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਅਜੀਬ ਲਗਦੀਆਂ ਨੇ। ਭਲਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਧਿਆਪਕੀ ਛੱਡ ਕੇ ਮੈਂ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਕਹਿਰਾ (ਪੈਂਤੀ) ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਾਂ ! ਅਤੇ ਮੈਂ ਪਟਨਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ 'ਚ ਪ੍ਰਾਧਿਆਪਕ ਦੇ ਪੋਸਟ ਲਈ ਫਾਰਮ ਭਰਿਆ ਤੇ ਸੀ ! ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਦੋ ਥਾਵਾਂ ਦੀ ਤਕਲੀਫ਼ਦੇਹ ਗ੍ਰਹਿਸਥੀ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਮਿਲੇ, ਮੇਰੀ ਉਸ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਕੀ ਹੋਇਆ ! ਮੈਨੂੰ ਇੰਟਰਵਿਊ ਤਕ ਨਹੀਂ ਦੇਣ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ! ਅਤੇ ਫਿਰ ਜਦ ਮੇਰਾ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਦੁਕਾਨ ਹੀ ਖੋਲ੍ਹਣੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਥੇ ਕਿਉਂ ਨਾ ਖੋਲ੍ਹ ਲਈ, ਜਦ ਕਿ ਮੇਰੀ ਉਥੇ ਨੌਕਰੀ ਏ ਅਤੇ ਮੁਜ਼ੱਫ਼ਰਪੁਰ ਉੱਤਰ ਬਿਹਾਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸ਼ਹਿਰ ਏ ! ਇਹ ਵੀ ਯਾਦ ਏ ਕਿ ਮੇਰੀ ਸੱਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ, 'ਉਹ ਤੇਰਾ ਮਾਲਕ ਏ! ਜੇਕਰ ਉਹ ਤੈਨੂੰ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦੈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਖੜ੍ਹੀ ਰਹਿ ਤਾਂ ਤੂੰ ਖੜ੍ਹਿਆਂ ਈ ਰਹਿਣਾ ਏਂ।' ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਯਾਦ ਏ ਕਿ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ, 'ਬਾਹਰੋਂ ਘਰ ਆਉਣ ਤੇ ਪਤਨੀ ਜੇਕਰ ਤਸਮੇਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਪੈਰਾਂ ਤੋਂ ਬੂਟ ਲਾਹ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਥਕੇਵਾਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਏ।' ਮੈਨੂੰ ਮੰਜੀ 'ਤੇ ਉਹ ਪੁਆਂਦੀ ਵਲ ਹੀ ਬੈਠਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਨਤੀਜਤਨ ; ਮੇਰੇ ਮਨ 'ਚ ਇਤਨੀ ਦਹਿਸ਼ਤ ਬੈਠ ਗਈ ਕਿ ਪੂਰੀ ਮੰਜੀ ਖਾਲੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਆਸੇ-ਪਾਸੇ ਵੀ ਉਸ 'ਤੇ

ਬੈਠਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਤਦ ਵੀ ਮੈਂ ਪੁਆਂਦੀ ਵਲ ਈ ; ਜਮਾਲਪੁਰ ਵਿਚ ਵੀ ; ਅਚੇਤ ਰੂਪ 'ਚ ਵੀ ਬੈਠਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ ! 'ਉਸ ਦਾ ਸਲੂਕ-ਸੋਚ ਮੁਰਖਤਾਪੂਰਣ ਏ। ਐਸੀ ਸੋਚ ਜਿਹਨੀ ਤੋਰ 'ਤੇ ਅਪੰਗ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਈ ਹੁੰਦੀ ਏ।' ਮੈਂ ਮਾਮਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ। 'ਉਹ ਤੇ ਕਹਿੰਦੈ ਕੀ ਤੂੰ ਮੁਰਖ ਏਂ।'

'ਫਿਰ ਠੀਕ ਏ। ਗੱਲ ਦਾ ਇੱਥੇ ਈ ਮੁਕ ਜਾਣਾ ਚੰਗਾ ਏ।'

'ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਮੰਨ ; ਇਕ ਵਾਰੀ ਖੂਹ 'ਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਦੇਖ।'

'ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਪੰਜ ਧੀਆਂ ਨੇ। ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਈ ਖੂਹ 'ਚ ਛਾਲ ਮਾਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿਉ ਅਤੇ ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਮੇਰੀ ਖੂਹ 'ਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਦੇਖਣ ਦੀ ਗੱਲ ਏ ਤਾਂ ਜਦ ਮੈਂ ਇਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਹੋਰ ਕੀ ਸੀ? ਅਤੇ ਜੇ ਮੈਂ ਸਵਾ ਦੋ ਸਾਲ ਉੱਥੇ ਬਤੀਤ ਕੀਤੇ, ਉਹ ਕੀ ਸੀ ? ਹਰ ਪਲ ਮੈਂ ਖੂਹ 'ਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਈ ਤਾਂ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ ! ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਵਾ ਦੋ ਵਰ੍ਹਿਆਂ 'ਚ ਮੈਂ ਸਦੀਆਂ-ਜਿਹਾ ਦੁਖ ਪਾਇਆ ਏ ! ਅੱਗੋਂ ਹੋਰ ਝਲਣਾ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਬਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਉਂਜ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਸੀ! ਚੰਗੀ-ਭਲੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਮੈਂ ! ਰੋਟੀ ਕਮਾਉਣੀ ਅਤੇ ਪਕਾਉਣੀ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਕੰਮ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ। ਸਹਿੰਦਿਆਂ ਈ ਜਾਣਾ ਕੋਈ ਅਕਲ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਇਹ ਹੁਣ ਮੈਂ ਜਾਣ ਲਿਆ। ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ; ਜੇਕਰ ਇਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਤਦ ਈ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੁੰਦਾ, ਜਦ ਵਿਆਹ ਦੇ ਬਾਅਦ ਇਕ ਦਿਨ ਦੇ ਅੰਤਰਾਲ 'ਤੇ ਈ ਮਾਸੀ ਵੱਲ ; ਇਤਨਿਆਂ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਦੇ ਇਹ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਦਹਾੜਿਆ ਸੀ ! ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ 'ਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਆਪਣੇ ਕੋੜ੍ਹੀ ਪਤੀ ਨੂੰ ਟੋਕਰੇ 'ਚ ਬਿਠਾਅ ਕੇ, ਉਹ ਟੋਕਰਾ ਸਿਰ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਰੰਡੀ ਵਲ ਲੈ ਜਾਇਆ ਕਰਦੀ ਏ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਏ। ਮੈਂ ਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਟੋਕਰੇ ਸਮੇਤ ਨਦੀ 'ਚ ਸੁੱਟ ਦੇਵਾਂ।' (ਚੱਲਦਾ

ਜਗਜੀਤ ਗਿੱਲ ਲੇਖਕ ਕਹਾਣੀ ਗਾਮੇ
(ਜੂਨ ਅੰਕ) - (ਤਰਨ ਤਾਰਨ)
ਸੰਪਰਕ 9592091048

ਪ੍ਰੀਤਮ

ਸਨਜ਼ ਐਂਡ ਲਵਰਜ਼

ਡੀ.ਐਚ. ਲਾਰੈਂਸ (1885-1930)

ਹਰ ਆਦਮੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇਕ ਨਾਵਲ ਤਾਂ ਲਿਖ ਹੀ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਪਣੀ ਦਾਸਤਾਨ ਸੁਨਾਉਣਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਹੈ। ਚੈਖੋਵ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'Grief' ਦਾ ਕੋਚਵਾਨ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਗ਼ਮ ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਪਾਉਂਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦੁੱਖ ਭਰੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਨਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਢਾਲ ਕੇ, ਦੁੱਖ ਦੇ ਅਸਹਿ ਭਾਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਮਾਨਸਿਕ ਪੀੜਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਤਮਕਥਾ ਲਿਖਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਸੱਚ ਆਦਮੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਵਜੂਦ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਨਾ ਜੀਉਂਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਉਸਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਆਤਮਕਥਾ ਲਿਖਣੀ ਬਹੁਤ ਔਖੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਨਿਰਵਸਤਰ ਹੋਣ ਵਾਂਗ ਹੈ।

ਡੇਵਿਡ ਹਰਬਰਟ ਲਾਰੈਂਸ(1885-1930) ਦਾ ਨਾਵਲ 'ਸਨਜ਼ ਐਂਡ ਲਵਰਜ਼' ਲੇਖਕ ਦੀ ਆਪਣੀ ਨਿਜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਆਤਮਕਥਾ ਹੈ। ਡੀ.ਐਚ. ਲਾਰੈਂਸ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪਾਠਕ ਉਸ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਲੇਡੀ ਚੈਟਰਲੇ'ਜ਼ ਲਵਰ' ਦੇ ਲੇਖਕ ਵਜੋਂ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਨਾਵਲ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਵਲ 'ਤੇ ਅਸ਼ਲੀਲ ਲਿਖਤ ਹੋਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਵੀ ਲੱਗਿਆ ਸੀ। ਕੋਰਟ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਨਾਵਲ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਤਰਾਜ਼ਯੋਗ ਹਿੱਸੇ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਹੁਣ ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਇਹ ਨਾਵਲ ਆਪਣੇ ਮੌਲਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਉਪਲਬਧ ਹੈ। ਅਸ਼ਲੀਲਤਾ ਸਬੰਧੀ ਮਨੁੱਖੀ ਨਜ਼ਰੀਆ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਜੇ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਅਤੇ ਵਿਖਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿਚ ਤਾਂ 'ਲੇਡੀ ਚੈਟਰਲੇ'ਜ਼ ਲਵਰ' ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰਾ ਨਾਵਲ

ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਵਲ 'ਸਨਜ਼ ਐਂਡ ਲਵਰਜ਼' (1913) ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ White Peacock (1911), The Rainbow (1915), Women in Love (1920), Kangaroo (1923), The Plumed Serpent (1926), Lady Chatterley's Lover (1928) ਵਰਗੇ ਚਰਚਿਤ ਨਾਵਲ ਲਿਖੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤਿੰਨ ਜਿਲਦਾਂ ਵਿਚ 1955 ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈਆਂ। ਪੰਜ ਸੌ ਪੰਨਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵੀ ਛਪਿਆ। ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ, ਕਦੇ ਰੂਹ ਦੇ ਰਸਤੇ ਤੁਰਦਿਆਂ ਜਿਸਮ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਦੇ ਜਿਸਮ ਦੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਤੁਰਦਿਆਂ ਰੂਹ ਤੱਕ ਅਪੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਨਿੱਜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹ ਨਾ ਤਾਂ ਜਿਸਮ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਅਨੰਦ ਮਾਣ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਤਮਿਕ ਆਨੰਦ ਦੀ ਪਰਮ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਜਿਸਮ ਅਤੇ ਰੂਹ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਵਿਚ ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਭਟਕਦਾ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਹੋਣ ਜਾਂ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਤਰਾਸਦਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਖੰਡਤ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨਾਲ ਹੀ ਜੀਵਿਆ। ਉਸਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਗੁੰਝਲਦਾਰ

ਜਿੰਦਗੀ ਦੀ ਘੁੰਮਣ-ਘੇਰੀ ਵਿਚ ਬੈਂਦਲੇ ਹੋਏ ਜਾਪਦੇ ਹਨ।

ਲਾਰੈਂਸ ਦਿਲ ਤੋਂ ਕਵੀ ਸੀ, ਸੁਭਾਅ ਤੋਂ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਸੀ ਤੇ ਹੁਨਰ ਉਸਦਾ ਲੇਖਨ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਸਾਰੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਕਾਵਿਮਈ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਆਲੋਚਕ ਵਾਲਟਰ ਐਲਨ ਅਨੁਸਾਰ, "ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਵਰਨਣ ਵਾਨ ਗਾਗ ਵਰਗੀ ਤੀਬਰਤਾ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ ਹੈ, ਖੁਸ਼ਬੂ ਹੈ, ਸੰਗੀਤ ਹੈ, ਰੰਗਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਲੈਂਡਸਕੇਪ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਨਾਵਲ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਇਕ ਅਜੀਬ ਜਿਹੇ ਸਰੂਰ ਨਾਲ ਲਬਾਲਬ ਭਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।"

ਲਾਰੈਂਸ ਇਕ ਖਾਨ ਮਜ਼ਦੂਰ ਦਾ ਬੇਟਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪ ਕਦੇ ਖਾਨਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਸਨੇ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਅਜਿਹੀ ਸਜੀਵ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਹੁਣੇ ਹੀ ਉਹ ਡਰਾਉਣੀ ਅਤੇ ਸਿਆਹ-ਕਾਲੀ, ਗਰਭ ਜੂਨ ਵਰਗੀ ਖਾਨ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਆਇਆ ਹੋਵੇ ਤੇ ਧਰਤੀ ਨੂੰ , ਰੌਸ਼ਨੀ ਨੂੰ , ਦਰਖਤਾਂ ਨੂੰ , ਵੇਲੇ-ਬੂਟੇ ਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰਾਂ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਇਹ ਨਾਵਲ ਐਮ.ਏ. ਦੇ ਸਿਲੇਬਸ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕ ਪ੍ਰੋ.ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਰੂਲਾ (ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਵਲਕਾਰ ਸਨ) ਤੋਂ ਕਲਾਸ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬੱਧੀ ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਸਰੂਰ ਵਿਚ ਰਿਹਾ।

ਕਹਾਣੀ:

ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ 'ਸਨਜ਼ ਐਂਡ ਲਵਰਜ਼' (1913) ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਸੂਖਮ ਅਤੇ ਭਾਵੁਕ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਲੇਖਕ ਦਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਲਾਸ਼ਣ ਦਾ ਹੀਲਾ ਹੈ, ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਗੁੰਝਲ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਆਪਣੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਹੈ। 'ਸਨਜ਼ ਐਂਡ ਲਵਰਜ਼' ਨਾਵਲ

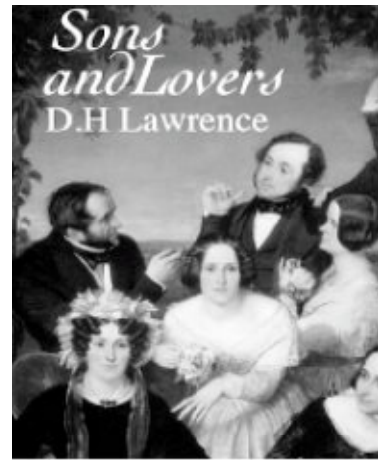
ਦੇ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਪਾਲ ਮੋਰੇਲ ਦੀ ਮਾਂ ਮਿਸਿਜ਼ ਮੋਰੇਲ, ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਕੂਲ ਅਧਿਆਪਕਾ ਸੀ। ਉਹ ਬੜੀ ਸਿਆਣੀ, ਸੂਝਵਾਨ, ਧਾਰਮਿਕ ਪਰ ਬੜੇ ਸਖ਼ਤ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਔਰਤ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਬੜੇ ਠੋਸ ਨੈਤਿਕ ਮੁੱਲ ਸਨ। ਉਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਕੋਲੇ ਦੀ ਖਾਨ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਨਪੜ੍ਹ ਮਜ਼ਦੂਰ ਸੀ, ਜੋ ਸ਼ਰਾਬੀ ਸੀ ਅਤੇ ਗ਼ੈਰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸੀ। ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਵੱਖਰਾ-ਵੱਖਰਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਬਣਤਰ ਵੱਖਰੀ ਸੀ। ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਡੂੰਘਾ ਪਾੜਾ ਸੀ। ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਧਰਮ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਂਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਾਂ ਅਤੇ ਇਕ ਬੇਟੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਤਾਂ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਦੋਵੇਂ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਇਕ ਛੱਤ ਹੇਠ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਵੀ ਦੋ ਅਜਨਬੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਰਹੇ। ਉਹ ਆਪਸ ਵਿਚ ਜਾਨੀ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਵਾਂਗ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਅਜਿਹੀ ਤਨਾਓ ਭਰਪੂਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਮਿਸਿਜ਼ ਮੋਰੇਲ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਬਾਂਦਰੀ ਵਾਂਗ ਹਿੱਕ ਨਾਲ ਚਮੇਟ ਕੇ ਰੱਖਣ ਲੱਗੀ ਪੱਲੂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਅਤੇ ਕੰਗਾਰੂ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀ ਥੈਲੀ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ। ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਗ਼ੈਰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਪਿਓ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਪੈਣ ਨਾ ਦੇਂਦੀ। ਜਦੋਂ ਸ਼ਰਾਬ ਵਿਚ ਡਿਗਦਾ-ਢਹਿੰਦਾ ਪਾਲ ਦਾ ਪਿਓ ਘਰ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਕਲੇਸ਼ ਕਰਦੀ, ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਬੋਲ-ਬੁਲਾਰਾ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਨੌਬਤ ਹੱਥ ਚੁੱਕਣ ਤੱਕ ਆ ਜਾਂਦੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਵਿਚਾਰਾ ਅੱਲੜੂ ਪਾਲ, ਦੁਬਕ ਕੇ ਰਜਾਈ ਵਿਚ ਵੜ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਕੰਬਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ 'ਕਰੋਸ' ਫੜ ਕੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦਾ ਕਿ "ਰੱਬਾ ਮੇਰੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਲੈ।"

ਪਾਲ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਆਰਥਰ ਅਜੇ ਮਾਂ ਦੀ ਕੁਛੜ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਵਿਲੀ ਅਤੇ ਖੁਦ ਪਾਲ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਔਰਤ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ। ਮਿਸਿਜ਼ ਮੋਰੇਲ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਪਿਆਰ ਪਲੇਠੇ ਪੁੱਤਰ ਵਿਲੀ 'ਤੇ ਵਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਇਹ ਧਾਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਉਹ ਪਿਓ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਨਹੀਂ

ਪਾਵੇਗੀ। ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਖਾਲੀ ਕੁੱਜੇ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਪਿਆਰ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਵਿਲੀ 'ਤੇ ਵਾਰ ਕੇ ਹੀ ਭਰਦੀ ਰਹੀ। ਵਿਲੀ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸੀ, ਵਿਲੀ ਨੂੰ ਹੀ ਵੇਖ-ਵੇਖ ਉਹ ਜਿਊਂਦੀ ਸੀ।

ਵਿਲੀ ਜਦੋਂ ਕਮਾਉਣ ਜੋਗਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਲੰਡਨ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਚੰਗੀ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲ ਗਈ ਤਾਂ ਮਿਸਿਜ਼ ਮੋਰੇਲ ਦਾ ਹੱਥ ਕੁਝ ਸੁਖਾਲਾ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਅਚਾਨਕ ਮੋਰੇਲ ਪਰਿਵਾਰ 'ਤੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਪਹਾੜ ਹੀ ਡਿੱਗ ਪਿਆ, ਜਦੋਂ ਵਿਲੀ ਦੀ ਲੰਡਨ ਵਿਚ ਅਚਾਨਕ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਜਵਾਨ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਮੌਤ ਨੇ ਮਿਸਿਜ਼ ਮੋਰੇਲ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣੇ ਲਾਡਲੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਗ਼ਮ-ਸ਼ੰਮ ਰਹਿਣ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗ਼ਮਗੀਨ ਹੋ ਗਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਪਾਲ ਨਮੂਨੀਏ ਨਾਲ ਸਖ਼ਤ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਿਸਿਜ਼ ਮੋਰੇਲ ਘਬਰਾਅ ਗਈ ਅਤੇ ਬੇਹਦ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਪਾਲ ਦੀ ਬਿਮਾਰ-ਪੁਰਸ਼ੀ ਵਿਚ ਜੁਟ ਗਈ। ਇਸ ਦਰਮਿਆਨ ਪਾਲ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਡੂੰਘਾ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪੁੰਗਰ ਪਿਆ ਸੀ। ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਬਿਨਾਂ ਇਕ ਪਲ ਵੀ ਇਕੱਲੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਪਾਲ ਮਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ, ਉਸਦੇ ਵਾਲਾਂ 'ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਦਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਚੁੰਮਦਾ। ਉਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਕਿ ਅਜੇ ਵੀ ਉਸਦਾ ਨਾਤੂਆ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਜੁਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਹੀ ਉਸ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਾਂ ਨੇ ਵੀ ਪਾਲ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਦਰਸ਼ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੀ ਝਲਕ ਲੱਭ ਲਈ ਸੀ।

ਉਹ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠੀ ਸਵੈਟਰ ਬੁਣਦੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਬੈਠ ਕੇ ਪਾਲ ਪੇਂਟਿੰਗ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਨਾਵਲ, ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਮਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ-ਪੜ੍ਹ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਉਹ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਮੋਹ-ਭਿੰਜੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਵੱਲ ਤੱਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਸਨੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਮਾਂ ਜਦੋਂ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਬੈਠੀ ਹੁੰਦੀ

ਹੈਂ, ਸਿਰਫ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੀ ਮੈਂ ਵਧੀਆ ਪੇਂਟਿੰਗ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।" ਪਾਲ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਅਜੇ ਉਹ ਚੌਦਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਹੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਨੌਟਿੰਘਮ ਵਿਖੇ ਇਕ ਸਰਜੀਕਲ ਔਜ਼ਾਰ ਬਨਾਉਣ ਵਾਲੀ ਕੰਪਨੀ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨੀ ਪੈ ਗਈ। ਉਹ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਟ੍ਰੇਨ ਰਾਹੀਂ ਨੌਟਿੰਘਮ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੁੜਦਾ। ਘਰ ਪਰਤ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਘਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਥੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਸੀ, ਜੋ ਉਸਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਪਿਆਰ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਨਿੱਘ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਸੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਮਾਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਪਾਲ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੀ ਇਕ ਪੁਰਾਣੀ ਸਹੇਲੀ ਸ਼ੀਮਤੀ ਲੀਵਰਜ਼ ਦੇ ਫਾਰਮ 'ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਈ। ਮਿਸਿਜ਼ ਮੋਰੇਲ ਨੇ ਨਵਾਂ ਬਲਾਊਜ਼ ਪਹਿਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਵਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਟੁਰਦਿਆਂ-ਟੁਰਦਿਆਂ ਪਾਲ ਨੇ ਮੋਹ ਭਿੰਜੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, "ਮਾਂ ਤੂੰ ਕਿੰਨੀ ਸੋਹਣੀ ਕੁੜੀ ਜਿਹੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈਂ, ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਤੁਰਨਾ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਹੈ।" ਇਹ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਮਾਂ ਨੇ ਪਾਲ ਦਾ ਹੱਥ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਘੁੱਟ ਕੇ ਫੜ ਲਿਆ।

ਮਿਸਿਜ਼ ਲੀਵਰਜ਼ ਦਾ ਵਿਲੇ ਫਾਰਮ ਬਹੁਤ ਖੂਬਸੂਰਤ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਾਰਮ ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸੀ। ਪਾਲ ਨੂੰ ਇਹ ਘਰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰਾ ਲੱਗਾ। ਇਥੇ ਪਾਲ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਲੀਵਰਜ਼ ਦੀ ਧੀ ਮਿਰੀਅਮ

ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਿਰੀਅਮ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਾਦੀ, ਨਿੱਘੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਕੁੜੀ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸਦੀ ਉਮਰ ਸੱਲਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਪਾਲ ਉਸਤੋਂ ਇਕ ਸਾਲ ਵੱਡਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮਿਰੀਅਮ ਵੱਲ ਉਸ ਨੇ ਤੱਕਿਆ ਤਾਂ ਮਿਰੀਅਮ ਉਸਨੂੰ ਸੁਪਨਲੋਕ ਦੀ ਪਰੀ ਜਿਹੀ ਲੱਗੀ। ਮਿਰੀਅਮ ਦੇ ਭਰਾ ਮਾਰਿਮ ਅਤੇ ਐਡਗਰ ਬੜੇ ਖਰੂਵੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਕੁਝ ਦੱਬੂ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕੁੜੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਪਾਲ, ਐਡਗਰ ਦਾ ਹਮ-ਉਮਰ ਸੀ। ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਤੱਕਣੀ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸਦਾ ਦੋਸਤ ਬਣ ਗਿਆ।

ਹਰ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਾਈਕਲ 'ਤੇ ਫਾਰਮ ਹਾਊਸ ਜਾਂਦਾ, ਰਸੋਈ ਅੱਗੇ ਸਾਈਕਲ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵਜਾਉਂਦਾ ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਮਿਰੀਅਮ ਤੀਬਰਤਾ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਸੁਆਗਤ ਕਰਦੀ। ਫੇਰ ਉਹ ਦੋਵੇਂ, ਕਦੀ ਰਸੋਈ ਦੇ ਕੋਨੇ 'ਚ ਬੈਠ ਕੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਜਾਂ ਖੇਤਾਂ ਦੀਆਂ ਪਗਡੰਡੀਆਂ 'ਤੇ ਲੰਮੀ ਸੈਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ। ਉਹ ਬਾਗ ਵਿਚ ਖਿੜੇ ਡੈਫੋਡਿਲਜ਼ ਦੇ ਫੁੱਲ ਵੇਖਦੇ, ਚੀਲ ਦੇ ਦਰਖਤਾਂ ਹੇਠ ਘੁੰਮਦੇ ਤੇ ਕਦੇ ਵਰੁਦੇ ਮੀਂਹ ਦਾ ਜਲਤਰੰਗ ਸੁਣਦੇ। ਇਹ ਪਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਲਾਹੀ ਪਲ ਹੁੰਦੇ।

ਪਾਲ ਦਾ ਫਾਰਮ ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਆਉਣਾ-ਜਾਣਾ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ। ਉਸਨੂੰ ਜਦ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮਿਰੀਅਮ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪੇਂਟਿੰਗ ਵਿਚ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਹੋ ਗਏ। ਮਿਰੀਅਮ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਵਜੂਦ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਡੂੰਘੀਆਂ, ਕਾਲੀਆਂ, ਸੁਪਨੀਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਜੋ ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਹੋਣ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਮੂੰਹੋਂ ਬੋਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਰਸੋਈ ਦੇ ਇਕ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਬਹਿ ਕੇ ਉਹ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਪੜ੍ਹਦੇ, ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਅਤੇ ਕਲਾ ਸੰਬੰਧੀ ਸੂਖਮ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ। ਮਿਰੀਅਮ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਪਾਲ ਉਸਨੂੰ ਗਣਿਤ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਫਰੈਂਚ ਭਾਸ਼ਾ ਸਿਖਾਉਂਦਾ। ਮਿਰੀਅਮ ਉਸਨੂੰ ਵਾਲਟਰ ਸਕਾਟ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਨਾਇਕਾ ਲਗਦੀ। ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰ

ਕੇ, ਪਾਲ ਨੂੰ ਅੰਤਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਡੂੰਘਾਈ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਤਖਯਲ ਉਡਾਰੀਆਂ ਮਾਰਦਾ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਚਰਚ ਵਿਚ ਜਗਦੀ ਮੋਮਬੱਤੀ ਦੀ ਲੋ ਵਾਂਗ ਪਵਿੱਤਰ ਲੱਗਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਪਾਕ-ਪਵਿੱਤਰ, ਪਲੈਟੋਨੀ, ਰਿਸ਼ਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਸਦਾ ਗਹਿਰਾ ਸੰਬੰਧ ਰੂਹ ਨਾਲ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਦੇ ਹਾਣੀ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਜੇ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਉਸਦੀ ਬਾਂਹ ਉਸਦੀ ਬਾਂਹ ਨੂੰ ਫੂਹ ਵੀ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਬੱਟ-ਪੱਟ ਪਰਾਂ ਕਰ ਲੈਂਦਾ। ਇਹ ਉਸਨੂੰ ਪਾਪ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਜਿਸਮਾਨੀ ਛੋਹ ਤੋਂ ਡਰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਕਲੰਕਿਤ ਕਰਨ ਜਿਹਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿੱਤਰਤਾ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਰਵਾਇਤੀ ਚੁੰਮਣ ਤੋਂ ਵੀ ਵਾਂਝਿਆਂ ਰੱਖਿਆ। ਪਾਲ ਲਈ ਤਾਂ ਮਿਰੀਅਮ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਈਬਲ ਵਾਂਗ ਸੀ।

ਮਿਰੀਅਮ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਫਰੈਂਚ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਡਾਇਰੀ ਲਿਖਦੀ। ਇਹ ਉਸਦੇ ਅੰਤਰ-ਮਨ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸੀ। ਇਸਦੇ ਵਿਚ ਪਾਲ ਨੂੰ ਲਿਖੇ ਲੰਮੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਖ਼ਤ ਵੀ ਸਨ। ਪਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਾ ਅਤੇ ਮਿਰੀਅਮ ਸੋਚਦੀ ਕਿ ਉਹ ਉਸਦੀ ਧੁਰ ਆਤਮਾ ਦੀ ਇਬਾਰਤ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸਦੀਆਂ ਮਨ ਤਰੰਗਾਂ ਦਾ ਸੰਗੀਤ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਜਦੋਂ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਦੇ ਨਰਮ-ਨਾਜ਼ੁਕ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦੀ ਰਹਿੰਦੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਡਾਇਰੀ ਦੇ ਪੰਨੇ ਪਲਟਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਪਾਲ ਦਰ ਧਿਆਨ ਇਕ ਸਕੂਲ ਮਾਸਟਰ ਵਾਂਗ ਫਰੈਂਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ ਦੀਆਂ ਉਣਤਾਈਆਂ ਵੱਲ ਹੀ ਕੇਂਦਰਿਤ ਰਹਿੰਦਾ ਅਤੇ ਉਹ ਉਸਦੀ ਆਤਮਾ ਤੱਕ ਨਾ ਅੱਪੜਦਾ। ਉਹ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਪੜ੍ਹਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਤੇ ਮਿਰੀਅਮ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਬੈਠੀ ਕੰਪਨ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਪਾਲ ਉਸਦੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਕੇ ਵੀ ਅਨਜਾਣ ਬਣੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ। ਪਰ ਕਦੇ ਕਦੇ ਪਾਲ, ਮਿਰੀਅਮ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤੀ ਪਿਆਰ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਭੈਭੀਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਉਸ ਦੀ ਵਿਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਪਰ ਫੇਰ ਕਦੇ

ਕਦੇ ਉਸਦੇ ਚਮਕਦੇ ਕਾਲੇ ਵਾਲ, ਉਸਦੀਆਂ ਸੁਰਮਈ ਅੱਖਾਂ, ਮੱਥੇ ਦੀ ਲਿਟ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਸੰਧੂਰੀ ਗੱਲਾਂ ਉਸਨੂੰ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਫੁਲਕਾਰੀ ਵਾਂਗ ਲੱਗਦੀਆਂ। ਉਸਦਾ ਪਿਆਰਾ ਚਿਹਰਾ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮੋਹਿਤ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਬੇਚੈਨੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ। ਪਰ ਉਸੇ ਹੀ ਪਲ ਅੰਦਰੂਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਅਲਗਾਵ ਜਿਹਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ। ਫੇਰ ਉਹ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਉਸਦੀ ਡਾਇਰੀ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ। ਇਕ ਵੇਰਾਂ ਉਸਦੀ ਡਾਇਰੀ 'ਚੋਂ ਉਸਦੇ ਨਾਜ਼ੁਕ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ :

“ਤੈਨੂੰ ਤਾਂ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।”
 “ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ।”
 “ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਵੇਖ।”

ਪਾਲ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਸਦਕਾ ਮਿਰੀਅਮ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵੀ ਲਿਖਣ ਲੱਗ ਪਈ।

ਮਿਰੀਅਮ ਅਤੇ ਪਾਲ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਵਧਦੀ ਗਈ। ਦਿਨ, ਮਹੀਨੇ ਤੇ ਸਾਲ ਬੀਤਦੇ ਗਏ। ਪਾਲ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਦਾ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵੀ ਕਰਦਾ। ਪਾਲ ਅਤੇ ਮਿਰੀਅਮ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪਾਲ ਦੀ ਮਾਂ ਬਹੁਤ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਉਸ ਲਈ ਇਹ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ ਕਿ ਪਾਲ ਉਸਨੂੰ ਅਣਗੌਲੇ (ਇਗਨੋਰ ਕਰ ਕੇ) ਮਿਰੀਅਮ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਬੇਚੈਨ ਰਹਿੰਦੀ, ਮਾਨਸਿਕ ਤਨਾਓ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਬਿਮਾਰ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਜੋ ਪਾਲ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਤਵੱਜੋ ਸਿਰਫ ਉਸ ਵੱਲ ਹੀ ਕੇਂਦਰਿਤ ਰਹੇ। ਫੇਰ ਵੀ ਪਾਲ ਅਕਸਰ ਮਿਰੀਅਮ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਮਿਰੀਅਮ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਚੱਲਿਆ ਕਿ ਰਾਤ ਕਾਫ਼ੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਉਡੀਕਦਿਆਂ ਉਡੀਕਦਿਆਂ ਮਿਸਿਜ਼ ਮੋਰੇਲ ਦਾ ਸਬਰ-ਪਿਆਲਾ ਭਰ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਪਾਲ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, “ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਸਿਵਾਏ ਮਿਰੀਅਮ ਤੋਂ ਤੈਨੂੰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਜਣਾ ਨਜ਼ਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਤੇ ਤੇਰੀ ਭੈਣ ਐਨੀ ਤੇਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੇ।”

“ਮਾਂ ਇਹ ਤੂੰ ਕੀ ਕਹਿ ਰਹੀ ਏਂ। ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਮਿਰੀਅਮ ਨਾਲ ਪਿਆਰ

ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਹੱਥ 'ਚ ਹੱਥ ਪਾ ਕੇ ਟਹਿਲਦੇ ਨਹੀਂ ਫਿਰਦੇ।”

“ਪਰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਤੂੰ ਭੱਜਦਾ ਓਧਰ ਹੀ ਹੈਂ !” ਮਾਂ ਨੇ ਤਨਜ਼ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

“ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।”

“ਹਾਂ ! ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਨੂੰ ਹੋਰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਦੁਨੀਆ 'ਚ ਰਿਹਾ ਨਹੀਂ।”

“ਜੇ ਅਸੀਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਤੇਰੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।”

“ਕਿਹੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ?” ਮਾਂ ਨੇ ਸਖ਼ਤ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ। ਪਾਲ ਸਹਿਮ ਕੇ ਪਸੀਨੇ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮਾਂ ਨੇ ਫੇਰ ਪੁੱਛਿਆ, “ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਤਾਂ ਲੱਗੇ ਕਿ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਹਰਬਰਟ ਸਪੈਂਸਰ ਦੇ ਸਿਪਾਂਤਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹੋ ?”

“ਹਾਂ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਹੀ। ਕਵਿਤਾ, ਚਿੱਤਰਕਲਾ ਅਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਅਸੀਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।”

“ਤੂੰ ਕਦੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਸੋਚਿਐ ?”

“ਪਰ ਮਾਂ ਤੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਕੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ?”

“ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ? ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕਦੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਕੇ ਤਾਂ ਵੇਖ।”

“ਤੂੰ ਗੱਲ ਨੂੰ ਤੁਲ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈਂ। ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਚਿੱਤਰਕਲਾ ਦੀ ਅਨੁਪਾਤਕ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਿਚ ਬਿਲਕੁਲ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ।”

“ਦਿਲਚਸਪੀ...ਮੇਰੀ ਦਿਲਚਸਪੀ...,” ਉਸਨੇ ਚੀਕਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

“ਉਮਰ ਦਾ ਤਕਾਜ਼ਾ ਹੈ ਮਾਂ...ਮੈਂ ਤੇ ਮਿਰੀਅਮ ਹਮ ਉਮਰ ਹਾਂ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਬਜ਼ੁਰਗ ਹੋ ਰਹੇ ਹੋ।” ਉਹ ਇਹ ਕਹਿ ਤਾਂ ਬੈਠਾ ਪਰ ਕਹਿ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋਇਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

“ਹਾਂ ਮੈਂ ਬੁੱਢੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਬਸ ਤੇਰੀ ਤੇ ਤੇਰੇ ਪਿਓ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਜੋਗੀ ਰਹਿ ਗਈ ਹਾਂਕਦੇ ਤੁਸੀਂ ਆਵੇ ਤੇ ਕਦੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਗਰਮ-ਗਰਮ ਮੰਨ ਬਣਾ ਕੇ ਖੁਆਵਾਂ, ਬਾਕੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਨੂੰ ਮਿਰੀਅਮ ਹੈ।”

ਪਾਲ ਡੁਸਕ ਪਿਆ। ਪਾਲ ਨੂੰ ਰੋਂਦਿਆਂ ਵੇਖ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਪਿਪਲ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਲਾਡ ਨਾਲ ਪਾਲ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗਲਵੱਕੜੀ ਵਿਚ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਚੁੰਮਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, “ਪਾਲ ! ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਔਰਤ ਨੂੰ ਤੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹਾਂ, ਪਰ ਮਿਰੀਅਮ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਔਰਤ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਤੇਰੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਅੰਬ ਦੀ ਗੁਠਲੀ ਵਾਂਗ ਚੂਸ ਲੈਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਿਰੀਅਮ ਨੇ ਮੇਰੀ ਹੱਦ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦੇਣੀ ਹੈ, ਤੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚੋਂ ਮੇਰੇ ਵਜ਼ੂਦ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਰੱਬ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਤੂੰ ਉਸਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇ।” ਮਿਰੀਅਮ ਲਈ ਉਸਦੀ ਡੂੰਘੀ ਨਫ਼ਰਤ ਉਸਦੇ ਬੋਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਝਲਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਾਲ ਨੂੰ ਬੁੱਕਲ ਵਿਚ ਘੁੱਟਦਿਆਂ ਉਸਨੇ ਫੇਰ ਕਿਹਾ, “ਮੇਰਾ ਦੁੱਖ ਤਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ। ਮੇਰਾ ਕਦੇ ਕੋਈ ਪਤੀ ਸੀ ਹੀ ਨਹੀਂ।” ਸੁਣ ਕੇ ਪਾਲ ਭਾਵੁਕ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਮਾਂ ਦੀ ਗਰਦਨ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੱਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, “ਸੱਚ ਮੰਨੀਂ ਮਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।” ਮਾਂ ਨੇ ਆਵੇਗ ਵਿਚ ਕੰਬਦਿਆਂ ਪਾਲ ਨੂੰ ਚੁੰਮਿਆ ਤੇ ਪਾਲ ਨੇ ਵੀ ਉਨੇ ਹੀ ਆਵੇਗ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, “ਮਾਂ ! ਮੇਰਾ ਸਾਰਾ ਪਿਆਰ ਤੇਰੇ ਲਈ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਔਰਤ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।”

ਪਾਲ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮਿਰੀਅਮ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਦੋਸਤੀ ਹੁਣ ਨਿਭ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਉਹ ਅਗਲੇ ਐਤਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਝਕਦੇ-ਝਕਦੇ ਕਿਹਾ, “ਮਿਰੀਅਮ ! ਅਸੀਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਦੋਸਤ ਮੰਨ ਕੇ ਚੱਲੇ ਸੀ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੱਤ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਦੋਸਤੀ ਨਾ ਇਸ ਕੰਢੇ ਲੱਗ ਰਹੀ ਹੈ ਨਾ ਉਸ ਕੰਢੇ।”

“ਇਹ ਤੂੰ ਕੀ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈਂ ? ਮੈਂ ਸਮਝੀ ਨਹੀਂ।” ਮਿਰੀਅਮ ਨੇ ਘਬਰਾਹਟ ਵਿਚ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਮੈਂ ਤੇਰੇ 'ਤੇ ਹੱਕ ਜਮਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ...” ਪਾਲ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਕੀ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਂਗ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਿਹੈਂ ! ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਤੂੰ ਕਹਿ ਕੀ ਰਿਹੈਂ ? ਤੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈਂ ਕਿ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈਂ ਤੇ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ,” ਮਿਰੀਅਮ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਪਰ ਰੂਹ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਹੀਂ ਬਿਤਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ।” ਪਾਲ ਦੀਆਂ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਗੱਲਾਂ ਮਿਰੀਅਮ ਦੇ ਕੁਝ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀਆਂ।

ਉਹ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਸੁੱਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਫੇਰ ਰੋਣਹਾਕੀ ਹੋਈ ਨੇ ਉਸਨੇ ਪਾਲ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ, “ਕਿਸ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਹੈ ?”

ਪਾਲ ਨੇ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਮਿਰੀਅਮ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸਨੂੰ ਮੈਂ ਕਦੇ ਵੀ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ।”

“ਨਹੀਂ, ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ। ਹਾਂ ਤੇਰੇ ਭਲੇ ਲਈ ਹੀ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝਾ ਰਹੀ ਸੀ।”

“ਮੈਂ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ ਮੇਰਾ ਭਲਾ ਕਿਸ ਵਿਚ ਹੈ ?”

“ਠੀਕ ਹੈ,” ਪਾਲ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਕੀ ਠੀਕ ਹੈ ?”

“ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ,” ਪਾਲ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਠਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਈਕਲ ਚੁੱਕੀ ਤੇ ਰਸੋਈ ਦੀ ਬਾਰੀ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਮਿਰੀਅਮ ਨੇ ਬੋਝਲ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ‘ਬਾਏ’ ਕਰੀ।

ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਮਿਰੀਅਮ ਨੂੰ ਦੱਸ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਰਤ ਆਇਆ, ਮਾਂ ਕੋਲ, ਜੋ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇਕੋ ਹੀ ਅਹਿਮ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸੀ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਪਾਲ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਫਾਰਮ 'ਤੇ ਮਿਰੀਅਮ ਦੇ ਭਰਾ ਐਡਗਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਇਸੇ ਫਾਰਮ ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਔਰਤ ਕਲਾਰਾ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਉਹ ਵਿਆਹੀ ਔਰਤ ਸੀ ਪਰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਰਹਿ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਹਿਲੀ ਤੱਕਣੀ ਵਿਚ ਹੀ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੋਸਤੀ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਵਧਦੀ ਗਈ। ਕਲਾਰਾ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹ ਆਵੇਗ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕਲਾਰਾ ਦੇ ਜਿਸਮ ਦੇ ਉਭਾਰ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਆਕਾਰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਫੇਰ ਵੀ ਉਸ ਅੰਦਰ ਕਲਾਰਾ ਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ। ਉਸਨੇ ਕਲਾਰਾ ਨੂੰ

ਇਹ ਦੱਸ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਕਦੇ ਉਸਨੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਹ ਮਿਰੀਅਮ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰਵਾਵੇਗਾ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਮਿਰੀਅਮ ਵਿਚਕਾਰ ਪਏ ਪਾਏ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਕਲਾਰਾ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ, “ਮਿਰੀਅਮ ਮੇਰੀ ਆਤਮਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਿਰੀਅਮ ਵੀ ਸਿਰਫ ਆਤਮਾ ਦਾ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਮਿਲਨ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ।” ਕਲਾਰਾ ਨੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਨਹੀਂ, ਉਹ ਤੈਨੂੰ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ।”

ਕਲਾਰਾ ਦੀ ਕਹੀ ਗੱਲ 'ਤੇ ਉਹ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫੇਰ ਉਹ ਮਿਰੀਅਮ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਅੱਗੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਪਰ ਮਿਰੀਅਮ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਆਹ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਇਸ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੌਰਾਨ ਮਿਰੀਅਮ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅਥਾਹ ਵੇਗ ਵਿਚ ਵਹਿ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਅਗਨਕੁੰਡ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਦੇਹੀ ਦਾ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਾ ਮਿਰੀਅਮ ਨਾਲ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਲਾਰਾ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਜਿਸਮਾਨੀ ਸੰਬੰਧ ਸਫਲ ਰਹੇ।

ਪਾਲ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾ ਕਲਾਰਾ ਵਾਪਿਸ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਕੋਲ ਚਲੀ ਗਈ ਅਤੇ ਪਾਲ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਮਿਰੀਅਮ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਘਰ ਵਿਚ ਪਾਲ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਥੱਕ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕਈ ਵੇਰਾਂ ਉਸਨੂੰ ਚੱਕਰ ਵੀ ਆ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਨੌਟਿੰਘਮ ਦੇ ਵੱਡੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਕੈਂਸਰ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਬਿਮਾਰੀ ਨਾਲ ਪੀੜਤ ਹੈ। ਮਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਨਿੱਘਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਬੇਹੱਦ ਤਕਲੀਫ ਵਿਚ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਦਰਦ ਪਾਲ ਤੋਂ ਵੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦਾ। ਮਾਂ ਨੂੰ ਤੜਫਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਇੰਜੈਕਸ਼ਨ ਲਗਾਵੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਤਕਲੀਫ ਤੋਂ ਰਾਹਤ ਮਿਲ ਸਕੇ। ਇਲਾਜ ਦੀ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਦੌਰਾਨ ਮਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ।

ਘਰ ਵਿਚ ਚੁੱਪ ਅਤੇ ਸੰਨਾਟਾ ਛਾ ਗਿਆ।

ਅੱਧੀ ਕੁ ਰਾਤ ਨੂੰ ਪਾਲ ਦੇ ਪਿਓ ਨੇ ਉਸਦੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੇਚਾਰਗੀ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, “ਤੂੰ ਕੁਝ ਖਾਧਾ ਨਹੀਂ। ਤੇਰੇ ਲਈ ਮੈਂ ਦੁੱਧ ਗਰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪੀ ਲੈ।” ਪਹਿਲੀ ਵੇਰਾਂ ਪਾਲ ਦਾ ਦਿਲ ਆਪਣੇ ਪਿਓ ਲਈ ਪਿਘਲਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਡੁਸਕਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਮਿਰੀਅਮ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਦਰਦ ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, “ਕੀ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਏਂਗੀ?” ਮਿਰੀਅਮ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਇਹ ਸਵਾਲ ਬਹੁਤ ਅਜੀਬ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਦੁਖੀ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਸੀ ਕਿ ਬੇਸ਼ਕ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਲਈ ਸਨ ਫੇਰ ਵੀ ਪਾਲ ਉਸ 'ਤੇ ਕਦੇ ਕੋਈ ਹੱਕ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਤਾਉਂਦਾ। ਮਿਰੀਅਮ ਨੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਗਲਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, “ਤੂੰ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈਂ?”

“ਕੋਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ।” ਪਾਲ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਨੇ ਮਿਰੀਅਮ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ, “ਕੀ ਸ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ?” ਮਿਰੀਅਮ ਨੇ ਆਪਣੀ ਚੀਚੀ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਨਹੀਂ !” ਅਤੇ ਪਾਲ ਸੰਜੀਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਿਰੀਅਮ ਸ਼ਾਂਤ ਸੀ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਜੁਦਾ ਹੋ ਗਏ।

ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਪਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਇੰਝ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਹੈ। ਪੁਲ ਪਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਜਦ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਬਰਫ ਵਰਗੇ ਠੰਢੇ ਰੇਲਿੰਗ 'ਤੇ ਰੱਖੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜਿਊਂਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ। ਹੇਠਾਂ ਹਨੇਰਾ ਸੀ ਤੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਨੌਟਿੰਘਮ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਜਗਮਗਾਉਂਦੀਆਂ ਰੋਸ਼ਨੀਆਂ ਸਨ। ਮੌਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਤੋਂ ਪਿੱਠ ਮੋੜ ਕੇ ਉਹ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਚਾਨਣ ਵੱਲ ਟੁਰ ਪਿਆ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਤਲਾਸ਼ਣ ਲਈ।

ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਜੇਸੀ ਚੈਂਬਰਜ਼ ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਖਰੜਾ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਦਿੱਤਾ। ਜੇਸੀ ਹੀ ਉਸਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪਿਆਰ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਮਿਰੀਅਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ

ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਜੇਸੀ ਨੇ ਇਹ ਪਾਂਡੂਲਿਪੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਲਾਰੈਂਸ ਨਾਲ ਸਾਂਝੇ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸੋਧ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਜੇਸੀ ਚੈਂਬਰਜ਼ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਲਾਰੈਂਸ ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਪੁਸਤਕ ਵੀ ਲਿਖੀ ਜਿਸਦਾ ਨਾਂ ਹੈ ‘D.H. Lawrence A Personal Record.’ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਜੇਸੀ ਨੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਲਾਰੈਂਸ ਦੀ ਮਾਂ ਸਦਕਾ ਹੀ ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਟਿਕਾਊ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਇਕ ਖਤ ਵਿਚ ਇਹੋ ਤੱਥ ਬੜੀ ਸੰਜੀਦਗੀ ਨਾਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਫਰਾਇਡਾ ਨੂੰ ਇਕ ਵੇਰਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਜੇ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਜਿਊਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਣਾ। ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੋਹ ਦੀ ਗਲਵੱਕੜੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਣ ਦੇਣਾ ਸੀ।” ਫਰਾਇਡਾ ਨੇ ਲਾਰੈਂਸ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਲੇਖ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਲਾਰੈਂਸ ਆਪਣੇ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਹੀ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਤੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਔਰਤ ਨਾਲ ਸਹਿਜ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇ।

(98551-23499

“ਵਿਸ਼ਵ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਨਾਵਲ” ਤੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ

ਅਛੂਤ-2 (UNTOUCHABLE)

ਭੀੜ ਵਲੋਂ ਮਾਰ ਪੈਣ ਹੀ ਲੱਗੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ ਕਿ - ਸੁ) ਬੱਖੇ ਦੇ ਚੰਗੇ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਓਧਰੋਂ ਇੱਕ ਟਾਂਗੇ ਵਾਲਾ ਆ ਗਿਆ। ਉਸਦੀ ਬੁੱਢੀ ਤੇ ਬੜੀ ਸਪੀ ਹੋਈ ਘੋੜੀ ਇਕ ਸੰਦੂਕ ਵਰਗੇ ਝੂਲਦੇ ਤੇ ਹਿਚਕੋਲੇ ਖਾਂਦੇ ਟਾਂਗੇ ਨੂੰ ਖਿਚ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਘੋੜੀ ਨੂੰ ਛਾਂਟਾ ਮਾਰਿਆ। ਟਾਂਗੇ ਵਿਚ ਹਾਰਨ ਜਾਂ ਘੰਟੀ ਹੈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਏਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਭੀੜ ਨੂੰ ਪਾਸੇ ਹਟ ਜਾਣ ਲਈ ਖ਼ਬਰਦਾਰ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਬਸ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ਆ ਹੀ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਘੋੜੀ ਦਾ ਲਗਾਮ ਖਿੱਚ ਕੇ ਰੋਕਿਆ ਤੇ ਦੁਰਘਟਨਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ। ਭੀੜ ਫਟਾ ਫਟ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਸੁਰਖਿਅਤ ਜਗਾਹ ਵਲ ਖਿੱਡ ਗਈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦੇ ਸਵਾਦ ਅਨੁਸਾਰ ਵਾਧੂ ਬੇਕਾਰ ਗਾਲ਼ਾਂ ਕੱਢ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਜਾਂ ਖਿੜਦੇ ਹੋਏ ਚਲੇ ਗਏ। ਪਰ ਭਿੱਟੇ ਹੋਏ ਬੰਦੇ ਦੀ ਹਾਲੇ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਰਨ ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਟਾਂਗੇ ਤੋਂ ਬਚਨ ਲਈ ਪਾਸੇ ਹਟਣਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਅੱਜ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਉਸਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਲਗਿਆ ਕਿ ਉਸਦਾ ਪੰਜ ਫੁੱਟਾ ਸਰੀਰ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਆਪਣੀ ਝੁਠੀ ਤਾਕਤ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਦੇਵ-ਕੱਚ ਉੱਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਲਾਚਾਰ ਤੇ ਬੇਬਸ ਭੰਗੀ ਮੁੰਡੇ ਜੋ ਉਸਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨਾ ਜੋਗਰਾ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਉੱਤੇ ਅਜ਼ਮਾਏਗਾ। “ਲਾਲਾ ਜੀ ਦੇਖ ਕੇ ਚਲੋ !” ਟਾਂਗੇ ਵਾਲੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਅੰਦਾਜ਼ 'ਚ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਖ਼ਬਰਦਾਰ ਕੀਤਾ। ਭਿੱਟੇ ਹੋਏ ਆਦਮੀ ਨੇ ਉਸ ਵਲ ਗੁੱਸੇ ਤੇ ਕੌੜੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਰੁਕਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। “ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਵਲ ਅੱਖਾਂ ਟੱਡ ਕੇ ਨਾ ਦੇਖ,” ਟਾਂਗੇ ਵਾਲੇ ਨੇ ਵਾਪਸ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਤੁਰਨ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਫੇਰ ਲਗਾਮਾਂ ਖਿੱਚ ਕੇ ਟਾਂਗਾ ਰੋਕ ਲਿਆ। ਉਹਨੇ ਲਾਲੇ ਨੂੰ ਬੱਖੇ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਸੁਣਿਆ - “ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਇਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਨਹਾਅ ਕੇ ਭਿੱਟ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋਣਾ ਪਏਗਾ। ਪਰ ਸੁਰ ਦਿਆ ਬੱਚਿਆ ਹੁਣ ਆਹ ਲੈਅ ਤੇਰੀ

ਪਾਗਲ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਇਨਾਮ।” ਟਾਂਗੇ ਵਾਲੇ ਨੇ ਇੱਕ ਥੱਪੜ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਹਵਾ ਵਿਚ ਉਡਦੀ ਸੁਣੀ।

ਬੱਖੇ ਦੀ ਪੱਗ ਸਿਰੋਂ ਡਿਗ ਪਈ। ਜਲੇਬੀਆਂ ਵਾਲਾ ਪੁੜਾ ਉਸਦੇ ਹੱਥੋਂ ਗਿਰ ਕੇ ਮਿੱਟੀ 'ਚ ਰੁਲ ਗਿਆ। ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਚਿਹਾ। ਫੇਰ ਜਿਵੇਂ ਉਸਦੇ ਪੂਰੇ ਵਜੂਦ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲੱਗ ਗਈ। ਹੁਣ ਉਸ ਨੇ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਜੋੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੰਝੂ ਭਰ ਗਏ ਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਵਹਿੰ ਤੁਰੇ। ਉਸਦੇ ਲੰਬੇ ਚੌੜੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਤਾਕਤ ਆ ਗਈ। ਉਹ ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਡਰ ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਤੇ ਭਾਰੀ ਨਫ਼ਰਤ ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਝਲਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਕ ਪਲ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੀ ਦੀਨਤਾ ਭੁੱਲ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਉਹ ਆਪਣਾ ਦਿਮਾਗ ਖ਼ਰਾਬ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਥੱਪੜ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਉਥੋਂ ਖਿਸਕ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਦੂਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ।

“ਚੱਲ ਛੱਡ ! ਮਨ ਨੂੰ ਨਾ ਲਾਅ। ਜਾਣ ਦੇ ਉਸ ਨੂੰ । ਆਪਣੀ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹ ਲੈ,” ਟਾਂਗੇ ਵਾਲੇ ਨੇ ਧਰਵਾਸ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ। ਉਸ ਵਾਂਗ ਕੱਟੜ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਅਛੂਤ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਏਸ ਅਛੂਤ ਦੇ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤਕ ਵੰਡਾਇਆ।

ਬੱਖਾ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਹੋ ਗਿਆ। ਟੋਕਰੀ ਤੇ ਝਾੜੂ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ। ਪੱਗ ਦੇ ਲੜ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਰ 'ਤੇ ਲਪੇਟੇ। ਫੇਰ ਉਸ ਨੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਹੰਝੂ ਪੂੰਝੇ। ਆਪਣਾ ਸਾਮਾਨ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਥੋਂ ਤੁਰ ਗਿਆ।

“ਹੁਣ ਨਾ ਭੁਲੀਂ ਹੋਕਾ ਲਾਉਣ ਲਈ ਭੈਣ ਦਿਆ ਖਸਮਾ,” ਇਕ ਪਾਸਿਓਂ ਇੱਕ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਹੁਣ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਸਬਕ ਯਾਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ।” ਬੱਖਾ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਤੁਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਦੀ ਗਾਲ਼ੂ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਸਹਿ ਲਈ ਤੇ ਤੁਰਦਾ ਗਿਆ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਉਹ ਹੌਲੀ ਤੁਰਨ ਲਗ ਪਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਨਿਕਲਿਆ ! “ਪਾਸੇ...ਪਾਸੇ ! ਭੰਗੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।” ਉਸਦੀ ਆਤਮਾ ਅੰਦਰੋਂ ਗੁੱਸੇ ਤੇ ਗਿਲਾਨੀ ਨਾਲ ਧੁਖ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗਾਲ਼ੀ-ਗਲੋਚ ਤੇ ਮੰਦੇ ਬੋਲ ਜੋ ਉਸਨੇ ਸਹੇ ਸਨ ਦੀ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਪਛਤਾਵੇ ਦੀ ਸਵਾਹ ਵਿਚ ਇੱਕ ਚੰਗਿਆੜੀ ਜਿਹੀ ਮਚਦੀ। ਉਸਦੀ

ਮਨੋ ਦਸ਼ਾ ਅੱਧ ਜਲੀਆਂ ਲਕੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰੁਕ ਰੁਕ ਕੇ ਉਠਦੇ ਪੂੰਝੇ ਵਾਂਗ ਕਦੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਦੇ ਉਤਰਦੀ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਦੇ ਪੂੰਝੇ ਵਾਲੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਉਹ ਲੋਕ ਜੋ ਉਥੇ ਖੜ੍ਹੇ ਨਜ਼ਾਰਾ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ, ਭੂਤਾਂ ਵਾਂਗ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਬੇਪਛਾਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਵਿਚੋਂ ਭਿਟਿਆ ਹੋਇਆ ਬੰਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਦਿਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਖੂਨੀ ਅੱਖਾਂ, ਉਹਦਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸਰੀਰ, ਗੱਲਾਂ 'ਚ ਪੈਂਦੇ ਖੱਡੇ, ਸੁੱਕੇ ਤੇ ਪਤਲੇ ਬੁੱਲ੍ਹ, ਹਾਸੋਹੀਣੇ ਭਖੇ ਦੇ ਹਾਵ-ਭਾਵ, ਉਹਦੀਆਂ ਕੱਢੀਆਂ ਗਾਲ਼ਾਂ, ਘੇਰਾ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਭੀੜ ਤੇ ਵਿਚਕਾਰ ਉਹ ਆਪ ਹੱਥ ਜੋੜੀ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਇਆ। “ਇਹ ਸਭ ਕਿਉਂ ਸੀ ?” ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਟ੍ਰਾਂਸਮੀਟਰ ਜੋ ਉਸਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਅਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਸੀ ਦੇ ਬਰਾਸਤਾਂ ਬੇ-ਆਵਾਜ਼ ਭਾਸ਼ਾ 'ਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, “ਇਹ ਕਿਸ ਗਲ ਦਾ ਝਗੜਾ ਸੀ ? ਮੈਂ ਏਨਾ ਦੀਨ ਕਿਉਂ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ? ਮੈਂ ਵੀ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।” ਫੇਰ ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਉਹ ਤਾਂ ਆਪ ਹੀ ਅੱਜ ਸਵੇਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਆਪਣੇ ਆਉਣ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਖ਼ਬਰਦਾਰ ਕੀਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਚੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਨੂੰ ਗਲੀ ਵਿਚ ਵੇਖਦਾ। ਇਹ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਮ ਰਸਤੇ ਦਾ ਝਾੜੂ ਕੱਢਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਦਮੀ ਜਿਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਹਾਏ ਮੇਰੀਆਂ ਜਲੇਬੀਆਂ। ਮੈਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖਾ ਲੈਂਦਾ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਕੁਝ ਨਿਕਲਿਆ। ਕੀ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗ ਕੇ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਥੱਪੜ! ਸਾਲਾ ਡਰਪੋਕ! ਕਿਵੇਂ ਕੁੱਤੇ ਵਾਂਗ ਪੂਛ ਟੰਗਾਂ 'ਚ ਦਬਾਅ ਕੇ ਭੱਜ ਗਿਆ ਸੀ ਉਹ ਮੁੰਡਾ ! ਸਾਲਾ ਝੁਠਾ ! ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਦੇ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਦਿਨ । ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਗਾਲ਼ਾਂ ਪੈ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਕੋਈ ਵੀ ਮੇਰੇ ਹੱਕ 'ਚ ਨਹੀਂ ਬੋਲਿਆ। ਜ਼ਾਲਮ ਭੀੜ। ਸਭ ਨੇ ਗਾਲ਼ਾਂ ਕੱਢੀਆਂ। ਗਾਲ਼ਾਂ...ਗਾਲ਼ਾਂ ਤੇ ਬਸ ਗਾਲ਼ਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਹੀ ਕਿਉਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਗਾਲ਼ਾਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਸਫ਼ਾਈ ਦਰੋਗਾ! ਉਸ ਦਿਨ ਮੇਰੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ

ਗਾਲਾਂ ਕੱਢ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਲੋਕ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਾਨੂੰ ਗਾਲਾਂ ਕੱਢਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਏਸ ਲਈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਭੰਗੀ ਹਾਂ। ਏਸ ਲਈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਟੱਟੀ ਚੁੱਕਦੇ ਹਾਂ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਟੱਟੀ ਨਾਲ ਨਫਰਤ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਵਾਸਤੇ ਅੱਜ ਮੈਂ ਏਧਰ ਆਇਆ ਸੀ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਟੱਟੀਆਂ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਮੈਂ ਤੰਗ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹੀ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਛੁੱਹਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਉਚੀ ਜਾਤ ਦੇ ਜੋ ਹੋਏ। ਟਾਂਗੇ ਵਾਲਾ ਬੜਾ ਤਰਸਵਾਨ ਸੀ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੇ ਹਮਦਰਦੀ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ, ਮੈਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਰੋਣਾ ਆ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਟੋਕਰੀ ਤੇ ਝਾੜੂ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਤੁਰਦਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਇੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਛੂਹਣਾ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੋਂ ਸਾਹਬ ਲੋਕ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ। ਇਹ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਹਿੰਦੂ ਤੇ (ਦਲਿਤ) ਲੋਕ ਜੋ ਭੰਗੀ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਏਦਾਂ ਛੂਆ ਛੂਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਭੰਗੀ ਹਾਂ...ਭੰਗੀ...ਅਛੂਤ ! ਅਛੂਤ... ਅਛੂਤ। ਇਹੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਅਛੂਤ... ਮੈਂ ਅਛੂਤ ਹਾਂ।”

ਕਾਲੇ ਹਨੇਰੇ ਅਸਮਾਨ 'ਚ ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੀ ਕਿਰਨ ਦੌੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦਸ਼ਾ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਲੇਖ ਉਸ 'ਤੇ ਪਰਗਟ ਹੋ ਗਏ। ਏਸ ਗਿਆਨ ਨੇ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਈ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅੱਜ ਜੋ ਉਸ ਨਾਲ ਵਾਪਰਿਆ ਉਸਦਾ ਉੱਤਰ ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨੇ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨਫਰਤ ਜੋ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਪਾਖਾਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਅਛੂਤਾਂ ਦੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ 'ਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਫਰਤ 'ਚ ਨੱਕ ਬੁੱਲ੍ਹ ਕੱਢਣਾ। ਅੱਜ ਸਵੇਰ ਵਾਲੀ ਉਸਦੇ ਦਵਾਲੇ ਜੁੜੀ ਭੀੜ ਦਵਾਰਾ ਉਸਨੂੰ ਗਾਲਾਂ ਕੱਢਣੀਆਂ, ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਦਾ ਉੱਤਰ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਸਭ ਕੁਝ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਸੁੰਨੀ ਤੇ ਸੁਸਤ ਹੋਈ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਸੋਚ ਵਿਚ ਇੱਕ ਝਟਕੇ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਉਸਦੀ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਇੱਕ ਝਰਨਾਹਟ ਜਿਸਨੇ ਉਸਦੀਆਂ ਪੰਜੇ ਇੰਦਰੀਆਂ, ਵੇਖਣ, ਸੁਣਨ, ਸੁੰਘਣ, ਛੂਹਣ ਤੇ ਸਵਾਦ, ਆਦਿ ਦੀਆਂ, ਤਰਬਾਂ ਛੇੜ

ਦਿੱਤੀਆਂ। “ਮੈਂ ਇੱਕ ਅਛੂਤ ਹਾਂ,” ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। “ਮੈਂ ਅਛੂਤ ਹਾਂ,” ਉਸਨੇ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਕਿਤੇ ਇਹ ਫੇਰ ਉਸ ਦੇ ਅੰਧੇਰੇ ਮਨ 'ਚ ਨਾ ਡੁੱਬ ਜਾਣ। ਕਿਉਂਕਿ ਹਾਲੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਲਈ ਕੁਝ ਪੁੰਝੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਜਦ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੈਸੀਅਤ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਆਪਣੀ ਆਮਦ ਲਈ ਸੁਚੇਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬੋਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ “ਪਾਸੇ...ਪਾਸੇ...ਭੰਗੀ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।” ਸ਼ਬਦ ਅਛੂਤ...ਅਛੂਤ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸੀ ਤੇ ਖ਼ਬਰਦਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ‘ਪਾਸੇ...ਪਾਸੇ...ਭੰਗੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ’ ਉਸਦੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਕਦਮ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਫੌਜੀ ਪੈਡ ਦੀ ਤਾਲ ਵਿਚ ਪੈਣ ਲਗ ਪਏ। ਵੈਸੇ ਵੀ ਉਸਦੇ ਐਮੂਨੀਸ਼ਨ ਬੂਟ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹਿਜ ਰੂਪ 'ਚ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਫੇਰ ਉਸ ਨੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸਦੇ ਭਾਰੀ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਪੈਂਦੀ ਧਮਕ ਸਭ ਦਾ ਧਿਆਨ ਉਸ ਵਲ ਖਿੱਚ ਰਹੀ ਸੀ। ਏਸ ਲਈ ਉਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੌਲੀ ਚਲਣ ਲਗ ਪਿਆ।

ਉਸਨੂੰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਜਿਵੇਂ ਲੋਕ ਉਸ ਵਲ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਆਸੇ-ਪਾਸੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਕੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਉਸ ਵਲ ਖਿਚਿਆ 'ਜੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਸਨੂੰ ਲਗਿਆ ਕਿ ਉਸਦੀ ਪੱਗ ਦੇ ਲੜ ਢਿਲੇ ਹੋ ਕੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿਸੇ ਕੋਨੇ 'ਚ ਜਾ ਕੇ ਪੱਗ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਲਵੇ। ਪਰ ਉਹ ਠੀਕ ਸੜਕ ਵਿਚਕਾਰ ਤਾਂ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਏਸ ਲਈ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਕੋਨੇ ਵਲ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਏਥੇ ਖੜ੍ਹਿਆਂ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਸੋਚਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੇਪਰਵਾਹ ਤੇ ਖਿਆਲਾਂ 'ਚ ਡੁੱਬੇ ਹੋਏ ਦਾ ਸਵਾਂਗ ਕੀਤਾ। ਐਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗੇ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕਿਸੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਵਿਚ ਰੁਝਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਵੇਖਿਆ। ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਨਾਟਕ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਉਲੂ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੱਗ ਸਿਰੋਂ ਲਾਹ ਲਈ ਤੇ ਫੇਰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੱਸ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਤੇ ਲਪੇਟਣ ਲਗ ਪਿਆ।

ਜਿਥੇ ਖੜ੍ਹ ਕੇ ਉਹ ਸੁਸਤਾਅ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਥੇ ਵੀ ਇੱਕ ਨਜ਼ਾਰਾ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ।

ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਜਲਨ ਨੇ ਉਸਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਸੀ ਨੂੰ ਜਲਾ ਕੇ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਤਣਾਅ ਭਰੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਆ ਰਹੇ ਅੱਜ ਦੀ ਘਟਨਾ ਦੇ ਹਰੇਕ ਝਟਕੇ ਨੂੰ ਉਹ ਸਮਝਣ ਲਈ ਜੱਦੋ ਜਹਿਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਇੱਕ ਭਾਰੀ ਭਰਕਮ ਵੱਡੀ ਉੱਚੀ ਕੁਹਾਨ ਵਾਲਾ ਡੱਬ ਖੜ੍ਹਾ ਕਿਸੇ ਬਾਹਮਣ ਦਾ ਛੱਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸਾਂਢ ਜੁਗਾਲੀ ਕਰੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਡਕਾਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਅਜੀਬ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੁਰਗੰਧ ਬੱਝੇ ਦੀਆਂ ਨਾਸਾਂ 'ਚ ਵੜਨ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਉਬਕਾਈ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਸਾਂਢ ਨੇ ਉਥੇ ਹੀ ਆਪਣੀ ਪਤਲੀ ਮੋਕ ਦਾ ਢੇਰ ਲਾ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਨਾ ਬੱਝੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਹੁਣ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਕਪੜਿਆਂ 'ਚ ਸਜੇ ਝਰੜੀਆਂ ਖਾਧੇ ਇੱਕ ਬੁੱਢੇ ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ। ਉਸਨੇ ਅਮੀਰਾਂ ਵਾਂਗ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਮਲਮਲ ਦਾ ਪਰਨਾ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਏਸੇ ਪਾਸੇ ਰਮਾਇਆ ਜਿਥੇ ਇਹ ਸਾਂਢ ਖੜ੍ਹਾ ਨੀਂਦ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਅੰਗੂਠੇ ਨਾਲ ਦੀ ਉਂਗਲੀ ਨਾਲ ਇਸ ਜਾਨਵਰ ਨੂੰ ਛੂਹਿਆ। ਬੱਝੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਰੀਤ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਸਦੀ ਉਡਦੀ ਉਡਦੀ ਯਾਦ 'ਚ ਉਹ ਨਜ਼ਾਰਾ ਆਇਆ ਜੋ ਉਸਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਰ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਇੱਕ ਆਵਾਰਾ ਭਟਕਦਾ ਸਾਂਢ ਜੋ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਟਹਿਲਦਾ ਇੱਕ ਸਬਜ਼ੀ ਦੀ ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਟੋਕਰੀਆਂ 'ਚ ਪਈਆਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁੰਘਦਾ ਤੇ ਫੇਰ ਮਾਲਕ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਬਚਾਅ ਕੇ ਗੋਭੀ, ਪਾਲਕ ਤੇ ਗਾਜਰਾਂ ਦਾ ਬੁਰਕ ਭਰ ਕੇ ਭੱਜ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਦੁਕਾਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਗਊ ਦੇ ਜਾਏ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਹੌਲੀ ਜਿਹੇ ਗਾਲੂ ਕੱਢਦਾ। ਹੱਥ ਨਾਲ ਦੁਰ-ਦੁਰ ਕਰਦਾ ਪਰ ਮਾਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਸਾਂਢ ਦੇ ਚਾਰ ਗਜ਼ ਦੂਰ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹ 'ਚ ਚੁਰਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਚੱਥ ਚਬਾਅ ਕੇ, ਫੇਰ ਜਦੋਂ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹੁੰਦਾ, ਉਹ ਫੇਰ ਧਾਵਾ ਬੋਲ ਦਿੰਦਾ। ਕਿੰਨੀ ਅਜੀਬ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਆਪਣੀਆਂ ਗਾਈਆਂ ਦਾ ਵਿੱਡ ਨਹੀਂ ਭਰਦੇ ਬੇਸ਼ਕ ਉਹ ਗਾਂ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਬੱਝੇ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ

ਜਾਨਵਰ ਜੋ ਬਰਸਾਤੀ ਨਾਲੇ ਵਲ ਚਰਨ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕਿੰਨੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਤੇ ਹੱਡਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗਾਈਆਂ ਦਿਨ ਵਿਚ ਦੋ ਸੇਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੁੱਧ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇੱਕ ਅਮੀਰ ਵਪਾਰੀ ਨੇ ਉਸਦੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮੱਝ ਦਾਨ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਬਾਹਮਣ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਜਾਨਵਰ ਭੰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਦਾਨ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਇਹ ਉਸ ਮੱਝ ਨੂੰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਖਾਣ ਲਈ ਦਾਣਾ ਫੱਕਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਰੋਜ਼ ਦਾ ਛੇ ਸੇਰ ਦੁੱਧ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਲੋਕ ਆਪਣੀਆਂ ਗਾਈਆਂ ਨੂੰ ਬਚਿਆ ਖੁਚਿਆ ਖਾਣਾ ਤੇ ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਆਟੇ ਜਾਂ ਚੌਲਾਂ ਦਾ ਛਾਣ ਖਾਣ ਨੂੰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਉਸਨੂੰ ਗਾਂ ਦੇ ਗੋਹੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਲੋਕ ਗਾਈਆਂ 'ਤੇ ਤਰਸ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਖਾਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਏਸ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਪਏ ਪਿਆਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਖਾਣ ਦੀ ਮੰਜ ਲੈਣ ਦਿਉ। ਤਾਂ ਹੀ ਏਸ ਵਿਚੋਂ ਏਨੀ ਬਦਬੂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਹੁਣ ਤਕ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਸੇ-ਪਾਸੇ ਦੇ ਮਹੌਲ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਹਮਣਿਓਂ ਇੱਕ ਗੱਡਾ ਗੋਂਗਲੂਆਂ (ਸ਼ਲਗਮ) ਤੇ ਗਾਜਰਾਂ ਦਾ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਆਇਆ। ਮਾਲਕ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਹੀ ਢੇਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬੱਖਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਉਸ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਟੱਪ ਕੇ ਕੁਝ ਗਜ਼ ਦੂਰ ਪਾਸੇ ਹਟਿਆ। ਪਰ ਅਗੇ ਸੜੀ ਹੋਈ ਸਬਜ਼ੀ ਦਾ ਢੇਰ ਇਕ ਟੋਕਰੀ ਵਿਚ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਏਸ ਬਦਬੂ ਦੇ ਕਾਰਣ ਉਹ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਤੁਰ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਖਾਲੀ ਖਾਲੀ ਬਗੈਰ ਅੱਖਾਂ ਝਪਕਾਏ ਦੇਖਿਆ। ਭੀੜ ਤੇ ਗਰਮੀ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਧੁੱਪ 'ਚ ਚਮਕਦਾ ਬਾਜ਼ਾਰ। ਉਸਨੂੰ ਪਸੀਨਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਚੌੜਾ ਚਕਲਾ ਸਾਧਾਰਨ ਇਨਸਾਨੀ ਚਿਹਰਾ ਕਿੰਨਾ ਅਲਗ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤੇ ਕਿੰਨਾ ਬਦਲਦਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਉਭਰੀਆਂ ਤੇ ਚਮਕਦੀਆਂ ਗਲ੍ਹਾਂ, ਚੌੜਾ ਨੱਕ, ਅਰਬੀ ਘੋੜੇ ਵਾਂਗ ਚੌੜੇ ਨਬੁਨੇ, ਉਸਦੇ ਜੀਵੰਤ ਕੰਬਦੇ ਬੁਲ੍ਹ, ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਮੌਤ ਵਰਗੀ ਉਦਾਸੀ, ਚੁੱਪ ਤੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਝਲਕ ਸੀ।

“ਪਾਸੇ, ਪਾਸੇ, ਭੰਗੀ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ,”

ਉਸਨੇ ਜਦੋਂ ਅੱਗੇ ਕਦਮ ਵਧਾਏ ਤਾਂ ਫੁਸਫੁਸਾਇਆ। ਫੇਰ ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜੋ ਨਾ ਬਹੁਤਾ ਚੌੜਾ ਨਾ ਬਹੁਤਾ ਤੰਗ ਸਾਂ, ਬਸ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜਿਹਾ, ਜਿਥੇ ਨਾ ਬਹੁਤੀ ਭੀੜ ਸੀ ਤੇ ਕੇਵਲ ਉਥੇ ਕੁਝ ਥੋੜ੍ਹੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦੇਸੀ ਬੈਂਡ ਬਾਜੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਯੂਰਪੀਅਨ ਸਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸੰਗੀਤ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਭੜੱਕੇ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀਆਂ, ਜਨਮ ਦਿਨ ਦੀਆਂ ਮਹਿਫਲਾਂ ਵਿਚ ਬੜੀ ਮੰਗ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਏਸ ਨੂੰ ਚਾਰ ਮੂੰਹੀ ਗਲੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਏਥੇ ਇਕ ਨਵੀਨ ਕਿਸਮ ਦੀ ਆਟਾ ਚੱਕੀ ਵੀ ਸੀ ਜਿਥੇ ਉਹ ਅੜੀਅਲ ਹਿੰਦੂ ਬੁੱਢੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਜ਼ਾਰ 'ਚ ਵਿਕਣ ਵਾਲਾ ਬਰੀਕ ਆਟਾ ਹਜ਼ਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੋਟਾ ਆਟਾ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਬਚਤ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਕਣਕ ਲਿਆ ਕੇ ਆਟਾ ਪਿਸਵਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਏਸੇ ਗਲੀ ਦੇ ਇਕ ਕੋਨੇ 'ਚ ਇੱਕ ਪੁਰਾਣੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਤੇਲ ਕੱਢਣ ਵਾਲਾ ਕੋਹਲੂ ਲਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਏਥੇ ਇੱਕ ਬਲਦ ਛੱਤ ਨਾਲ ਟੰਗੇ ਮੋਟੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਘੋਟਨੇ ਨੂੰ ਲੱਕੜ ਦੇ ਵੱਡੇ ਕੁੰਡੇ ਵਿਚ ਗੋਲ ਗੋਲ ਘੁੰਮ ਕੇ ਗੋੜਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਬੱਖਾ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਏਸ ਗਲੀ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਕਿਥੇ ਏਸ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਟੋਇਆ ਹੈ ਸਭ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਉਹ ਏਸ ਗਲੀ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਬੈਰਕਾਂ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਲ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਜ਼, ਸੁਨਹਿਰੀ ਜ਼ਰੀ ਨਾਲ ਕਢਾਈ ਕੀਤੀਆਂ ਵਰਦੀਆਂ ਜੋ ਬੈਂਡ ਬਾਜੇ ਵਾਲੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੇ ਬਾਹਰ ਟੰਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਜੋ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬੈਂਡ ਬਾਜਿਆਂ ਦੀ ਦੁਕਾਨ 'ਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਚੰਗੇ ਬੈਂਡ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ, ਉਹ, ਉਸਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸੋਚ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਏਸ ਗਲੀ ਦੇ ਦੂਜੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਗਲੀ ਵਿਚ ਥੋੜ੍ਹੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਹੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਸਨ ਜੋ ਉਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਖਿਚਦੀਆਂ ਸਨ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਇਸਦੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਉਲਝਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਿੱਤਲ ਦੇ ਬਾਜੇ 'ਤੇ ਵਰਦੀਆਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼

ਨੇ ਉਸਦਾ ਧਿਆਨ ਅਠੱਤੀਵੀਂ (38) ਡੋਗਰਾ ਰੈਜ਼ਮੈਂਟ ਦੇ ਫੌਜੀ ਬੈਂਡ ਵਲ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਲਗਭਗ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਅਭਿਆਸ ਕਰਦਿਆਂ ਵੇਖਦਾ ਸੀ। ਅੱਜ ਜੋ ਉਸਦੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਤੇ ਫੇਰ ਥੱਪੜ ਦੀ ਚੋਟ ਉਸਨੂੰ ਪਹੁੰਚੀ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਦੁੱਖ ਉਹ ਅਧ ਪਚੱਧ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਸੀ।

ਏਸ ਸ਼ਾਂਤ ਗਲੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਉਹ ਇੱਕ ਘਰ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਵਾਲੇ ਮੋੜ ਤੋਂ ਮੁੜਿਆ ਜਿਸਦੇ ਅੱਗੇ ਆਮ ਰਸਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਕਤਾਰ ਦੇ ਅੱਗੇ ਦੀ ਲੰਘਿਆ ਜਿਥੇ ਗਸ਼ਤੀ ਨਿਕਲ ਦੇ ਜ਼ੇਵਰਾਂ ਨੂੰ ਬਿਜਲੀ ਨਾਲ ਪਾਲਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਬੱਚਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇੱਕ ਇਛਾ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਂਗਲੀ ਵਿਚ ਮੁੰਦਰੀ ਪਹਿਨੇ ਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਨਾਲ ਲੱਦੀ ਹੋਵੇ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਉਹ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੈਰਕਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਗ ਪਿਆ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਗਹਿਣਿਆਂ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਖੂਬਸੂਰਤ ਤੇ ਜੜਾਊ ਦੇਸੀ ਗਹਿਣਿਆਂ ਲਈ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਆ ਗਈ। ਏਸ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਕੰਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਨੱਥਾਂ, ਸੱਗੀ ਫੁੱਲ ਤੇ ਹੋਰ ਸੋਨੇ ਦੇ ਪਾਲਸ਼ ਵਾਲੇ ਗਹਿਣਿਆਂ, ਜਿਹੜੇ ਸੁਨਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਹਰੇ ਕਾਗਜ਼ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਸਜਾਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਤੇ ਉਹ ਝਲਕਾਂ ਮਾਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਵਲ ਬੇ-ਧਿਆਨ ਹੋ ਕੇ ਤੁਰਦਾ ਗਿਆ। ਇਕ ਕਪੜੇ ਦਾ ਵਪਾਰੀ, ਆਪਣੀ ਤਿੰਨ ਪਹੀਆਂ ਵਾਲੀ ਰੇੜ੍ਹੀ 'ਤੇ ਕੱਟ ਪੀਸ ਕੱਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਲੱਦ ਕੇ ਇਕ ਸਫੈਦ ਚਾਦਰ 'ਚ ਲਿਪਟੀ ਹੋਈ ਹਿੰਦੂ ਔਰਤ ਨਾਲ ਸੜਕ ਵਿਚਕਾਰ ਭਾਅ ਤੋਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬੱਖਾ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਲਈ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨ ਲਗ ਪਿਆ ਕਿ ਕਦੋਂ ਉਹ ਸੜਕ ਖਾਲੀ ਕਰਨ ਤੇ ਉਹ ਲੰਘ ਜਾਵੇ। ਹੁਣ ਉਹ ਆਪਣੀ ਆਮਦ ਲਈ ਖ਼ਬਰਦਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਲਾਉਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਥੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਮਿਸਤਰੀ ਸਸਤੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਜਰਮਨ ਲਿਥੋਗਰਾਫ ਨਾਲ ਛਪੀਆਂ ਰੰਗਦਾਰ ਹਿੰਦੂ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਮਹਿੰਗੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੇ ਫਰੇਮਾਂ 'ਚ ਲਗਾਅ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬੱਖਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਤਸਵੀਰ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਔਰਤ ਦੀ ਜਿਸ ਨੇ ਨਾਮ ਮਾਤਰ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੁੱਲ ਫੜ ਕੇ ਪਿੱਛੇ ਨੂੰ ਢੋਅ

ਲਾ ਕੇ ਲੇਟੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਬੱਖੇ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਮਲੋਮਲੀ ਹਿੰਦੂ ਦੇਵੀਆਂ ਵਲੋਂ ਹਟ ਕੇ ਉਸ ਵਲ ਚਲੀ ਗਈ। ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਨੇ ਬੱਖੇ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਝਾੜੂ ਤੇ ਟੋਕਰੀ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਵਲ ਘੂਰ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਉਥੋਂ ਤੁਰ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ।

ਭੰਗੀ ਦੇ ਪੁੱਤ ਨੇ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਉਪਰ ਚੁੱਕਿਆ ਤੇ ਰੇੜ੍ਹੀ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੀ ਖਰੀਦਦਾਰਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਨੂੰ ਪਾਸੇ ਹਟ ਜਾਣ ਲਈ "ਪਾਸੇ, ਪਾਸ ਭੰਗੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ," ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਲਾਈ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਰੇੜ੍ਹੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਕਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਉੱਚੀ ਬੋਲ ਕੇ ਭਾਅ ਤੋਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਜਦ ਅਛੂਤ ਭੰਗੀ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਗਾਹਕ ਔਰਤਾਂ ਤੋਂ ਕਪੜੇ ਖੋਹ ਕੇ ਰੇੜ੍ਹੀ 'ਤੇ ਰੱਖੇ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ ਤਾਂ ਔਰਤਾਂ ਵੰਗਾਂ ਵੇਚਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵੱਲ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਵੰਗਾਂ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ ਕੱਚ ਦੀਆਂ ਵੰਗਾਂ ਛਣਕਾਅ ਕੇ ਨਵੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਵਹੁਟੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਤਿੱਲੇ ਵਾਲੀ ਰੇਸ਼ਮੀ ਬਨਾਰਸੀ ਸਾੜੀਆਂ ਪਹਿਨ ਰੱਖੀਆਂ ਸਨ, ਜੋ ਸ਼ਰਮਾਉਂਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਜਾਂ ਸੌਂਸਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਮੰਦਰ ਵਲ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਲ ਖਿੱਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਬੱਖੇ ਨੇ ਬੱਕੇ ਹੋਏ ਲਹਿਜੇ ਨਾਲ ਫੇਰ ਆਵਾਜ਼ ਲਾਈ, "ਪਾਸੇ...ਪਾਸੇ ਭੰਗੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ"। ਪਰੰਤੂ ਧਰਮ ਪ੍ਰਾਇਨ ਤੇ ਤੇਜ਼ ਚਲਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਭੁਲ ਗਈਆਂ ਕਿ ਉਹ ਕਿੱਧਰ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਤਾਂ ਬਸ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਰੀਆਂ ਤੇ ਤੇਜ਼ ਤੇਜ਼ ਸਾਹ ਭਰਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਨਾਲ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਜਦ ਤਕ ਬੱਖੇ ਨੇ ਫੇਰ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾ ਲਾਈ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਿਆ ਨਹੀਂ।

ਆਖ਼ਰ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਜਾਣ ਲਈ ਰਾਹ ਮਿਲ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਮੰਦਰ ਦੇਖਿਆ। ਇਕ ਵੱਡੀ ਤੇ ਵੱਡੇ ਸਾਰੇ ਗੁੰਬਦ ਵਾਲੀ ਇਮਾਰਤ। ਵੱਡੇ ਪੱਥਰਾਂ ਦੀ ਨਕਾਸ਼ੀ ਕਰ ਕੇ ਚਿਨਾਈ ਕੀਤੀ ਹੋਈ। ਉਸਦੀ ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਖੂਬਸੂਰਤੀ, ਬਹੁਤ ਮਹੀਨ ਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਸਜਾਵਟ ਸਭ ਮਿਲ ਕੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਭਗਤੀ ਭਾਵ ਜਗਾਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸਨ। ਬੱਖਾ ਕਦੇ ਵੀ ਬਾਰਾਂ ਸਿਰਾਂ, ਦਸਾਂ ਬਾਹਵਾਂ ਵਾਲੇ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਪਿੱਛਾ ਨਹੀਂ ਛੁੜਾ ਸਕਿਆ ਸੀ ਜੋ ਉਸਦੇ

ਮਨ ਵਿਚ ਬਚਪਨ 'ਚ ਵੱਸ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਕਬੂਤਰ ਉੱਡ ਕੇ ਆਏ ਤੇ ਉਹ ਖੁਦਾਈ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਖਾਲੀ ਜਗਾਹਾਂ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦਰਿਸ਼ ਕਿਤਨਾ ਠੰਡਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੁਟਰ ਗੂੰਹ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਉਸਨੂੰ ਕਿਤਨੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਭੰਗੀ ਦੀ ਆਪਣੇ ਕਸਬ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਲਿਆਕਤ ਨਾਲ ਵਿਹੜੇ, ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲਿਆ। ਵਿੱਠਾਂ, ਫੁੱਲ ਪੱਤੀਆਂ ਦੇ ਢੇਰ ਤੇ ਧੂੜ, ਆਦਿ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਸਾਫ਼ ਕਰਨਾ ਸੀ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲਿਆ।

ਜਦੋਂ ਉਹ ਬੋਹੜ ਦੇ ਦਰਖ਼ਤ ਦੀ ਛਾਂ ਹੇਠਾਂ, ਜਿਸਦੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਮੰਦਰ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਫੈਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਆ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਾਲੀ ਟੋਕਰੀ ਤੇ ਝਾੜੂ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖ ਕੇ ਆਪਣਾ ਲੰਗੋਟ ਕੱਸ ਲਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਆਪਣੇ ਕੰਮ 'ਤੇ ਟੁੱਟ ਪਵੇ। ਇੱਕ ਪਿੱਤਲ ਦਾ ਪਿੰਜਰਾ, ਜਿਸਦੀ ਸ਼ਕਲ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਮੰਦਰ ਵਰਗੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸਦੇ ਵਿਚ ਇਕ ਪਾਲਸ਼ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸੱਪ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਸੀ, ਬੋਹੜ ਦੇ ਦਰਖ਼ਤ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਬਣੇ ਹੋਏ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਪੱਥਰ ਦੇ ਚਬੂਤਰੇ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਏਸ ਵਲ ਉਸਦਾ ਧਿਆਨ ਗਿਆ। "ਏਸ ਸੱਪ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ," ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, "ਕੀ ਇਹ ਸੱਪ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਹੈ," ਸ਼ਾਇਦ ਇੱਕ ਸੱਪ ਦਰਖ਼ਤ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਮੋਟੇ ਦਿਮਾਗ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਡਰ ਗਿਆ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਪਰ੍ਹੇ ਹਟ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਉਸ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਕਤਾਰ ਏਸ ਪਿੰਜਰੇ ਨੁਮਾ ਛੋਟੇ ਮੰਦਰ, ਜੋ ਬੋਹੜ ਦੇ ਦਰਖ਼ਤ ਦੇ ਕੋਲ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ 'ਚ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਚਿੰਤਾ ਵਧ ਗਈ। ਜਿਥੇ ਉਸਨੇ ਟੋਕਰੀ ਤੇ ਝਾੜੂ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਓਧਰ ਨੂੰ ਗਿਆ। ਆਪਣੀ ਆਮਦ ਲਈ ਖ਼ਬਰਦਾਰ ਕੀਤਾ, ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਕਿ ਕਿਤੇ ਸਵੇਰ ਵਾਲੀ ਮੁਸੀਬਤ ਫੇਰ ਨਾ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਏਥੋਂ ਵਾਲੀ ਭੀੜ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੱਟੜ ਹਿੰਦੂ ਸੀ। ਇਹ ਭੀੜ ਮੰਦਰ ਦੀਆਂ ਚੌੜੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਚੜ੍ਹਦੀ ਉਤਰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਮੰਦਰ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਰਹੀ ਸੀ, ਇਹ

ਭਾਰੀ ਭੀੜ, ਨੀਲੇ, ਸਫੈਦ, ਲਾਲ ਤੇ ਹਰੇ ਸੂਤੀ ਤੇ ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਕਪੜਿਆਂ ਵਿਚ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਆ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਬੱਖੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ, ਭੀੜ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਦੇਖਿਆ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਸਾਧਾਰਨ ਆਦਮੀ ਵਾਂਗ ਜੋ ਕਿਸੇ ਗੁਝੇ ਰਾਜ਼ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਹੋਵੇ, ਵੱਡੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ, ਅੱਖਾਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਇਕ ਗੁਲਾਮ ਨੌਕਰ ਵਾਂਗ ਜੋ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੇ ਭੇਤਾਂ ਦੀ ਚੋਰ ਅੱਖ ਨਾਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈਂਦਾ ਹੋਵੇ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। "ਇਹ ਲੋਕ ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਏ ਹਨ?" ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, "ਸੱਪ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਲਈ? ਇੱਕ ਭਗਤ ਉਸ ਅਛੂਤ ਦੇ ਨਾਲ ਘਿਸਰਦਾ ਹੋਇਆ ਗੋਂਦਾ ਹੋਇਆ ਲੰਘ ਗਿਆ, "ਰਾਮ, ਰਾਮ, ਸ੍ਰੀ ਹਰੀ ਨਰਾਇਣ, ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ। ਹੇ ਹਨੂਮਾਨ ਜੇਧਾ, ਕਾਲੀ ਮਾਈ।" ਬੱਖੇ ਨੂੰ ਉੱਤਰ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਬਦ "ਰਾਮ" ਉਸ ਨੇ ਅਕਸਰ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ...ਸ੍ਰੀ ਵੀ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਪੂਜਾ ਥਾਂ ਦੇਖੀ ਸੀ, ਜਿਸਦੀ ਦੀਵਾਰ 'ਤੇ ਬਾਂਦਰ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਉੱਕਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਹਨੂਮਾਨ ਜੀ ਦੀ ਜਗਾਹ ਹੈ। ਇੱਕ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਮੰਦਰ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿਆਹ ਕਾਲੀ ਔਰਤ, ਅੱਗ ਦੀ ਲਾਟ ਵਰਗੀ ਲਾਲ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਨਿਕਲੀ ਜੀਭ, ਦੱਸ ਹੱਥ, ਗਲ ਵਿਚ ਨਰ ਮੁੰਡਾਂ ਦੀ ਮਾਲਾ, ਇਹ ਮੰਦਰ ਕਾਲੀ ਮਾਈ ਦਾ ਸੀ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਜੋ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦਾ, ਜੋ ਬੰਸਰੀ ਵਜਾਉਂਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗਲੀ ਦੇ ਪਾਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਤਸਵੀਰ ਵਿਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਹਰੀ ਨਰਾਇਣ ਕੌਣ ਸੀ। ਉਹ ਉਦੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਉਲਝਣ 'ਚ ਪੈ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਇਕ ਆਦਮੀ ਓਮ, ਓਮ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇਵਾ ਜਪਦਾ ਹੋਇਆ ਕੋਲੋਂ ਦੀ ਲੰਘਿਆ। ਇਹ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇਵਾ ਕੌਣ ਹੈ? ਕੀ ਉਹ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਹੈ? ਕੀ ਉਹ ਤਰਸਵਾਨ ਹੈ? "ਜੇ ਮੈਂ ਏਥੇ ਖੜ੍ਹਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਦੇਖਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਹੈ," ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ, "ਮੈਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਆਪ ਦੇਖਣ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ"। ਪਰ ਉਸ ਵਿਚ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇੱਕ ਅਛੂਤ ਦੇ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਜਾਣ ਨਾਲ ਉਹ ਏਨਾ ਅਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਹਜ਼ਾਰ ਯਤਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਵੀ ਪਵਿੱਤਰ ਨਹੀਂ

ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸ ਦੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਜੇ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਅੱਜ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਏਦਾਂ ਘੁੰਮਦੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਲਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਚੋਰ ਸਮਝ ਲਏਗਾ। ਪਰ ਉਸਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਹਰ ਪਲ ਵਧਦੀ ਗਈ ਉਥੇ ਖੜ੍ਹੇ ਦੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਆ ਰਹੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਪਰ੍ਹੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਪੱਕਾ ਮਨ ਬਣਾਅ ਕੇ ਪੌੜੀਆਂ ਵਲ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਹੋ ਤੁਰਿਆ। ਸਿਰ ਤਣਾਅ ਨਾਲ ਭਾਰੀ, ਉਹ ਏਧਰ ਓਧਰ ਦੇਖਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਭੈਅ ਨਹੀਂ ਲਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕਾਤਲ ਹੀ ਅੱਗੇ ਵਧ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕਲਾ 'ਤੇ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਛੇਤੀ ਹੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਝੁਕ ਕੇ ਤੁਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣਾ ਜੋਸ਼ ਠੰਡਾ ਕਰ ਬੈਠਾ। ਉਹੀ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਝੁਕਣ ਦੀ ਆਦਤ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਸਿਰ 'ਤੇ ਭਾਰ। ਉਹ ਤਾਂ ਪੈਦਾਇਸ਼ੀ, ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਦੀਨ ਤੇ ਡਰੇ ਹੋਏ ਕੁੱਤੇ ਵਰਗਾ ਸੀ। ਹਰ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਡਰਨਾ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਘਿਸਟਦੀ ਹੋਈ ਅਜੀਬ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਕੋਚਮਈ ਤੇ ਚਾਪਲੂਸੀ ਵਾਲੀ ਚਾਲ। ਦੋ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਦਾ ਮਨੋਬਲ ਟੁੱਟ ਗਿਆ, ਭੈਅ ਨਾਲ। ਤੇ ਉਹ ਵਾਪਸ ਉਥੇ ਹੀ ਆ ਗਿਆ ਜਿਥੋਂ ਤੁਰਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਝਾੜੂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਲਕੜੀ ਦੇ ਹੱਥੇ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਚੁੱਕਿਆ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਝਾੜੂ ਕੱਢਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਪੂੜ ਦੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਕਣ ਉਹਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੀਲੇ ਤੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਬੱਦਲ ਵਾਂਗ ਉੱਡਣ ਲਗ ਪਏ। ਜਿਥੇ ਕਿਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਲੰਘਦੀ ਸੀ ਸੁਨਹਿਰੀ ਭਾਅ ਮਾਰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਬੱਖੇ ਨੇ ਇਹ ਸਭ ਨਾ ਦੇਖਿਆ। ਉਸ ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਉਹ ਸੀ ਝਾੜੂ ਨਾਲ ਬੋਹੜ ਦੇ ਦਰਖਤ ਤੇ ਪੱਤੇ, ਫੁੱਲ, ਕਬੂਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿੱਠਾਂ ਤੇ ਇੱਕਾ-ਦੁਕਾ ਲੱਕੜਾਂ ਤੇ ਪੂੜ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਲੈਣੀ। ਬੇਸ਼ਕ ਉਹ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਬੇ-ਧਿਆਨਾ ਸੀ ਜਦ ਤਕ ਕਿ ਉਸਦੀਆਂ ਨਾਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪੂੜ ਉੱਡ ਕੇ ਨਾ ਪੈ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੱਗ ਦਾ ਲੜ ਆਪਣੇ ਨੱਕ 'ਤੇ ਲਪੇਟ ਲਿਆ। ਉਹ ਏਸ ਕੂੜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਤੁਰਦਾ ਗਿਆ। ਕੰਮ ਵਲੋਂ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਦੇ ਖਾਸ ਅਸਰ। ਇਹ ਕੰਮ ਟੱਟੀਆਂ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਹੁਤ

ਸੁਸਤ ਸੀ। ਪਰ ਬੇਸ਼ਕ ਸੁਸਤ ਤੇ ਥਕਾਨ ਵਾਲਾ ਪਰ ਏਨਾ ਬੁਰਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਰਾ ਕੂੜਾ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਢੇਰ ਬਣਾਅ ਕੇ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੇ ਨੂੰ ਇਕੋ ਵਾਰ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਝਾੜੂ ਨਾਲ ਖਿਚ ਕੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇੱਕ ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਟੋਕਰੀ ਵਿਚ ਭਰ ਕੇ ਚੁੱਕ ਲਵੇਗਾ। ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਢੇਰ ਲਗ ਗਏ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਠਹਿਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਆਏ ਪਸੀਨੇ ਨੂੰ ਪੂੰਝਿਆ। ਮੰਦਰ ਬੜੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਝੁਕ ਕੂੜੇ ਦੇ ਢੇਰਾਂ ਨੂੰ ਚੁਕਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਕੰਮ ਨੇ, ਕਰਨ ਦੀ ਬੇ-ਧਿਆਨੀ ਵਿਚ, ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਮੰਦਰ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਹ ਡਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਲਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਮੰਦਰ ਉਸ ਵਲ ਇਕ ਜਿੰਨ-ਭੂਤ ਵਾਂਗ ਵਧਦਾ ਚਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਖਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਲਈ ਉਹ ਝਿਜਕਿਆ। ਫੇਰ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਵਿਚ ਆਤਮ ਬਲ ਆ ਗਿਆ। ਅਚਾਨਕ ਇਕੋ ਹੀ ਹਮਲੇ 'ਚ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜ ਪੌੜੀਆਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਕੁਲ ਪੰਦਰਾਂ ਪੌੜੀਆਂ ਮੰਦਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤਕ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਥੇ ਉਹ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ 'ਚ ਢੋਲ ਵਾਂਗ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਹ ਇੱਕ ਐਥਲੀਟ ਵਾਂਗ ਸਿਰ ਪਿਛੇ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਝੁਕਾਅ ਕੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦੌੜ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਲਾਈਨ ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਪੌੜੀਆਂ ਹੋਰ ਚੜ੍ਹਾਅ ਦਿੱਤਾ। ਅਚਾਨਕ ਉਸ ਦੇ ਗੋਡੇ 'ਤੇ ਟੱਕਰ ਵੱਜੀ ਤੇ ਉਸਦਾ ਸਮਤੋਲ (ਤਵਾਜ਼ਨ) ਹਿੱਲ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਹਿੱਲਣ ਲਗ ਪਿਆ ਤੇ ਡਿਗਦਾ ਡਿਗਦਾ ਬਚਿਆ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਪੌੜੀਆਂ ਨੂੰ ਪੱਕੜ ਕੇ ਆਪਣਾ ਸਮਤੋਲ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਸਿਰਮੂਧ ਭੱਜ ਸਭ ਤੋਂ ਉਪਰ ਵਾਲੀ ਪੌੜੀ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਏਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਲੇਟਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕ ਝਾਤ ਪਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਏਸ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੀ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੀ ਦੇਹਲੀ ਨੂੰ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਮੱਥੇ ਰਗੜ ਰਗੜ ਕੇ ਨੀਵਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਏਸ ਵਿਰਲ ਵਿਚ ਦੀ

ਉਸ ਗਰਭ ਗ੍ਰਹਿ, ਜੋ ਉਸ ਲਈ ਭੇਤ ਭਰਿਆ ਗੁਪਤ ਅਚੰਭਾ ਸੀ, ਉਸਦੀ ਝਲਕ ਵੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਿੱਤਲ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ, ਹਨੇਰੀ ਤੇ ਉੱਚੀ ਗਰਭ। ਗਰਿਹ ਦੀ ਗੁਫਾ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਕਈ ਸਾਰੇ ਟੇਢੇ ਮੇਢੇ ਰਸਤੇ ਸਨ। ਬੱਖੇ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਰਸਤਿਆਂ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਇੱਕ ਉੱਚਾ ਥੜ੍ਹਾ ਵੇਖਿਆ। ਉਥੇ ਰੋਸ਼ਮੀ ਤੇ ਮਖਮਲ ਦੇ ਸੁਨਹਰੀ ਕਵਾਈ ਵਾਲੇ ਪੜਦਿਆਂ ਦੀ ਪਿਛੋਕੜ 'ਚ ਕਈ ਸਾਰੀਆਂ ਪਿੱਤਲ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ 'ਚ ਪਈਆਂ ਖਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਸੁਲਗਦੀਆਂ ਅੱਗਰਬਤੀਆਂ ਦੇ ਪੂੰਝੇਂ ਵਿਚ ਲਿਪਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਇੱਕ ਅੱਧ-ਨੰਗਾ ਪੁਜਾਰੀ ਜਿਸਦੇ ਹਜਾਮਤ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਿਰ ਵਿਚ ਵਾਲਾਂ ਦੀ ਚੋਟੀ, ਜੋ ਅਜੀਬ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੰਢ ਮਾਰ ਕੇ ਛੱਡੀ ਹੋਈ ਸੀ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਅੱਗੇ ਪਰੇਲ 'ਤੇ ਇੱਕ ਖੁਲ੍ਹੀ ਹੋਈ ਪੁਸਤਕ ਸੀ। ਆਸੇ-ਪਾਸੇ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਪਿੱਤਲ ਦੇ ਬਰਤਨ, ਸੰਖ ਤੇ ਹੋਰ ਪੂਜਾ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਪਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਇੱਕ ਉੱਚੇ ਲੰਬੇ ਆਦਮੀ, ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪੁਜਾਰੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਜੋ ਸਿਵਾਏ ਲੰਗੋਟੀ ਦੇ ਬਸ ਨੰਗਾ ਸੀ, ਕਾਲੇ ਤੇ ਮੁਲਾਇਮ ਵਾਲੇ ਵਾਲੇ, ਆਪਣੇ ਗਦਰਾਏ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਜਨੇਊ ਪਹਿਨੀ, ਉਸ ਨੇ, ਸੰਖ ਵਜਾਇਆ। ਬੱਖੇ ਝਾਤ ਮਾਰ ਕੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖਿਆ। ਉਸਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਵੇਰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਪੁਜਾਰੀ ਨੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਓਮ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇਵਾ ਬੋਲਿਆ ਤੇ ਆਪਣੀ ਉੱਚੀ ਤੇ ਭਾਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਘੰਟੀ ਵਜਾਅ ਕੇ, ਉਸ ਦੀ ਤੇ ਸੰਖ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਆਵਾਜ਼ ਮਿਲਾ ਕੇ ਗਾਉਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ ਸ਼ਾਂਤ ਸੀ ਜੋ ਹੁਣ ਇੱਕ ਦਮ ਜੀਵਿਤ ਤੇ ਸਾਖਿਆਤ ਦਰਸ਼ਨ ਬਨ ਗਿਆ। ਭਗਤਜਨ ਅੰਦਰ ਵਾਲੇ ਮੰਦਰ ਦੇ ਵਰਾਂਡਿਆਂ 'ਚੋਂ ਆ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਤੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਚਬੂਤਰੇ ਅੱਗੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਆਰਤੀ...ਆਰਤੀ ਸਹਿਗਾਨ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਗਾਉਣ ਲਗ ਪਏ। ਸੰਖ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਧੁੰਨ ਮਿੱਠੀ ਤੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਰਸ ਘੋਲਣ ਵਾਲੀ ਸੰਗੀਤ ਲਹਿਰੀ ਬਣ ਗਈ। ਮਧੁਰ ਤੇ ਸਾਫ਼ ਤੇ ਫੇਰ ਵੀ ਇਤਨੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤੇ ਜਾਦੂਈ ਅਸਰ ਕਰ ਸਕੇ। ਉਸ ਵਿਚ ਏਨੀ ਤਾਕਤ ਕਿ ਕਿਸੇ

ਦੇ ਰੋਗਟੇ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਆਰਤੀ ਸਮਾਪਤੀ ਵਲ ਵਧੀ ਤੇ ਆਖੀਰ ਵਿਚ ਭਗਤਜਨਾਂ ਦੀ ਉੱਚੀ ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ 'ਚ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ, “ਬੋਲ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਕੀ ਜੈ।”

ਬੱਖਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਰਸ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਉੱਤੇ ਭਜਨ ਦੀ ਲੈਅ ਤੇ ਤਾਲ ਦਾ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦਾ ਲਹੂ ਮਧੁਰ ਧੁਨਾਂ ਦੀ ਲੈਅ ਵਿਚ ਤੁਰਦਾ ਹੋਇਆ ਅੰਤਿਮ ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਤਕ ਏਨੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਜੁੜ ਗਏ ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਅਨਜਾਣ ਰੱਬ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਵਿਚ ਝੁਕ ਗਿਆ।

ਪਰ ਇਕ ਚੀਖ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਵਿਚਲਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ। ਇੱਕ ਚੀਖ ਹਵਾ ਵਿਚ ਤੈਰਦੀ ਗਈ। ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁੰਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਹਨੇਰਾ ਆ ਗਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਜੀਭ ਤੇ ਸੰਘ ਸੁੱਕ ਗਿਆ। ਉਹ ਚੀਖ ਮਾਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਡਰ ਨਾਲ ਚੀਖ। ਪਰ ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੰਘ 'ਚ ਹੀ ਫਸ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਬੋਲਣ ਲਈ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਪਰ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਸੀਨੇ ਦੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਉਹਦੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਆ ਗਈਆਂ। ਉਸ ਨੇ ਡੰਡੋਤ 'ਚ ਝੁਕੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਚੁੱਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਅੱਗਾਂ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਜਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੁਝ ਪਲ ਤਾਂ ਉਹ ਮਰਿਆਂ ਵਰਗਾ ਲੱਗਿਆ।

ਫੇਰ ਜਿਵੇਂ ਅਚਾਨਕ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਾਕਤ ਨੇ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਆਸੇ-ਪਾਸੇ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਪੜਦਾ ਲਹਿ ਗਿਆ। ਉਹ ਹੁਣ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਕੱਦ ਦੇ ਲੰਬੀਆਂ ਲਟਕਦੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜੋ ਉਸਦੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮੰਦਰ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਹ ਆਦਮੀ ਕੰਬਦਾ ਹੋਇਆ, ਠੋਡੇ ਖਾਂਦਾ ਹੋਇਆ, ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ ਉੱਪਰ ਹੱਦਾ 'ਚ ਚੁੱਕ ਕੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਏਧਰ ਏਧਰ ਦੌੜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਸੰਘ ਵਿਚ ਚੀਖਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਫਸੀ ਹੋਈ ਸੀ। “ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ।” ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਗ਼ਲਤੀ ਕਰਦਾ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦੇਖ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਵਾਕ ਉਸਦੇ ਦਿਮਾਗ਼ 'ਚ ਬਿਜਲੀ

ਵਾਂਗ ਕੁੱਦ ਗਿਆ। ਪਰ ਫੇਰ ਉਸ ਨੇ, ਚੀਖਦੇ ਹੋਏ ਪੁਜਾਰੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਔਰਤ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦੇਖੀ। ਉਹ ਹੈਰਾਨ, ਬਹੁਤ ਡਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਪਰਲੋ ਆ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਵੈਸੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਪਰਲੋ ਕਿਸ ਸ਼ਕਲ 'ਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ। ਪੈਰ ਪਟਕਦਾ ਹੋਇਆ ਭਗਤ ਜਨਾਂ ਦਾ ਹਜ਼ੂਮ ਮੰਦਰ 'ਚੋਂ ਭੱਜ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਤੇ ਉਹ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੋਰਚਾ ਲੈ ਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਤਮਾਸ਼ੇ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਰ ਸਮਾਪਤੀ ਹੋਣੀ ਹੋਵੇ। ਕਮਜ਼ੋਰ ਜਿਹਾ ਮਧਰੇ ਕੱਦ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ ਉਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਪੌੜੀਆਂ ਹੇਠਾਂ ਹੱਥ ਉੱਚੇ ਕਰ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹਦੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਭੈਣ ਸੋਹਣੀ (ਉਹੀ ਔਰਤ ਜਿਹੜੀ ਉਸਨੇ ਪੁਜਾਰੀ ਪਿੱਛੇ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਦੇਖੀ ਸੀ) ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ।

“ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ !” ਹੇਠਾਂ ਖੜ੍ਹੇ ਬਾਹਮਣ ਨੇ ਰੌਲਾ ਪਾਇਆ। ਉਪਰ ਖੜ੍ਹੀ ਭੀੜ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸਦੀ ਸਮਝ ਪੈ ਗਈ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਹਿਲਾਅ ਕੇ ਰੌਲਾ ਪਾਉਣ ਲਗ ਪਏ। ਕੁਝ ਭੈਅ ਵਿਚ, ਕੁਝ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ, ਪਰ ਸਭ ਦੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਭਿਆਂਕਰ ਜੋਸ਼ ਸੀ। ਭੀੜ ਵਿਚੋਂ ਇੱਕ ਬੰਦੇ ਨੇ ਲਲਕਾਰ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਓ ਭੰਗੀ ! ਪੌੜੀਆਂ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਜਾ। ਚੱਲ ਪਰ੍ਹੇ ਚਲ। ਤੂੰ ਸਾਡੀ ਅੱਜ ਦੀ ਸਾਰੀ ਪੂਜਾ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਤੂੰਸਾਡੇ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਵੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧੀ 'ਤੇ ਖਰਚਾ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਪਰ੍ਹੇ, ਪਰ੍ਹੇ, ਕੁੱਤਿਆ ਪਰ੍ਹੇ ਹੋ ਜਾ।”

ਬੱਖਾ ਪੌੜੀਆਂ ਤੋਂ ਦੀ, ਪੁਜਾਰੀ ਕੋਲ ਦੀ ਭੱਜ ਕੇ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਕ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਡਰ ਉਸ ਗਲਤੀ ਲਈ ਜਿਹੜੀ ਉਸ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਕੋਈ ਅਪਰਾਧ ਜੋ ਉਸਦੀ ਭੈਣ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। “ਤੁਹਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਭਿੱਟ ਦੂਰੋਂ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਭਿੱਟ ਛੂਹਣ ਨਾਲ ਲੱਗੀ ਹੈ।” ਬੱਖੇ ਨੇ ਛੋਟੇ ਕੱਦ ਵਾਲੇ ਪੁਜਾਰੀ ਨੂੰ ਚੀਖ ਕੇ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਸੁਣਿਆ। “ਹਾਂ ਦੂਰੋਂ ਹੀ,” ਭਗਤਜਨ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਉਪਰ ਵਾਲੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ ਰੌਲਾ ਪਾਈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, “ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੇ

ਕੋਈ ਨੀਚ ਜਾਤੀ ਦਾ ਬੰਦਾ ਮੰਦਰ ਦੇ ਉਨ੍ਹੱਤਰ ਗਜ਼ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮੰਦਰ ਭਿੱਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਏਥੇ ਤਾਂ ਉਹ ਮੁੱਖ ਦਵਾਰ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਏ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਹਵਨ ਕਰਾਉਣਾ ਪਏਗਾ ਤਾਂ ਜੋ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਆਪ ਤੇ ਆਪਣੇ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰ ਸਕੀਏ।” “ਪਰ ਮੈਂ..ਮੈਂ..” ਭੈੜੇ ਜਿਹੇ ਦੁਬਲੇ ਪੁਜਾਰੀ ਨੇ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਚੀਖ ਕੇ ਕਿਹਾ, ਪਰ ਉਹ ਆਪਣਾ ਵਾਕ ਪੂਰਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਮੰਦਰ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ 'ਚ ਖੜ੍ਹੀ ਭੀੜ ਨੂੰ ਇਹ ਅਭਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚਾਰੋਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਭੈੜੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭੰਗੀ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਦੀ ਲੰਘਦਿਆਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਭਿੱਟ ਲੱਗੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਸੋਹਣੀ ਨੇ ਬਾਹਰਲੇ ਵਿਹੜੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਤੇ ਹਟਕੇਰੇ ਭਰ ਕੇ ਬੱਖੇ ਨੂੰ ਦੱਸੀ ਸੀ। “ਏਸ ਆਦਮੀ...ਏਸ ਆਦਮੀ...,” ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ, “ਮੈਂ ਜਦ ਉਸਦੇ ਘਰ ਦੀ ਟੱਟੀ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸਾਂ ਮੈਨੂੰ ਛੇੜਿਆ ਸੀ। ਤੇ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਰੌਲਾ ਪਾਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਭੱਜ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਰੌਲਾ ਪਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।”

ਬੱਖਾ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਘੜੀਸਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਚਲ ਕੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਭੀੜ ਵਿਚ ਉਸ ਪੁਜਾਰੀ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਉਥੇ ਤਾਂ ਉਸ ਆਦਮੀ ਦੀ ਕੋਈ ਉਘ ਸੁੱਘ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਮੜ ਰਹੀ ਭੀੜ ਨੇ ਬੱਖੇ ਨੂੰ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਡਰਾਉਣੀਆਂ ਪੁਲਾਂਘਾ ਭਰਦੇ ਮੰਦਰ ਵਲ ਆਉਂਦਾ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਛੂਤ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਸਿਟੀ ਪਿਟੀ ਗੁੰਮ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਅੱਡੀਆਂ ਲਾ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ। ਬੱਖੇ ਨੇ ਜਦੋਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਭੀੜ ਪਿੱਛੇ ਵਲ ਨੂੰ ਭੱਜ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦ੍ਰਿੜ ਕਦਮਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਲਿਆ। ਉਸਦੀ ਮੁੱਠੀ ਭਿਜ ਗਈ ਸੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਾਨਵਰਾਂ ਵਾਲਾ ਪਾਗਲਪਣ ਝਲਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਤੇ ਉਹ ਲਾਲ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਦੰਦ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਕਿਟ ਕਟਾ ਰਹੇ ਸਨ, “ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਿਖਾਅ ਦਿੰਦਾ ਕਿ ਉਸ ਬਾਹਮਣ ਕੁੱਤੇ ਨੇ ਕੀ ਕੀਤਾ ਹੈ।”

ਉਹਨੇ ਚਾਹਿਆ ਕਿ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ

ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਵੇ। ਉਹ ਪਾਗਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਮੈਂਤ ਵਰਗਾ ਪੀਲਾ, ਗੁੱਸੇ ਅਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ। ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਘਟਨਾ ਅਚਾਨਕ ਉਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਆਈ। ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਬਦਮਾਸ਼ ਨੇ ਉਸਦੇ ਦੋਸਤ ਦੀ ਭੈਣ ਜਦੋਂ ਉਹ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਲਕੜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਨੂੰ ਆ ਰਹੀ, ਛੇੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ ਸਿੱਧਾ ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਕੁਲਹਾੜੀ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਬੰਦੇ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, “ਏਨੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ,” ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ, “ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਭੋਲੀ ਭਾਲੀ ਕੜੀ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰੇ। ਫੇਰ ਦੇਖੋ ਏਸ ਆਦਮੀ ਦਾ ਫਰੋਬ। ਬਾਹਮਣ ਹੋ ਕੇ ਝੂਠ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੇਰੇ ’ਤੇ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਭਿੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਮੇਰੇ ਬਾਪੂ ਦੇ ਸਹੁਰਿਆ ! ਕੀ ਪਤਾ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਛੇੜਿਆ ਨਾ ਹੋਵੇ,” ਉਹਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਦਾ ਚੋਰ ਵੜ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਉਸਨੂੰ ਬਿੱਛੂ ਦਾ ਡੰਗ ਵੱਜਿਆ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਅਚਾਨਕ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਦੇ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਬੁਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। “ਮੈਨੂੰ ਤੂੰ ਦਸ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਬੁਰਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਸੋਹਣੀ ਰੋਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਨਾਂਹ ਵਿਚ ਹਿਲਾਇਆ ਪਰ ਬੋਲ ਨਾ ਸਕੀ। ਬੱਖੇ ਨੂੰ ਬੋੜੀ ਤਸੱਲੀ ਹੋ ਗਈ, “ਪਰ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਨੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਤਾਂ ਕੀਤੀ,” ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ, “ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੇ ਜ਼ਰੂਰ ਕੋਈ ਘਟੀਆ ਹਰਕਤ ਕੀਤੀ ਹੋਣੀ ਹੈ।” ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕੀ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਬਾਪੂ ਦੀ ਸਹੁੰ ਜੇ ਮੈਂ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਸਕਦਾ। ਉਸਦਾ ਅੰਦਰੋਂ ਇਹ ਜਾਨਣ ਦੀ ਫਿਕਰ ਨਾਲ ਤੜਪ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਆਖਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲਈ ਝਿਜਕ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਕਿਤੇ ਉਹ ਫੇਰ ਨਾ ਰੋਣ ਲੱਗ ਜਾਏ। ਪਰ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਬਾਰੇ ਉਸਦੇ ਸ਼ੱਕ ਸੁਬਾਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਨ।

“ਸੋਹਣੀ, ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ,” ਉਹ ਇਕ ਦੱਮ ਗੁੱਸੇ ’ਚ ਸੋਹਣੀ ਵਲ ਮੁੜਿਆ। “ਆਖਰ ਉਸ ਨੇ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਕੀ ਕੀਤਾ।” ਉਹ ਹਟਕੋਰੇ ਭਰਦੀ ਰਹੀ ਪਰ ਕੋਈ ਉੱਤਰ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। “ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ ! ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ...ਜੇ ਉਸਨੇ...ਮੈਂ ਉਹ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਵਾਂਗਾ...,” ਉਹ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਚੀਖਿਆ। “ਉਸਨੇ...ਉਸਨੇ...ਮੈਨੂੰ ਛੇੜਿਆ,” ਆਖੀਰ ਉਹ ਫਿਸ ਪਈ, “ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੋਈ

ਝੁਕ ਰਹੀ ਸਾਂ ਤੇ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪਿੱਛੋਂ ਆ ਕੇ ਛਾਤੀਆਂ ਤੋਂ ਫੜ ਲਿਆ। “ਕੁੱਤਾ ਬਾਹਮਣ!” ਬੱਖਾ ਭੜਕਿਆ, “ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਹੀ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕੋਂ ਹਾਂ।” ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਮੰਦਰ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਲ ਭੱਜਿਆ। “ਨਹੀਂ...ਨਹੀਂ... ਚਲ ਆਪਾਂ ਏਥੋਂ ਦੂਰ ਚੱਲੀਏ,” ਸੋਹਣੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਉਸਦੇ ਕੋਟ ਦਾ ਪੱਲਾ ਫੜ ਕੇ ਖਿਚਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

ਉਹ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਕੋਈ ਵੀ ਜੀਅ ਪ੍ਰਿੰਦਾ ਮੰਦਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿਚ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਭ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਲਗਿਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਜਿਸਮ ਦੇ ਸਭ ਰੋਮ ਠੰਡੇ ਪੈ ਗਏ ਸਨ। ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਮੰਦਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਜੋ ਚੋਟੀ ਤਕ ਉੱਠੇ ਹੋਏ ਸਨ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮੂਰਤੀ ਕਲਾ ਤੇ ਗਈ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਲੰਬੇ ਚੌੜੇ ਭੈਅ ਅਤੇ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਦਬਾਉਣ ਵਾਲੇ ਲਗਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਵਾਪਸ ਦੀਨ ਦੇ ਡਰੂ ਬਣ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਡਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਰੀਂਗਦੀ ਹੋਈ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਲਗਿਆ ਕਿ ਦੇਵਤੇ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹੋਣ। ਉਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਉਹ ਏਨੇ ਅਸਲੀ ਲਗ ਰਹੇ ਸਨ, ਬੇਸ਼ਕ ਉਸਨੇ ਉਹਨਾਂ ਵਰਗੀ ਸ਼ਕਲ ਦੇ ਧਰਤੀ ’ਤੇ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖੇ ਸਨ। ਉਹ ਕਰੂਰ ਸਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਠਹਿਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਬਾਹਰੀ ਦੀਵਾਰ ਦੇ ਆਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਝਾਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਦਸ ਬਾਹਵਾਂ ਤੇ ਪੰਜ ਸਿਰ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾਅ ਲਿਆ। ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਹਨੇਰਾ ਆ ਗਿਆ। ਕੱਸੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮੁੱਠੀਆਂ ਢਿਲੀਆਂ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਪਾਸਿਆਂ ਨਾਲ ਲਗ ਗਈਆਂ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਹਾਰੇ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਚਾਲ ਸੰਭਾਲੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਦਮ ਪਿਛਾਂਹ ਮੁੜ ਗਏ। ਸੋਹਣੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਲ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਚਲਦਿਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪੀੜ ਉੱਠ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਿਤਨੀ ਪਤਲੀ ਤੇ ਕਿਤਨੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਲਗ ਰਹੀ ਸੀ। ਬੱਖੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਪਤਲੀ, ਪੀਲੀ ਭਰੀ ਦੇਹ, ਨਰਮ ਤੇ ਨਿਘੀ ਤੇ ਭਖਦੀ ਹੋਈ ਉਸਦੇ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਗਹਿਨਿਆਂ ਕਾਰਣ ਚਮਕ ਰਹੀ

ਸੀ। ਉਸਦੇ ਕੰਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ, ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਚੂੜੀਆਂ ਇੱਕ ਬਦੋਬਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਸ਼ਾਂਤ ਤੇ ਪਿਆਰਾ, ਕੋਮਲਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਭਾਵ। ਕੋਈ ਉਸ ’ਤੇ ਜੁਲਮ ਕਰੇ, ਚਾਹੇ ਉਹਦਾ ਧਾਰਮਕ ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜਾਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹਿਆ ਪਤੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਉਸਨੇ ਉਸ ਵਲ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਸੋਹਣੀ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਗਈ। ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ, ਇਕ ਆਦਮੀ ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ’ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਪਤੀ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਭੂਤਨੇ ਨਾਲ ਨਫ਼ਰਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਉਸ ਅਜਨਬੀ ਨੂੰ ਉਸਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਪਕੜੀ ਤੇ ਉਹ ਬਗ਼ੈਰ ਕਿਸੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਦੇ ਉਸਦਾ ਸਾਥ ਦੇ ਰਹੀ, ਆਪਣੀ ਕਲਪਨਾ ਵਿਚ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਨਫ਼ਰਤ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਣ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਕੁਝ ਗਵਾਚ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਹ ਏਸ ਖਿਆਲ ਲਈ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਕੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਲਈ ਸੋਚਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ। “ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਭਰਾ ਹਾਂ,” ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਟਕ ਰਹੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਰਸਤੇ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀਆਂ ਗੰਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤੇ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਸਾਰੀ ਕਾਲਪਨਿਕ ਤਸਵੀਰ ਆਪਣੇ ਮਾਨਸ ਪਟਲ ਤੋਂ ਹਟਾਅ ਦਿੱਤੀ। ਫੇਰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਦਿਮਾਗ ਮਧਰੇ ਕੱਦ ਵਾਲੇ ਪੁਜਾਰੀ ਵਲ ਮੋੜ ਲਿਆ। ਉਸਦਾ ਖੂਨ ਉਬਲ ਉਠਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪਾਗਲ ਇੱਛਾ ਆਈ ਕਿ ਉਹ ਪਲਟਵਾਂ ਵਾਰ ਕਰੇ। ਉਸ ਦੇ ਲਈ ਪਲਟਵਾਂ ਵਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਕੁਝ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਸ ’ਤੇ ਮੁੱਕਿਆਂ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਜੇ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪਈ ਤਾਂ ਜਾਨੋਂ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਬੇਸ਼ਕ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੀਨ ਤੇ ਲਾਚਾਰ ਬਣਾਅ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਪਰ ਖੁਲ੍ਹੇ ਅਸਮਾਨ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਜੋ ਗਰਮ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਉਸ ਦੇ

ਅੰਦਰ ਘਰ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਦੀ ਇਜ਼ਤ, ਕਦਰ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਪਰਵਾਹ ਬਣਾਅ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਇਕ ਮਿਹਨਤੀ ਪੇਂਡੂ ਤਬਕੇ 'ਚੋਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਆਪਣਾ ਧੰਧਾ ਬਦਲ ਲਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਮਾਜਕ ਦਰਜਾ ਨੀਚੇ ਆ ਗਿਆ। ਉਸਦੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦਾ ਮਿਹਨਤੀ ਖੂਨ ਜੋ ਆਪਣੀ ਆਜ਼ਾਦ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਂਦੇ ਸਨ, ਬੇਸ਼ਕ ਹੁਣ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਉਹ ਹੁਣ ਵੀ ਉਸਦੀਆਂ ਰਗਾਂ ਵਿਚ ਵਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ। “ਕਾਸ਼! ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕੀ ਹਾਂ,” ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਬੁਦਬੁਦਾਇਆ।

ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਉੱਚੀ ਧਾਰਨਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ, ਜਾਂ ਜਾ ਕੇ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਉਦੋਂ ਉਹ ਇੱਕ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ ਦਾ ਉਤੱਮ ਨਮੂਨਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਖੂਬਸੂਰਤ ਤੰਦਰੁਸਤ ਜਿਸਮ ਇੱਕ ਸ਼ਿਕਾਰ 'ਤੇ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪੈਂਦੇ ਸ਼ੇਰ ਵਰਗਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਏਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸ ਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਮਾਯੂਸੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਰਹ-ਰੀਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵਾੜਾ ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਸਦੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਨੂੰ ਢਕਣ ਲਈ ਬਣਾਈਆਂ ਸਨ, ਨੂੰ ਟੱਪ ਕੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਉਸ ਲਛਮਣ ਰੇਖਾ ਨੂੰ ਟੱਪ ਕੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਪੁਜਾਰੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬੰਦੇ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਅਛੂਤ, ਦੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਬਚਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਏਸ ਪਲ ਜਦ ਕਿ ਉਸਦੀ ਤਾਕਤ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ, ਉਹ, ਮਨ ਵਿਚ ਦੁੱਖ ਤੇ ਸੰਤਾਪ, ਬੁੱਲ੍ਹ ਟੁੱਕਦਾ ਹੋਇਆ, ਆਪਣੇ ਦੁਖਾਂ ਦੀ ਜੁਗਾਲੀ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਠੰਡਾ ਹੋ ਕੇ ਬਹਿ ਗਿਆ।

ਜਦੋਂ ਭੈਣ ਭਰਾ ਮੰਦਰ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਚਹਿਲ-ਪਹਿਲ ਵਾਲਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਸੀ। ਬੱਖੇ ਨੇ ਓਧਰ ਬੇ-ਧਿਆਨੇ ਦੇਖਿਆ। ਉਹ ਉਥੇ ਵਿਕਣ ਲਈ ਪਈਆਂ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀ ਵਸਤਾਂ ਵਲ ਉਦਾਸੀਨ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਲਈ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਬੋਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, “ਮੈਂ ਉਸ ਫਰੇਬੀ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਜਾਨੋਂ ਮਾਰਿਆ?” ਉਸ ਨੇ ਚੁਪਚਾਪ ਹਉਕਾ ਭਰਿਆ, ਮੈਨੂੰ

ਸੋਹਣੀ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਜੋ ਹੋਈ, ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਏਗਾ। ਮੇਰੀ ਵਿਚਾਰੀ ਭੈਣ। ਹੁਣ ਏਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਮੂੰਹ ਦਿਖਾਏਗੀ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਕਿਉਂ ਨਾ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੰਦਾ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਉਂ ਸਾਡੇ ਘਰ ਕੁੜੀ ਬਣ ਕੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਬੇਇਜ਼ਤ ਹੋਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਿੰਨੀ ਸੋਹਣੀ! ਕਿੰਨੀ ਸੋਹਣੀ, ਪਰ ਕਿੰਨੀ ਬਦਕਿਸਮਤ। ਕਿੰਨਾ ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਜੇ ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਬਦਸੂਰਤ ਔਰਤ ਹੁੰਦੀ। ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਛੇੜਨਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਬਦਸੂਰਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਉਹ ਸਹਿ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਉਸਦੇ ਸੁੰਦਰ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਨ ਸ਼ਾਇਦ ਚੋਟ ਖਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਸ ਨੇ ਇਹੀ ਇੱਛਾ ਕੀਤੀ, “ਓ ਮੇਰੇ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਉਹ ਕਿਉਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਉਹ ਕਿਉਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਸੀ,” ਫੇਰ ਉਸ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਝੁਕ ਕੇ ਆਪਣੀ ਚੁੰਨੀ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ ਪੂੰਝ ਰਹੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਹ ਅਚਾਨਕ ਬੜੀ ਕੋਮਲਤਾ ਤੇ ਨਿਰਮਾਣਤਾ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵਲ ਖਿੱਚ ਕੇ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਮਚਦੀ ਛੁਟਪਟਾਹਟ ਤੇ ਦਵੰਦ ਸਮੇਤ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਤੋਰਨ ਲਗ ਪਿਆ।

ਕੁਝ ਕਦਮ ਚੱਲ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਸੌਖਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਸਾਹ ਹੁਣ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਮੋਟੇ ਹੱਡਾਂ ਵਾਲਾ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਤਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸਰੀਰ ਢਿਲਾ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੁਝ ਭਾਰੀ ਜਿਹਾ ਤੇ ਸੁਸਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਗਲੀ ਵਿਚਲੇ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਉਸਦੇ ਮਨ ਦਾ ਅੰਦਰੂਨੀ ਪਾਲਾ ਤੇ ਡਰ। ਇਹ ਲੋਕ ਜਿਹੜੇ ਕਿਸੇ ਅਧਕਮਲੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਪਛਾਣ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜੇ ਉਸ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹਾਸੋਹੀਣੀ ਗੱਲ ਲਗੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਭੱਦਾ, ਬੁਰਾ ਵਰਤਾਵ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਏਸ ਡਰ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਬੱਖੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਏਸ ਢਹਿੰਦੀਆਂ ਕਲਾ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਸ ਤਜਰਬੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਅਣਗਿਣਤ ਨੀਚ ਜਾਤ ਦੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਤੋਂ ਵਿਰਾਸਤ 'ਚ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਹਿੰਦੀ ਧਾਰ ਵਾਂਗ ਚਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਹਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ

ਹੋਣ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਤਪਾਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਕਰਾਅ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

“ਸੋਹਣੀ, ਕੀ ਤੂੰ ਹੁਣ ਘਰ ਜਾਏਗੀ?” ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਜੋ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਚਲ ਰਹੀ - ਸੀ ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਮਾਰੀ ਜਿਵੇਂ ਪਹਾੜ ਦੀ ਚੋਟੀ ਤੋਂ ਗਿਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਇਜ਼ਤ 'ਤੇ ਦਾਗ ਲਗ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਸ 'ਤੇ ਉੱਗਲਾਂ ਉਠਣਗੀਆਂ। “ਨਹੀਂ, ਤੂੰ ਘਰ ਜਾਏਗੀ,” ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਮੈਂ ਰੋਟੀ ਲੈਣ ਚਲਿਆ ਹਾਂ। ਤੂੰ ਇਹ ਟੋਕਰੀ ਤੇ ਝਾੜੂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾ।”

ਉਸ ਨੇ ਬਗ਼ੈਰ ਉਸ ਵਲ ਵੇਖਿਆ, ਹਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ। ਚੁੰਨੀ ਦਾ ਪੱਲਾ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਵਲ ਤੁਰ ਗਈ। ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਵਲ ਇਕ ਝਾਤ ਮਾਰ ਕੇ ਬੱਖਾ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਰੱਬ ਦੇ ਘਰ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਤੁਰ ਗਿਆ। “ਪਾਸੇ-ਪਾਸੇ.... ਭੰਗੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ,” ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਖ਼ਬਰਦਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਯਾਦ ਆਈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਦੋਂ ਹੀ ਇਕ ਨੰਗੇ ਪੈਰਾਂ ਵਾਲਾ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਸਾਂਢ ਵਾਂਗ ਇੱਕ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਦੁਕਾਨ ਵਲ ਭਜਿਆ ਫਿਰਦਾ, ਉਸ ਨਾਲ ਛੁੱਹਦਾ ਛੁੱਹਦਾ ਬਚਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਬੇਧਿਆਨੇ ਵਿਚ ਭੀੜੇ ਕਬਾੜੀਆਂ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਗਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਲੰਘ ਗਿਆ ਦੀ ਜੋ ਆਪਣੇ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਕਪੜੇ, ਨਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੇ ਨਾ ਦੇਸੀ, ਤੇ ਏਧਰ ਓਧਰ ਭੱਜੇ ਫਿਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਭੀੜੀ ਗਲੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਜਾ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜੋ ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੂੰਹ ਵਾਂਗ ਇਕ ਫਲ ਫਰੇਸ਼ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਇੱਕ ਬੁੱਢੇ ਅੱਤਾਰ (ਇਤਰ ਵੇਚਣ ਵਾਲਾ) ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੀ। ਆਪਣੀਆਂ ਆਪੋ ਵਿਚ ਟਕਰਾਉਂਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜਿਹੜਾ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਖਾਲੀਪਣ ਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਇਕ ਘਬਰਾਹਟ ਦੱਬੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਰ ਬਾਹਰੋਂ ਉਹ ਸ਼ਾਂਤ ਤੇ ਬਗ਼ੈਰ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਘਬਰਾਹਟ ਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਪਲ ਉਹ ਚੁਪ-ਚਾਪ ਖੜ੍ਹਾ ਰਿਹਾ, ਕਿਸ ਦਿਸ਼ਾ ਨੂੰ ਜਾਣਾ ਹੈ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿਉਂ ਕਿ ਹੁਣ ਤਕ ਤਾਂ ਉਹ ਨੀਮ ਬੇਹੋਸ਼ੀ 'ਚ ਚਲਦਾ ਆਇਆ ਸੀ। “ਹਾਂ ਏਸੇ ਗਲੀ ਦੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਲੈਣ ਲਈ ਜਾਣਾ ਹੈ,” ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਤੇ ਗਲੀ ਵਲ ਮੁੜ ਗਿਆ। (ਚੱਲਦਾ)

ਸਭ ਤੋਂ ਖਤਰਨਾਕ ਚੀਜ਼

ਨਜ਼ਮ

ਰਜਨੀਸ਼ ਜੱਸ

ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਸਾਇੰਸ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪੜ੍ਹਾਅ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ, “ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਖਤਰਨਾਕ ਚੀਜ਼ ਕੀ ਹੈ?”

ਇਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਬੋਲਿਆ, “ਐਟਮ ਬੰਬ”।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, “ਨਹੀਂ”।

ਦੂਜਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ, “ਰਸਾਇਣਕ ਹਥਿਆਰ”।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, “ਨਹੀਂ”।

ਤੀਜਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ, “ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਮਿਸਾਇਲ”।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, “ਨਹੀਂ”। ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ”।

ਫਿਰ ਸਾਡੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਬੋਲੇ, “ਫਿਰ ਕੀ ਹੈ?”

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, “ਸਭ ਤੋਂ ਖਤਰਨਾਕ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਉਹ ਸ਼ੈਤਾਨੀ ਦਿਮਾਗ ਜੋ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸਨੂੰ ਤਬਾਹੀ ਕਰ ਕੇ ਮਜ਼ਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਇਹ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਮਰ ਜਾਣਗੇ ਤਾਂ ਉਹ ਰੱਬ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਰ ਉਹ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦਾ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੀ ਲਗਾਈ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੜ ਜਾਵੇਗਾ”।

ਸਭ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਉਸ ਵੱਲ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਜਵਾਬ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਮੁੰਡਾ

ਨਿੱਕੀ ਉਮਰ ਮੁੰਡਾ ਸੀ ਗਰੀਬ ਉਹ ਹੱਥ ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਫੈਲਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਮੇਰੇ ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਕ ਪੈਸਾ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਵਾਂਗ

ਮਨਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ

ਪਿੰਡ ਡਾਕ : ਅਜਰਾਵਰ
ਤਹਿ : ਰਾਜਪੁਰਾ, ਪਟਿਆਲਾ
95011-95068

ਘਰ ਹਰਮੀਤ ਵਿਦਿਆਰਥੀ

ਬਹੁਤ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਪਰਤਿਆ ਹਾਂ ਘਰ...

ਕਾਲ ਬੈੱਲ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਮੇਰੀ ਆਮਦ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ

ਪੋਰਚ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਬੋਗਨਵਿਲਾ ਨੇ ਕਹੀ ਖੁਸ਼-ਆਮਦੀਦ

ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨਾਲ ਲੱਗੀ ਇਸ਼ਕਪੇਚੇ ਦੀ ਵੇਲ ਰਤਾ ਕੁ ਸੰਗੀ

ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਫੈਲਰੀ ਖੁਸ਼ੀ

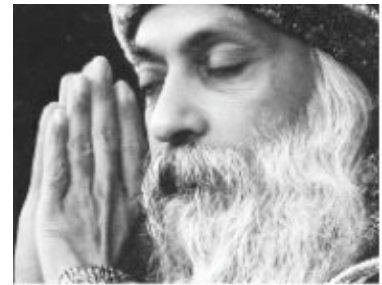
ਬੀਵੀ ਨੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਲਾਲੀ ਨੂੰ ਲੁਕਾਅ ਲਿਆ ਵਿਹਲੇ ਵੇਲੇ ਲਈ

ਮੇਰੇ ਬਾਲ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਤਾੜੀ 'ਚੋਂ ਕਵਾਲੀ ਦੇ ਸੁਰ ਫੁੱਟੇ

ਪੱਖੇ ਦੀ ਹਵਾ ਨੇ ਪਾਇਆ ਲਹਿਰੀਆ ਨਹਾਉਂਦਿਆਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਛਪਕ ਛਪਕ 'ਚੋਂ ਗੂੰਜਿਆ ਰਾਗ ਮਲਹਾਰ

ਕਿਸੇ ਇਕ ਜਣੇ ਦੀ ਆਮਦ ਨਾਲ ਘਰ ਦੇ ਤੌਰ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਨੇ

ਘਰ ਜਿਉਣ ਜੋਗਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ....
(ਸ਼ਬਦ ਸੁਹਜ, ਫੇਸ ਬੁੱਕ

ਮੈਨੂੰ ਲਗਦਾ ਓਸ਼ੋ ਰਜਨੀਸ਼ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਕਵਿਤਾ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹੋਣਗੇ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਵਿਤਾ ਸਬੰਧੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪ੍ਰਵਚਨ ਕਰਨੇ ਪਏ। ਰਜਨੀਸ਼ ਜੀ ਆਖਦੇ ਨੇ “ਕਿਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਸਵੈ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦੀ ਭੁੱਲ ਹੋ ਗਈ; ਵੇਖਣ ਦੀ ਤੁਸੀਂ ਫਿਕਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ; ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਕਵਿਤਾ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ; ਸਵਾਲ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ; ਇਕ ਝੂਠ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ। ਤੁਸੀਂ ਅੱਛਾ ਸਵਾਲ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਸੱਚਾ ਸਵਾਲ ਨਹੀਂ। ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਨਹੀਂ - ਲੇਕਿਨ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਮੈਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਕੂੜਾ ਕਰਕਟ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੂੜੇ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿਓ। ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਸਤਯ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਇਹ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਤਯ ਨਹੀਂ ਹੋ। ਤੁਹਾਡੀ ਕਵਿਤਾ ਤੁਹਾਡੇ ਹਨੇਰੇ ਜਗਤ ਦਾ ਹੀ ਹਿੱਸਾ ਹੋਏਗੀ...”

ਓਸ਼ੋ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਬੜੇ ਮੁੱਲਵਾਨ ਨੇ ਕਿਵਿਤਾ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਸੱਚ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਹੈ। ਜੇ ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਹੀ ਸਚ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਵੀ ਦੂਰ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਚ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਿਆ ਹੈ ਉਹ ਪੈਗੰਬਰ ਹੋ ਗਏ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕਵਿਤਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਰ ਪੈਗੰਬਰ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਹੀ ਲਿਖੀ ਹੈ।

ਸ਼ਾਇਰੀ ਪੈਗੰਬਰੀ ਕਾ ਏਕ ਹਿੱਸਾ ਥੀ ਮਗਰ ਲੋਗ ਇਸਕੋ ਸਿਰਫ ਸੋਹਰਤ ਕੇ ਲਈ ਚੋਤੇ ਰਹੇ।

ਹਰਜਿੰਦਰ ਕੰਗ

ਮੂੰਹ ਆਈ ਬਾਤ

ਜਸਵਿੰਦਰ ਪੰਜਾਬੀ

ਕਈ ਵਾਰ ਸੇਰ ਨੂੰ ਸਵਾ ਟੱਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੈ ਫਿਰ ਬੰਦੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬੜੀ ਤਰਸਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੇਹੱਦ ਸਮਝਦਾਰ ਤੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਹਾਂ ਬੇਵਕੂਫ ਸਮਝਦੇ ਨੇ।

ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁੜੀ ਵੇਖਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਕਾਫੀ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਮੁੰਡੇ ਵਾਲੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਕਈ-ਕਈ ਮੈਂਬਰ, ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਆਉਂਦੇ ਨੇ। ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਭਾਸਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ ਵਿਉਪਾਰੀ, ਕੋਈ ਮੱਝ/ਗਾਂ ਵੇਖਣ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕੱਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਭੇਜਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਕ ਤਾਂ ਡੰਗਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨੁਕਸ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਦੂਸਰਾ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਘਾਟਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਪਏ ਹਾਂ ਸੇਰ ਨੂੰ ਸਵਾ ਸੇਰ ਟੱਕਰਨ ਦੀ। ਸਾਡੀ ਇੱਕ ਦੂਰ ਦੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਕਿਧਰੇ ਵਿਆਹ ਲਈ ਗੱਲ ਚੱਲੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਭੈਣ ਤੇ ਉਸਦਾ ਘਰਵਾਲਾ ਗਏ। ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਭੈਣ, ਉਸ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਲੈ ਗਈ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, 'ਸਾਡੇ ਤਾਂ ਤੂੰ ਪਸੰਦ ਹੈਂ, ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਉਸ ਨਖਰੇ ਵਾਲੇ (ਮੁੰਡੇ) ਦਾ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ। ਇੱਕ ਖਿਆਲ ਰੱਖੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਜਲਦੀ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਉਹ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛੇ ਬੱਸ ਜਵਾਬ ਜਲਦੀ ਦੇ ਦੇਵੀਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਤੈਨੂੰ ਪਰਪੇਅਰ ਕਰਨ ਲਈ

ਆਈ ਹਾਂ।

ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਫੋਨ ਆਇਆ ਤੇ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਜੇ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛੇ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ: ਕੱਦ ਕਿੰਨਾ ਹੈ? ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲ ਕਿੰਨੇ ਲੰਮੇ ਹਨ? ਛੋਟੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ? ਹੱਥ ਪੈਰ ਪਤਲੇ ਹਨ ਜਾਂ ਮੋਟੇ? ਲੱਕ ਕਿੰਨਾ ਹੈ? ਨੱਕ ਪਤਲਾ ਹੈ ਜਾਂ ਮੋਟਾ?... ਹੋਰ ਵੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਾਫੀ ਗੱਲਾਂ ਪੁੱਛੀਆਂ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁੜੀ ਦਾ ਸਨੈਪ ਵੀ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਭੈਣ ਤੇ ਭਣੇਈਆ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਘਰ ਆ ਕੇ ਵੇਖ ਵੀ ਗਏ ਸੀ।

ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਦਿਨ 'ਤੇ ਮੁੰਡਾ ਤੇ ਉਸਦਾ ਪਰਿਵਾਰ, ਕੁਝ ਦੋਸਤ ਮਿੱਤਰ - ਲਗਭਗ ਪੈਂਤੀ-ਛੱਤੀ ਜਣੇ - ਕੁੜੀ ਦੇ ਘਰ ਆ ਗਏ। ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਹੋਈਆਂ, ਕਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਮੁੰਡੇ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਛੇ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਫਾਈਨਲ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਚਲੋ ਹੁਣ ਸ਼ਗਨ ਕਰ ਲਈਏ ਜਾਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਰੋਕ ਰੁਕਾਈ - ਤਾਂ ਕੁੜੀ ਨੇ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਕੇ ਬੜੀ ਹੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਉੱਚੀ ਦੇਣੀ ਕਿਹਾ ਕਿ, 'ਮੇਰੀ ਵੀ ਇਕ ਸ਼ਰਤ ਹੈ।'

ਸਭ ਪਾਸੇ ਸੁੰਨ ਜਿਹੀ ਵਰਤ ਗਈ। 'ਦੱਸੋ ਜੀ!' ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਕਿਹਾ।

'ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਐਚ.ਆਈ.ਵੀ. ਟੈਸਟ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਜੇ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਵੀ ਕਰਵਾਅ ਲਵੋ, ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਉਜਰ ਨਹੀਂ ਹੈ।'

ਭਲਾ ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ (ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ) ਕੌਣ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਦਾ?

ਬਈ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਅੱਜ ਵਾਲੀ "ਮੂੰਹ ਆਈ ਬਾਤ" ਲਿਖ ਕੇ ਮਜ਼ਾ ਈ ਬਹੁਤ ਆ ਗਿਆ। ਤੁਹਾਡਾ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ।

ਚਰਨ ਗਿੱਲ ਦੇ ਸਫੇ ਤੋਂ

ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਮੇਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੱਸਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਤਾਰ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਖਬਾਰ ਵਿੱਚ ਇਕ 'ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ' ਦੀ ਫੋਟੋ ਸਮੇਤ ਖਬਰ ਛਪੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੋਨਿਆਂ ਨੂੰ ਬੱਸ 'ਚੋਂ ਉਤਾਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਇਸ ਨਿਹੰਗ ਨੇ ਦੋ ਮੋਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੋਦ 'ਚ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ, ਕਹਿੰਦਾ, "ਇਹ ਮੇਰੇ ਪੋਤੇ ਹਨ।"

ਮੈਂ ਅਖਬਾਰ 'ਚੋਂ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫੋਟੋ ਕੱਟ, ਇਕ ਗੱਤੇ ਦੇ ਟੁਕੜੇ 'ਤੇ ਚਿਪਕਾਅ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲਿਵਿੰਗ ਰੂਮ 'ਚ ਆਪਣੀ ਕੰਧ 'ਤੇ ਟੰਗ ਦਿੱਤੀ। ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਫੋਟੋ ਦਾ ਰੰਗ ਉਡਦਾ ਗਿਆ ਤੇ ਇਹ ਧੁੰਦਲੀ ਜਿਹੀ ਹੋ ਗਈ। ਦੀਵਾਲੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਦੋਂ ਪੇਂਟ ਕਰਵਾਇਆ ਤਾਂ ਰੰਗਾਈ ਮਜਦੂਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਫਜ਼ੂਲ ਸਮਝ ਕੇ ਉਤਾਰ ਕੇ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਦਾ ਰੰਗ ਵਾਲੀ ਪੀਪੀ 'ਚ ਪੈਰ ਵੱਜਣ ਨਾਲ ਫੋਟੋ 'ਤੇ ਪੇਂਟ ਡੁੱਲ੍ਹ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਫੋਟੋ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦੇਖੀ, ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਆਈਆਂ....।

ਉਹ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਬੱਚੇ ਜੋ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਖਤਰੇ 'ਚ ਪਾ ਕੇ ਬਚਾਅ ਲਏ ਸਨ, ਉਹ ਵੀ ਮੇਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲਗਦੇ। ਪਰ ਮੇਰਾ ਉਸ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫੋਟੋ ਨਾਲ ਅਜੀਬ ਲਗਾਓ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

...ਮੇਰਾ ਬੱਚਾ ਤੇ ਮਜਦੂਰ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਭੈਅ ਭੀਤ ਹੋਏ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਕਟੀ-ਫਟੀ ਫੋਟੋ ਚੁੱਕ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬੈਂਡ ਰੂਮ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਸਭ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੋਂਦਾ ਇਨਸਾਨ ਚੰਗਾ ਨਾ ਲੱਗਾ! ਨਰੇਸ਼ ਸ਼ਰਮਾ

ਇਹ ਸਫਾ ਫੇਸਬੁੱਕ ਤੋਂ

ਗੁਰਮਿੰਦਰ ਸਿੱਧੂ (ਡਾ) ਦੇ ਸਫੇ ਤੋਂ

ਪਿੰਡ ਦੀ ਧੀ ਹਾਂ...ਕਦੀ ਕਪਾਹ ਚੁਗਦੀ ਸੀ, ਪੱਠੇ ਵੱਢਦੀ, ਭਰੀਆਂ ਚੁੱਕਦੀ, ਬਰਸੀਮ ਕੁਤਰਦੀ...ਤੇ ਮਸ਼ੀਨ ਫੇਰਦੀ ਫੇਰਦੀ ਅੱਖਾਂ ਮੀਚ ਕੇ ਨੀਲ ਘਾਟੀ ਦੀ ਸਭਿਅਤਾ, ਸਿੰਧ ਘਾਟੀ ਦੀ ਸਭਿਅਤਾ ਯਾਦ ਕਰਦੀ...ਕਦੀ ਕਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਰੱਟੇ ਲਾਉਂਦੀ... ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਰੁੱਗ ਲਾਉਂਦੀ ਮੇਰੀ ਬੇਬੇ ਸ਼ਰਾਰਤ ਨਾਲ ਪਾੜਛੇ ਬੱਧਾ ਹੀ ਨਾ ਧਰਦੀ। ਮਸ਼ੀਨ ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਰੈਲੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਅਚਾਨਕ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹਦੀ...ਤੇ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਖਿੜ ਖਿੜ ਕਰਕੇ ਹੱਸ ਪੈਂਦੀਆਂ...ਵਕਤ ਦੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਦੇਖੋ! ਅੱਜ ਕਿੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਹਾਂ....

The Four Agreements

1 BE IMPECCABLE WITH YOUR WORD

- Speak with integrity.
- Say only what you mean.
- Avoid using the word to speak against yourself or to gossip about others.
- Use the power of your word in the direction of truth and love.

2 DON'T TAKE ANYTHING PERSONALLY

- Nothing others do is because of you.
- What others say and do is a projection of their own reality, their own dream.
- When you are immune to the opinions and actions of others, you won't be the victim of needless suffering.

3 DON'T MAKE ASSUMPTIONS

- Find the courage to ask questions and to express what you really want.
- Communicate with others as clearly as you can to avoid misunderstandings, sadness and drama.
- With just this one agreement, you can completely transform your life.

4 ALWAYS DO YOUR BEST

- Your best is going to change from moment to moment; it will be different when you are healthy as opposed to sick.
- Under any circumstance, simply do your best, and you will avoid self-judgment, self-abuse, and regret.

ਕੀ ਆਮ ਆਦਮੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਸੰਗਰੂਰ ਤੋਂ ਐਮ ਪੀ ਭਗਵੰਤ ਮਾਨ ਨੂੰ ਦਲਿਤ ਆਮ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ਲਗਦੇ ??? ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬਾਓਪਰ ਜਾਂ ਫਿਰ ਬਾਲਦ ਕਲਾਂ ਜਾਂ ਫਿਰ ਸੰਗਰੂਰ, ਹੋਰ ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ, ਦਲਿਤਾਂ ਤੇ ਜਿਮੀਦਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਚਲ ਰਹੇ ਵਿਵਾਦ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਵੀ ਹਾਮ ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਮਾਰਨ ਨਹੀਂ ਪੁੱਜੇ...?? ਮੈਨੂੰ ਲਗਦਾ ਹੈ..... ਪਰ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਪਤਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਭਗਵੰਤ ਮਾਨ ਇਥੇ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਮਾਫੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ.... ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਪਖੰਡ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਖੁਦ ਹੀ ਪਾਖੰਡ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਆ ਜਾਵੇ...ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਹੋ ਗਿਆ ਰੋਣਾ-ਧੋਣਾ...ਭਗਵੰਤ ਮਾਨ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਬਾਰੇ ਵੀ ਜਾਣ ਲਈਏ....

ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ

Arranged Marriages ਮਾਂ-ਬਾਪ, ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ 'ਤੇ ਮਾਲਕੀ ਹੋਰ ਜਤਾਉਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਤੋਂ ਵਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਕਬਜ਼ੇ, ਅਧਿਕਾਰ ਜਤਾਉਣੇ, ਅਧੀਨਗੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ, ਗੁਲਾਮ ਬਣਾਅ ਕੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਹੈ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਦੇ।

ਸਾਬੀ ਫਤਿਹਪੁਰੀ

GOLDEN RULES FOR AGING GRACEFULLY

1. Live in your own place to enjoy independence and privacy.
2. Hold on to your bank deposits and assets with yourself or your spouse.
3. Don't depend only on your children's promise to care for you when you grow old as their priorities change with time.
4. Expand your circle of friends to include those who will outlive you.
5. Do not compare; expect nothing from others.
6. Do not meddle in the life of your children. Let them live THEIR life not yours.
7. Do not use old age as your shield and justification to demand care, respect and attention.
8. Listen to what others say but think and act independently.
9. Pray but do not beg even from God. Seek His Grace.
10. And finally, DO NOT RETIRE FROM LIFE.

“ਸ਼ਹੀਦ ਕੀ ਜੋ ਮੌਤ ਹੈ ਵੇ ਕੌਮ ਕੀ ਹਯਾਤ ਹੈ”

BHAI MAHARAJ SINGH JI

The great martyr who sacrificed his life
for India's freedom

A State Level Function

Is being organised
on Saturday, 5th July, 2014 at 10.30 am
at Village Rabbo Uchhi, Distt. Ludhiana

S. Parkash Singh Badal

Chief Minister, Punjab

will be the Chief Guest

Cabinet Ministers, MPs, MLAs
and other dignitaries will pay
their respectful homage
to the great martyr

ALL ARE REQUESTED TO JOIN

July-2014

Registration No. ASR/0004/2014-16 Regd. RNI No. 107/57

With Best Compliments

SHIVALIK PUBLIC SCHOOL

Sector 41-B, Chandigarh
Tele: 2627-451, 2628-548, 2626-913

The School is run on a proven man-making System which transforms a man into a useful citizen and satisfies a pupil's thirst for Knowledge and desire for excellence. The School inculcates in the student the motto" victory through determination